

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**KÜRESELLEŞMENİN TARIMSAL HAMMADDE İHRACATINA ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMDAT YASİN GÜNGÖR

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. JÜLİDE YALÇINKAYA KOYUNCU

BİLECİK, 2024
10637714

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**KÜRESELLEŞMENİN TARIMSAL HAMMADDE İHRACATINA ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMDAT YASİN GÜNGÖR

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. JÜLİDE YALÇINKAYA KOYUNCU

BİLECİK, 2024
10637714

BEYAN

“Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatına Etkisi: Türkiye Örneği” adlı yüksek lisans tezi projesinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin ispat edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	X
Destek alındı ise;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		/.....	

İmdat Yasin GÜNGÖR

.../.../2024

İmza

ÖN SÖZ

Bu tezin hazırlanış ve yazılış aşamasında bütün bilgi, tecrübe ve hoşgörüsünü benden esirgemeyen ve tezi sahiplenerek takip eden Sayın Prof. Dr. Jülide YALÇINKAYA KOYUNCU 'ya değerli emek ve zamanı için teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Ayrıca bana her zaman desteklerini gösteren, güvenlerini hiç kaybetmeyen aileme ve dostlarıma sonsuz minnettarlığımı iletirim.

İmdat Yasin GÜNGÖR

2024

ÖZET

KÜRESELLEŞMENİN TARIMSAL HAMMADDE İHRACATINA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

1980'lerle birlikte etkisi son derece hissedilen küreselleşme olgusu insan hayatını başta ekonomik olmak üzere, sosyolojik ve ekolojik olarak etkilemiştir. Doğu Bloğunun çökmesiyle bu süreç hızlanmış ve küreselleşme sürecinden etkilenmeyen ülke kalmamıştır. Küreselleşmenin etkisi en çok sanayi sektöründe hissedilse de dolaylı ve direkt olarak tarım sektörüne ve onun ticaretine de etkileri bulunmaktadır. Nitekim Sanayi Devrimi öncesi ve sonrasında da gelişmiş ülkeler değerli maden ticaretinin yanında kakao, baharat, şeker gibi değerli tarım ürünlerinin ticaretini de gerçekleştirmektedir.

Türkiye'de liberal politikalar her ne kadar DP hükümeti yıllarında Türk siyasetine girse de en çok aktif olduğu dönem 1980'li yıllarda, yani 24 Ocak Kararları ile Türkiye'de etkisini hissettirmiş ve Türk ekonomisi ile küresel liberal ekonominin uyum sağlayabilmesi için neoliberal politikalar uygulanmıştır. Bu dönemde vatandaşlar ekonomik, sosyal ve pek çok yönden neoliberal politikalardan etkilenmiştir. Türkiye'nin küreselleşmeden net olarak etkilendiği dönem de bu dönemdir. Sanayi, tarım ve hizmet sektörünün serbest bir şekilde dolaşabilme imkânı doğmuş ve sonuç olarak Türkiye dış pazara tamamen açılmıştır. Yapılan uluslararası anlaşmalar ticarete yön vermiş, farklı politikaların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu tez çalışmasında küreselleşme olgusunun tarım sektörüne, özellikle tarımsal hammadde ihracatına etkileri incelenmiştir. İlk olarak küreselleşme kavramı ve daha sonra küreselleşmenin tarım sektörüne etkisi ele alınmıştır. Türkiye'deki liberal ve tarımsal dönüşümün ele alınmasının ardından, küreselleşmenin tarım sektörüne etkisini ve diğer faktörlerin tarım sektörüne etkisini ele alan literatür çalışmalarına yer verilmiştir. Tez çalışmasının son bölümünde ARDL sınır testi analizi kullanılarak farklı küreselleşme türleri ile Türkiye'nin tarımsal hammadde ihracatı arasındaki ilişki incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Küreselleşme ve Tarım, Tarımsal Ticaret, Tarımsal Hammadde İhracatı, Küreselleşme ve Tarımsal Hammadde İhracatı.

ABSTRACT

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON AGRICULTURAL RAW MATERIAL EXPORTS: THE CASE OF TURKEY

The phenomenon of globalisation, the impact of which has been strongly felt since the 1980s, has affected human life primarily economically, sociologically and ecologically. With the collapse of the Eastern Bloc, this process accelerated and there is no country that is not affected by the globalisation process. Although the effect of globalisation is mostly felt in the industrial sector, it also has indirect and direct effects on the agricultural sector and its trade. As a matter of fact, before and after the Industrial Revolution, developed countries traded valuable agricultural products such as cocoa, spices and sugar as well as precious metals.

In Turkey, although liberal policies entered Turkish politics during the DP government years, they were most active in the 1980s, that is, with the 24 January Decisions, and neoliberal policies were implemented in order to harmonise the Turkish economy with the global liberal economy. In this period, citizens were affected by neoliberal policies in economic, social and many other aspects. This is also the period when Turkey was clearly affected by globalisation. Industry, agriculture and service sectors were able to move freely and as a result, Turkey opened up to the foreign market completely. International agreements have shaped trade and paved the way for the formation of different policies.

In this thesis, the effects of globalisation on the agricultural sector, especially the effects of globalisation on agricultural raw material exports are examined. Firstly, the concept of globalisation and then the effects of globalisation on the agricultural sector are discussed. After discussing the liberal and agricultural transformation in Turkey, literature studies on the impact of globalisation on the agricultural sector and the impact of other factors on the agricultural sector are included. ARDL bounds test analysis is used to examine the relationship between different types of globalisation in Turkey and Turkey's agricultural raw material trade. In the last part of the thesis, the relationship between different types of globalisation and Turkey's exports of agricultural raw materials is examined using ARDL bounds test analysis.

Keywords: Globalisation, Globalisation and Agriculture, Agricultural Trade, Agricultural Raw Material Exports, Globalisation and Agricultural Raw Material Exports.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KÜRESELLEŞME VE TARIM

1. Küreselleşme.....	3
1.1. Küreselleşme Tarihi ve Tanımı.....	3
1.2. Küreselleşme Yaklaşımları.....	9
1.2.1. Aşırı Küreselleşmeciler.....	10
1.2.2. Kuşkucular.....	11
1.2.3. Dönüşümcüler.....	11
1.3. Küreselleşmeye Karşıt Yorumlar.....	12
1.4. Küreselleşme ve Entegrasyon.....	13
1.5. Türkiye’de Küreselleşme.....	14
2. Küreselleşmenin Tarıma Etkisi.....	15
2.1. Küreselleşme ve Tarımsal Üretim.....	16
2.1.1. Endüstriyel Tarım.....	19
2.1.2. Biyoteknoloji ve Tarım.....	20
2.1.3. Tarım Sektöründe Çokuluslu Şirketler.....	21
2.1.4. Küreselleşme ve Neoliberal Tarım Politikaları.....	22
2.2. Küreselleşme ve Tarım Ticareti.....	26
2.3. Küreselleşme Sürecinde Türkiye’deki Tarımsal Dönüşüm.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜ ETKİLEYEN UNSURLARIN LİTERATÜR TARAMASI

1. Küreselleşmenin Tarım Sektörü Üzerine Etkisinin Literatür Taraması.....40
2. Diğer Faktörlerin Tarım Sektörü Üzerine Etkisinin Literatür Taraması.....51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KÜRESELLEŞMENİN TARIMSAL HAMMADDE İHRACATI ÜZERİNE ETKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

1. Data ve Metodoloji.....59
 - 1.1. Türkiye’de Genel Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi.....62
 - 1.2. Türkiye’de Ekonomik Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi...67
 - 1.3. Türkiye’de Sosyal Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi.....71
 - 1.4. Türkiye’de Kişilerarası Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi.76
 - 1.5. Türkiye’de Bilgisel Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi.....80
 - 1.6. Türkiye’de Politik Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi.....85
- SONUÇ.....90**
- KAYNAKÇA.....94**

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1.1. Kişi Başına Sanayileşme Düzeyleri, 1750-1913.....	5
Tablo 1. 2. Seçili Ülkelerin GSMH seviyeleri (1960-1990).....	8
Tablo 1.3. ABD ve Sovyetler Birliği’nde Kişi başına GSYİH (güncel dolar kuru).....	8
Tablo 1.4. Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması: 3 Yaklaşım.....	11
Tablo 1.5. Tarım Sektöründe Küreselleşme Göstergeleri.....	16
Tablo 1.6. Tahıl gıda arzı bileşimi, ana ürünler (kcal/kişi/gün, 2021).....	19
Tablo 1.7. Önde Gelen Şirketlerin Tohum Satışları (2018 ve 2017).....	21
Tablo 1.8. Önde Gelen Şirketlerin Zirai İlaç Satışları (2018).....	21
Tablo 1.9. Önde Gelen Şirketlerin Çiftlik Ekipmanı Satışları (2018 ve 2017).....	22
Tablo 1.10. Seçili Ülkelerde Tarımsal Üretici Koruma Oranları.....	25
Tablo 1.11. Dünya Tarım Ticaretindeki Oranın Değişimi.....	27
Tablo 1.12. Önde Gelen Hayvancılık Şirketlerinin Satışları (2017-2018).....	28
Tablo 1.13. Önde Gelen Gıda ve İçecek İşleyicilerinin Satışları, 2018.....	29
Tablo 1.14. Fasıllara Göre Dünya Tarımsal İhracat (Milyon Dolar).....	29
Tablo 1.15. 1938-1943 Yılları Arasındaki Ortalama Fiyatları ve Artış Oranları.....	32
Tablo 1.16. Türkiye’de Toplam Suni Gübre Kullanımı.....	34
Tablo 1.17. Tarımın GSMH’deki Payı ve Büyüme Hızı (1987 Üretici Fiyatları ile Milyar TL).....	34
Tablo 1.18. Tarım Anlaşması Tarife Oranları- Türkiye (%).....	35
Tablo 1.19. Türkiye-AB Tarımsal Dış Ticareti.....	36
Tablo 2.1. Küreselleşmenin Tarım Sektörüne Etkisi Literatür Taraması Özeti.....	46
Tablo 2.2. Diğer Faktörlerin Tarım Sektörüne Etkisi Literatür Taraması Özeti.....	55
Tablo 3.1. İHRACAT Değişkeni için ADF Birim Kök Testi.....	61
Tablo 3.2. KOFGI Değişkeni için ADF Birim Kök Testi.....	61
Tablo 3.3. İSTİHDAM Değişkeni için ADF Birim Kök.....	62
Tablo 3.4. KATMADEĞER Değişkeni için ADF Birim Kök Testi.....	62
Tablo 3.5. KOFGI için Model.....	63
Tablo 3.6. KOFGI için Sınır Testi.....	64
Tablo 3.7. ARDL(1, 2, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları.....	65
Tablo 3.8. ARDL(1, 2, 0, 1) Modeli için Modeli için Kısa Dönem Katsayıları.....	66
Tablo 3.9. KOFecGI için Model Seçimi.....	67
Tablo 3.10. KOFecGI için Sınır Testi.....	69

Tablo 3.11. ARDL(2, 0, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları.....	69
Tablo 3.12. ARDL(2, 0, 0, 1) Modeli için Modeli için Kısa Dönem Katsayıları.....	70
Tablo 3.13. KOFSOGI için Model.....	71
Tablo 3.14. KOFSOGI için Sınır Testi.....	73
Tablo 3.15. ARDL(2, 1, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları.....	74
Tablo 3.16. ARDL(2, 1, 0, 1) Modeli için Modeli için Kısa Dönem Katsayıları.....	75
Tablo 3.17. KOFIPGI için Model Seçimi.....	76
Tablo 3.18. KOFIPGI için Sınır Testi.....	78
Tablo 3.19. ARDL(2, 1, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları.....	78
Tablo 3.20. ARDL(2, 1, 0, 1) Modeli için Modeli için Kısa Dönem Katsayıları.....	79
Tablo 3.21. KOFINGI için Model Seçimi.....	80
Tablo 3.22. KOFINGI için Sınır Testi.....	82
Tablo 3.23. ARDL(2, 1, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları.....	83
Tablo 3.24. ARDL(2, 1, 0, 1) Modeli için Modeli için Kısa Dönem Katsayıları.....	84
Tablo 3.25. KOFPOGI için Model Seçimi.....	85
Tablo 3.26. KOFPOGI için Sınır Testi.....	87
Tablo 3.27. ARDL(2, 0, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları.....	87
Tablo 3.28. ARDL(2, 0, 0, 1) Modeli için Modeli için Kısa Dönem Katsayıları.....	88

GRAFİKLER LİSTESİ

	Sayfa
Grafik 1.1. Türkiye'nin Toplam Tarımsal Ticareti (2000-2020).....	39
Grafik 3.1. ARDL(1, 2, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi.....	66
Grafik 3.2. ARDL(2, 0, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi.....	71
Grafik 3.3. ARDL(2, 1, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi.....	75
Grafik 3.4. ARDL(2, 1, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi.....	80
Grafik 3.5. ARDL(2, 1, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi.....	84
Grafik 3.6. ARDL(2, 0, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi.....	89

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE:	Araştırma ve Geliştirme
ASEAN:	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
BM:	Birleşmiş Milletler
CETA:	Kapsamlı Ekonomik ve Ticaret Anlaşması
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP:	Demokrat Parti
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
ETC group:	Erozyon, Teknoloji ve Konsantrasyon Eylem Grubu
FAO:	Gıda ve Tarım Örgütü
GATT:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GDO:	Genetiği Değiştirilmiş Organizma
GSYİH:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IBRD:	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IIT:	Endüstri İçi Ticaret
IMF:	Uluslararası Para Fonu
İMMİB:	İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri
KİT:	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MSP:	Milli Selamet Partisi
NAFTA:	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO:	Kuzey Atlantik Paktı
OECD:	Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
TAGEM:	Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB:	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TRUP:	Tarım Reformu Uygulama Projesi
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
WB:	Dünya Bankası

GİRİŞ

İnsanoğlu varoluşu gereği doğa ile iç içe olan bir varlıktır. İlk çağlardan itibaren doğa ve insan ilişkisi sürekli var olmuştur ve insanoğlu hayatını doğanın bahşettiği gıdalarla sürdürmüştür. Yılların geçmesiyle insanoğlu doğaya ürettiği araçlar ile hükmetmeye başlamıştır. En başta hayvanların avlanması ve toplayıcılık ile başlayan süreç, av ve tarım araçlarının keşfiyle birlikte insanoğlu yerleşik hayata geçmiş ve ilk tarım faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Yine bu çağlarda üretim araçlarından dolayı ilk mülkiyet hakları kavramı ve ilkel düzeyde kapitalizm oluşmuştur.

Tarım uzun bir süre devletlerin temel gelir kaynağı olmuş ve tarım konusunda güçlü olan ülke doğal olarak da ekonomisi güçlü ülke olmuştur. Tarımsal bir temele sahip olan Feodalizmin son bulmasıyla, ticaret ile uğraşan burjuva sınıfı yönetimde söz sahibi olmaya başlamış ve ticaret arttırıcı faaliyetleri desteklemişlerdir. Coğrafi Keşifler sonrasında ülkeler değerli madenlerinin yanında değer arz eden şeker, kakao ve tütün gibi tarımsal ürünleri kolonilerde üreterek merkez ülkeye taşımaları buna örnek olarak verilebilir. Sanayi Devrimi'nin ardından ulaşım ve haberleşmenin gelişmesiyle birlikte ticaret yolları gelişmiş, yapılan ticari transferler hız kazanmış ve koloni ülkelerine gerektiğinde üretim için işçiler de gönderilmiş veya kendileri gitmiştir. Bu bize mal ve sermayenin serbest dolaşımının yanında işgücünün de serbestçe dolaşmaya başladığını göstermektedir. Nitekim serbest ticaret ve işgücü sayesinde küreselleşmenin ilk belirtileri de bu dönemde çıkmıştır. Adam Smith'in "mutlak üstünlükler" kuramının hâkim olduğu dönemde kapitalizm, kolonisi olan ülkeler için vazgeçilmez bir ideoloji olmuştur.

Kapitalizm yaşanan krizlerle birlikte şekillenmiş ve daha güçlü bir halde yaşatılmıştır. Neo klasik politikalarla günümüzde de devam eden süreç, devlet kontrolünün sıkı olduğu İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde farklı uluslararası kuruluşlarla beraber ticarette serbestleşme ile tekrardan karşımıza çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı ardından yapılan ekonomiyi geliştirici yardımlar ve özellikle tarım konusunda yapılan yardımlar neticesinde tarımda kimyasal gübre kullanımı ve makineleşme artmış ve endüstriyel tarım çoğu Avrupa ülkesinin kullandığı bir tarım sistemi olmuştur. 1960'lı yıllarda yaşanan Yeşil Devrim bunun bir sonucudur.

Günümüzde hala etkisini koruyan ve gün geçtikçe güçlenen küreselleşme dalgası, 1980'lerde dünyanın pek çok noktasında yaşanan liberal hükümetlerin yönetimi ile başlamıştır. Farklı ekonomik uluslararası kuruluşlarla beraber bu durum desteklenmiş, hükümetler serbest ticaret için gerekli adımlar atmıştır. Türkiye de küreselleşme ve gerçek liberalizm ile bu dönemde tanışmıştır. Sosyolojik olarak Türk vatandaşı yenilikçi pek çok

teknoloji ile karşılaşmış ve bunun yanında neo liberal ekonomi modeli ile ekonomik değişimlere de şahit olmuştur. Pek çok yerli üretici serbest dış pazarından dolayı küresel bir baskıya mağdur kalmış ve ekonomik zorluklar çekmiştir. Her sektörün etkilendiği gibi Türk tarım sektörü de bu dönemde etkilenmiştir. Yeni ekonomik model ve yeni politik durumdan dolayı her ne kadar ilk yıllarda durum anlaşılmasa da 1990'lı yıllarda tarım sektöründeki kötü gidişat ortaya çıkmış ve 2000'li yıllarda farklı kırılma noktaları yaşanmıştır. Genel olarak hizmet ve altyapı yokluğundan dolayı köyden kente büyük göçler yaşanmış, vasıfsız olan bu kişiler kentte eğer sanayi sektöründe işgücü arzı yok ise işsiz kalmıştır.

Çalışmanın ilk bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda küreselleşme tanımı yapılarak tarihsel çerçevesi çizilmiştir. Küreselleşmenin ne şartlar altında oluştuğu anlatılmıştır. Küreselleşme kavramı etrafında oluşan farklı düşüncelere de yer verilmiştir. Türkiye'nin yaşadığı küreselleşme süreci de yine bu kısım içerisindedir. İkinci kısımda ise küreselleşmenin tarım sektörünü ne ölçüde etkilediği ele alınmıştır. Küreselleşme sürecinde tarımsal üretim, tarımsal ticaret ve neoliberal tarım politikalar da bu kısımdadır. Türkiye'nin küreselleşme sürecinde nasıl bir tarımsal sürece sahip olduğu ele alınan bir başka konudur.

İkinci bölümde literatür taraması yapılmış olup, ilk kısımda küreselleşme kavramının ve dolaylı olarak serbest ticareti benimseyen ülkelerin tarımsal ticaret ve tarımsal üretim konusunda nasıl bir değişim sergilediklerine bakılmıştır. İkinci kısımda diğer faktörlerin tarım sektörünü nasıl etkilediği incelenmiştir ve farklı çalışmalara bakılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ARDL sınır testi analizi ile küreselleşmenin farklı yönlerinin Türk tarım hammadde ihracatını nasıl etkilediğine bakılmıştır. Genel, ekonomik, ticari, finansal, sosyal, kişilerarası, bilgisel, kültürel ve politik küreselleşme sırayla ele alınmış ve tarımsal hammadde ihracatına etkileri tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE TARIM

1. Küreselleşme

Son zamanlarda ekonomik ve aynı zamanda sosyal mecralarca kullanılan ve dünyanın “Global Köy” olması olarak kullanılan küreselleşme, kavram olarak oldukça genç bir kavramdır. Kısaca mal, hizmet, sermaye ve işgücünün özgürce dolaşabildiği ve dünya vatandaşlarının birbirinden haberdar olduğu ortamı açıklayan bir kavramdır küreselleşme. Nicelik olarak küreselleşme mal, sermaye ve işgücünün dolaşımının artışı; nitelik olarak küreselleşme ise siyasi, sosyal ve ekonomik olarak gelişmeyi sağlar ve bu süreci hukuksal ve teknolojik gelişmeler takip eder (Acar, 2002:14). Yaşanan gelişmeler eskiden yılları alırken artık bu süreç dakikaları bulmaktadır. Gelişim ve küreselleşme ile birlikte insanlık homojen bir yapıya doğru ilerlemektedir (Şanlı, 2004:160).

1.1. Küreselleşme Tarihi ve Tanımı

“Küresel” kavramı ilk kez Marshall McLuhan “Komünikasyonda Patlamalar (1960)” adlı kitabında kullanılmış ve yine bu kitapta küreselleşme “Global Köy” terimi ile ifade edilmiştir. 1980’li yıllarda ise küreselleşme kavramı giderek popülerleşmiş ve farklı üniversiteler ve ekonomik kuruluşlarca kullanılmaya başlanmıştır (Hasanoğlu, 2001:72). Örneğin 1979 yılında “Gelecek Şokları”, 1980 yılında “Üçüncü Dalga” isimli çalışmaları ile Alvin Toffler; 1980 yılında “Pazarların Küreselleşmesi” isimli çalışması ile Theodore Levitt küreselleşme konusunu işlemiş ve akademik ve ekonomik çerçevede gelişip genişlemesini sağlamıştır. Küresel köyden kasıt, teknoloji ve iletişimin gelişmesi ile birlikte insanların birbirleri ile iletişim kurması ve ticaret yapmasının kolaylaşması, insanlar arasında sosyal bir bütünleşme ve kültür alışverişi sağlanmasıdır. Bu tanım ticaret, sermaye veya işgücünün küresel olarak dolaşımının kolaylaşması ile birlikte mobilitenin gelişmesi tanımı ile aynı olmasından dolayı günümüzde kullanılan küreselleşme terimini oluşturmuştur (Cebeci, 2011: 361). Küreselleşme kavramı her ne kadar 1950-60’lı yıllardan sonra literatürde kullanılmaya başlansa da kendisi eski bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Aytekin, 2013: 125).

Küreselleşmenin kökenini çok eski dönemlere bağlamak da mümkündür. Orta Asya’da oluşan siyasi ve iklimsel sebeplerden dolayı göç eden uluslar, refah seviyesi daha yüksek alanlara göç etmiş orada farklı uluslar ile tanışmış ve çeşitli alanlarda etkileşime girmiştir. Yıllar sonra yine bu coğrafyada etkili olan Moğollar güçlü ordu ve haberleşme sistemi ile günümüz Kore, Çin, Suriye, Türkiye, Ukrayna ve Macaristan sınırlarına kadar hakimiyet kurmuştur. Asya ve Avrupa’yı birleştirebilen bu imparatorluğun geniş bir

coğrafyaya hüküm sürebilmesinin ana sebeplerinden birisi hızlı bir iletişim ağının olmasıdır. Moğol İmparatorluğu'ndan önce altı ayı bulan haberleşme süresi bir-iki aya kadar düşmüştür. Bu iletişim ağı güvenli yollar sayesinde oluşmuştur ve bu güvenli yollar iletişimin yanında ticaret ve bilimin yayılması da sağlanmıştır. Nitekim Avrupa'nın barutla tanışması bu dönemde gerçekleşmiştir. Aradan geçen yüzyıl sonrasında, Çin'de gerçekleşen veba salgını fareler ve insanlar vasıtasıyla ticaret gemileri ile birlikte bilinen dünyanın neredeyse her yerine bulaşmış ve pek çok insan bu durumdan sosyal ve ekonomik olarak etkilenmiştir (Alpar, 2021:46-48).

Coğrafi Keşiflerin yaşandığı ve sonrasında sömürgecilik hareketlerinin başladığı dönemde dünya genelinde aktif olan ekonomi politikası Merkantilizm olmuştur. Bu ekonomi politikası ile ülke içinde bulunan zenginliklerin korunması ve ihracatın mümkünse hiç olmaması hedeflenmiştir. Merkantilizmde iç pazardaki mallar dış pazardaki mallardan korunmaktaydı ve korumacı ekonomi nedeniyle, ekonomiyi ve iç pazarı zenginleştirmek için sömürgecilik çoğu ülkenin birincil amacı olmuştur (Kaya ve Aydemir, 2011:19). Merkantilizmin, Feodalizmin yıkıldığı ve yerine mutlak monarşinin geçtiği ulus devletlerinde oldukça etkili olmuştur (Tomanbay, 2019:38). Ticari ve coğrafi olarak ilk küreselleşme denilebilecek Kristof Colomb'un keşifleri ile birlikte Afrika, Amerika, Asya ve Avrupa birbirine bağlanmış ve dünya üzerinde geniş ticaret rotaları oluşmuştur.

Merkantilizm 17. yüzyılın sonlarına doğru etkisini kaybetmeye başlamış ve "ticari kapitalizmden sınai kapitalizme geçiş" (Kaya ve Aydemir, 2011:19) dönemi başlamıştır. Merkantilizmin etkisini kaybetmesine çeşitli olaylar sebep olmuştur. İlki buharlı makinelerin icadı ile birlikte sanayileşmeye adım atılmış ve bu sayede insan emeği makineler ile idame edilebilir hale gelmiştir. İkinci sebep olarak yine sanayileşme nedeniyle ulaşım kolaylaşmış ve kolaylaşan ulaşım ile mal, sermaye ve işgücü daha hızlı ve rahat bir şekilde dolaşmaya başlamıştır. Bir başka sebep Feodal yapının çökmesi ile birlikte oluşan burjuva sınıfının sermayesini arttırmak amacıyla ticari faaliyetlerde önemli rol oynaması ve bu sebeple ticaretin yaygınlaşmasıdır. Yine feodal yapının olmamasından dolayı tarım ticarileşmiş, emek ve hammadde piyasaları satın alınabilir olmuştur (Kaya ve Aydemir, 2011:19).

Küreselleşmenin ilk dalgası olarak kabul edilen döneme geldiğimizde ise Sanayi Devriminin etkisi en önemli etkidir. Merkantilizmi bitiren etkenler bu dönemi oluşturmuş ve bununla birlikte Klasik İktisadın temelleri atılmıştır. Laisses faire ve dış ticarete serbestleşme prensiplerini savunan Klasik İktisat, sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerce kullanılmış ve böylelikle dünyanın çoğuna yayılmasını sağlamıştır. 18 ve 19. yüzyılda altın dönemini yaşayan serbest ticaret fikrinin önemli savunucularından olan Adam Smith, ticaretteki

serbestlik durumunun ileride tüm dünyada yaşanacağı ve uluslararası bir topluluk oluşacağını öngörerek günümüzdeki anlamda ilk küreselleşmeden bahseden kişi olmuştur (Kaya ve Aydemir, 2011:20). Sanayi Devriminden günümüze insanlık ve bilim gelişmiş ve bu gelişimler küreselleşmenin temel kaynağı olmuştur (Alpar, 2021: 51).

Kıtaların birbiri ile bağlanması her ne kadar Avrupalı sömürgeci ülkelerin sanayileşmesi açısından faydalı olsa da sömürülen ülkelerde tam tersine sanayisizleşmeye neden olmuş ve sonuçta bu ülkeler sömürgeci ülkeler için hammadde, çoğunlukla da tarımsal ürünlerin üretim noktaları olarak kalmışlardır (Kapdan, 2022:7). Tablo 1.1’de çeşitli ülkelerin sanayileşme düzeyleri bu durumu göstermektedir:

Tablo 1.1. Kişi Başına Sanayileşme Düzeyleri, 1750-1913.

İngiltere 1900=100	1750	1800	1830	1860	1880	1900	1913
Gelişmiş Ülkeler	8	8	11	16	24	35	55
Avrupa	8	8	11	17	23	33	45
Avrupa (İngiltere hariç)	7	8	9	14	21	36	57
Avusturya-Macaristan	7	7	8	11	15	23	32
Belçika	9	10	14	28	43	56	88
Fransa	9	9	12	20	28	39	59
Almanya	8	8	9	15	25	52	85
İtalya	8	8	8	10	12	17	26
Rusya	6	6	7	8	10	15	20
İspanya	7	7	8	11	14	19	22
İsveç	7	8	9	15	24	41	67
İsviçre	7	10	16	26	39	67	87
İngiltere	10	16	25	64	87	100	115
Avrupa Dışı	7	7	11	17	33	63	116
Kanada		5	6	7	10	24	46
ABD	4	9	14	21	38	69	126
Japonya	7	7	8	7	9	12	20
Üçüncü Dünya	7	6	6	4	3	2	2
Çin	8	6	6	4	4	3	3
Hindistan-Pakistan	7	6	6	4	3	2	2
Brezilya				4	4	5	7
Meksika				5	4	5	7
Dünya	7	6	7	7	9	14	21

Kaynak: (Kapdan, 2022: 7)

Günümüzde “Üçüncü Dünya Ülkeleri” olarak anılan bazı sömürülen ülkelerde görüldüğü üzere sanayileşme artmanın aksine azalmaktadır. Bunun sebebi ise sömüren ülkelerin kendi çıkarları adına bu ülkelerde sanayilerinde kullanmak adına tarımsal üretim

yaptırmalarıdır (Yeldan, 2001:16). Nitekim bu durum öyle bir hal almıştır ki, sömürülen ülkelerdeki gıda tarımı, hammadde tarımı üretimleri nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Günümüzde de “ihraç ekini” denilen bu duruma gelişmekte olan ülkelerde halen rastlanılmaktadır (Kapdan, 2022:7). Örneğin 18. yüzyılda tekstil üretimi konusunda ileride olan Hindistan, 19. yüzyıla gelindiğinde ihtiyacın %70’ ini ithal edip, tekstil için hammadde olan pamuğu ihraç eden “çevre ekonomisine dönüşmüştür” (Yeldan, 2001:16).

Serbest ticaret ve sermaye akışının yanında haberleşme de bu dönemde gelişmiştir. Örneğin 1866’da Amerika ve İngiltere arasında okyanus altında kurulan telgraf bağlantısı ile iletişim çok ileri seviyelere taşınmış ve fiyat belirleme açısından büyük bir adım atılmıştır. Böylelikle hem pazar alanı genişlemiş hem de fiyatlar eşit hale gelmiştir (Baldwin ve Martin, 1999:3). Bu ekonomik sistem Birinci Dünya Savaşı’na kadar sürmüş, güçlü ülkelerin daha güçlenmesine neden olmuş, kolonilerin ise daha da zayıflamasına sebep olmuştur. Yine bu ekonomik sistem sebebiyle, daha fazla koloni elde etme amacıyla Birinci Dünya Savaşı çıkmıştır. Sanayi Devrimi ve Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde kapitalizm mal ve finans piyasalarında etkili olmuştur. Fakat Dünya Savaşı’nın ardından ülkeler ulusal ve bağımsız olmak üzere ticari ve ekonomik politikalar üretmiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar sürmüştür ve “ara dönem” olarak nitelendirilmektedir (Yeldan, 2001: 14).

İkinci Dünya Savaşı henüz resmi olarak bitmeden 1944’te savaşı kazanan ülkelerin delegeleri Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin Bretton Woods bölgesinde toplanarak savaş sonrasında neler yapılabileceğini tartıştılar. Delegelerin birincil konusu, ekonomik krizlerle mücadele edebilecek, istikrarlı ve ülkelerin birbirini destekleyebileceği bir küresel ekonomi modeli oluşturmaktır. Tartışmaların sonunda Amerikan Doları uluslararası para birimi olmuş (Türe, 2009:47) ve küresel ekonomiyi kontrol edecek olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB), Bretton Woods Anlaşması sonrası kurulmuştur. Yakın tarihte bu kurumlara ek olarak Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) yapılmış, 1961’de ise Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) kurulmuş ve küreselleşme süreci hız kazanmıştır. Bu süreç sadece gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin de küresel üretim ve ticaretlerinde artış görülmüştür (Aytekin, 2013: 128). Savaşın ardından, söylenilebilir ki, dünya ekonomisinin en büyük gücü artık İngiltere değil ABD olmuştur. ABD serbest ticareti savunmuş ve küreselleşmedeki ikinci dalga olarak nitelendirilen dönemi başlatmıştır (Kaya ve Aydemir, 2011:24).

Fakat bu küreselleşme dalgası dünyanın belirli bölgelerinde etkili olabilmıştır. Çünkü savaş sonrası dönemde dünya üçe ayrılmıştır. İlki Sovyetler Birliği liderliğinde komünist

ekonomiyi kullanan doğu bloğu, ikincisi ABD liderliğinde serbest ekonomi modelini savunan liberal ölkeler ve son olarak ikisi arasında kalan üçüncü Dünya ölkeleridir. Sovyetler ve Amerikan bloğu sınırlarını genişletmeye ve kendi ekonomik modellerini uygulamaya çalışmıştır (Kaya ve Aydemir, 2011:24). ABD Marshall yardımları ile birlikte ekonomik sınırlarını genişleterek, yardım yaptığı ölkelerde kendi pazarının oluşmasını sağlamıştır.

Anlaşılaçağı üzere küreselleşme ekonomik bir olgu olduğu kadar aynı zamanda politik bir olgudur. Küreselleşme, liberalizm ve kapitalizm ile iç içe geçmiştir (Kaya ve Aydemir, 2011:18), bunun sebebi hepsinin serbest pazar ekonomisine ihtiyaç duymasıdır. Bu ihtiyaçtan dolayı ABD'nin ekonomik modelini kabul eden ölkeler aynı zamanda küreselleşme olgusunu da kabul etmiştir. Bazı gelişmekte olan ölkeler IMF ve Dünya Bankası'ndan finansal destek alarak küreselleşen ve kapitalizmi benimseyen ölkeler sınıfına girmiştir (Türe, 2009:46).

Ölkelerin Amerikan Doları biriktirmeye başlaması ve ABD'nin ödemeler dengesi açık vermesinden dolayı 1971'de fiilen, 1973'te ise resmen Bretton Woods sistemi çökmüştür. Önceden kararlaştırılan sabit döviz kuru, sistemin çökmesiyle birlikte yerini dalgalı döviz kuruna bırakmıştır. ABD'nin ekonomik liderliğine Avrupa Topluluğu ve Japonya rakip olarak katılmıştır fakat küresel ticarete zarar getirecek herhangi bir süreç ile karşılaşmamıştır (Türe, 2009:47). Yine 1973'te yaşanan Petrol Krizi sonrasında Avrupa bankalarında birikmiş olan Euro-Dolar ve Petrol-Dolar fonları gelişmekte olan ölkelere borç olarak kullanılmış, sermaye küreselleşmeye devam etmiştir. Fonların yaygınlaşmasıyla birlikte banka faaliyetleri gelişmiş ve küresel sermaye güçlenmiştir (Aytekin, 2013: 128).

1970'li yılların sonlarına gelindiğinde ise muhafazakârlar ABD'de devletin artık piyasa ekonomisine müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktaydılar ve Reaganomik (reaganomic) ekonomi politikaları ile kapitalizme ve serbest ekonomiye bir adım atılmasını istiyorlardı. ABD'de Ronald Reagan, Avrupa'da ise İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher serbest ekonomi politikalarını yaygınlaştırmıştır. Gelişmekte olan ölkelere IMF ve Dünya Bankası kredi vererek serbestleşme politikalarının yayılmasını sağlamıştır. Sonraki yıllarda Gorbaçov iktidarı ile birlikte Doğu Bloğu ölkelerinde bile serbest ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır (Yıldırım, 1997:171). Küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte sanayi üretimi ve sermaye akışında hızlanma yaşanmıştır. Dünya ekonomisi, serbest ekonomi politikalarıyla birlikte yavaş yavaş entegre olmaya başlamıştır (Aytekin, 2013:128).

Tablo 1.2'de görüldüğü üzere küreselleşmeyi ve serbest ticareti içselleştiren ölkeler gayrisafi milli hasıla (GSMH) konusunda, korumacı ve kapalı ekonomilere göre çok daha başarılı olmaktadır.

Tablo 1.2. Seçili Ülkelerin GSMH seviyeleri (1960-1990)

1990 uluslararası Geary-Khamis doları	1960	1970	1980	1990
12 Batı Avrupa ülkesi (toplam)	2 082 910	3 240 769	4 289 446	5 276 855
Almanya	558 482	843 103	1 105 099	1 264 438
Avusturya	45 939	72 785	103 874	130 476
Belçika	63 394	102 265	142 458	171 442
Fransa	344 609	592 389	813 763	1 026 491
Hollanda	95 180	155 955	207 979	258 094
İngiltere	452 768	599 016	728 224	944 610
İtalya	296 981	521 506	742 299	925 654
İsviçre	66 793	105 935	119 909	146 900
Doğu Avrupa ülkeleri (toplam)	304 633	465 695	675 819	662 604
Sovyetler Birliği	843 434	1 351 818	1 709 174	1 987 995
ABD	2 046 727	3 081 900	4 228 647	5 803 200

Kaynak: (Maddison, 2001:272-274)

1990'lara gelindiğinde teknoloji ileri seviyelere taşınmış, bilgisayar teknolojisi ile birlikte bireyler küreselleşmeyi iliklerine kadar yaşamıştır. Doğu Bloğu ülkeleri her ne kadar Amerikan politikalarına direnmeye çalışsa da serbest piyasa ekonomisine karşı koyamamış, Sovyetler Birliği içinde yaşanan toplumsal sorunlardan dolayı 1991'de Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu dağılmıştır. Dağılma ile birlikte hem Doğu Avrupa ülkeleri serbest ekonomiye tam adapte olma şansı bulmuş hem de Kafkasya ve Orta Asya'daki ülkeler serbest ekonomiye geçerek küreselleşmeye katkıda bulunmuşlardır (Acar, 2002:16). Tablo 1.3'te 1988-1991 ABD ve Sovyetler Birliği'nin kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) görülmektedir ve görüldüğü üzere ABD'de kişi başına düşen GSYİH istikrarlı bir şekilde büyürken Sovyetler Birliği'nde istikrarsız bir yapı vardır.

Tablo 1.3. ABD ve Sovyetler Birliği'nde Kişi başına GSYİH (güncel dolar kuru)

Ülkeler/Yıllar	1988	1989	1990	1991
ABD	21,417	22,857	23,888	24,342
Sovyetler Birliği	3,778	3,429	3,494	3,490

Kaynak: (The World Bank)

Günümüzde yaşadığımız küreselleşme algısını 1980'lerde yaşanan liberalizm dalgası ile bağlamak mümkündür. 1980'ler ve sonrasında yaşanan teknolojiye hızlı sıçrama ve bu sıçrama sayesinde iletişim ve ulaşımda yaşanan hızlı gelişmeler küreselleşmeyi

desteklemiştir. Fakat küreselleşme her ne kadar eski bir olgu olsa da kavram olarak 1980’lerde ele alınmıştır. Çoğu araştırma göstermektedir ki küreselleşme, ekonomik ve politik olduğu kadar toplumsal özellikleri de kendisinde barındırmaktadır (Çelik, 2012:58). İnternetin yaygınlaşması, uydu ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi günümüz küreselleşmesini destekleyen gelişmelerdir. Bankacılık ve finans sistemlerinin elektronik ortamlarda yapılabilmesi yabancı yatırım ve sermayenin ülkeler arasında daha özgür bir şekilde dolaşmasına imkân tanımaktadır (Kaya ve Aydemir, 2011:32). Aynı şekilde mal ve hizmetler de teknolojiye yaşanan ilerleme ve ülkeler arasında yapılan serbestlik anlaşmaları sayesinde oldukça özgür bir şekilde dolaşabilmektedir.

Küreselleşmenin faydalarına göz attığımızda daha serbest ticaretin oluşması ve dışa dönük politikalar, uluslararası şirketlerin oluşumu ve sermayenin serbestçe dolaşabilmesi, teknolojik gelişmelerin hızlı yaşanması ve bu yaşanan teknolojik değişikliğinden dolayı oluşan bilgilerin uluslararası engellere takılmadan dolaşabilmesi, aynı şekilde insanların da serbest bir şekilde dolaşabilmesi olarak söylenebilir (Schmidhuber, 2003: 268-281).

1.2. Küreselleşme Yaklaşımları

Her kavramda olduğu gibi, küreselleşme kavramı için de farklı tanımlar ve yaklaşımlar zaman içinde oluşmuştur. Ortak bir küreselleşme tanımı olmadığı gibi, küreselleşmenin ekonomiyi ve sosyal hayatı olumlu veya olumsuz etkilediğini düşünenler vardır. Teknoloji ve serbest piyasanın yanında küresel salgın, kriz ve çevre kirliliğinin küreselleşme ile birlikte geldiği de söylenmektedir (Kaya ve Çadircı, 2022:540).

Yaklaşımları ele almadan önce küreselleşmenin etkili olduğu alanlara baktığımızda yaklaşımları ve eleştirileri anlamak daha kolay olacaktır. Bu alanlar “ekonomik küreselleşme, siyasal küreselleşme ve sosyo kültürel küreselleşmedir” (Aytekin, 2013:126).

Ekonomik küreselleşme, küreselleşme dalgalarıyla birlikte liberalizmin ve serbest ekonomik ticaretin yaygınlaşmasını ifade eder. Teknolojinin desteği ile birlikte ulaşım ve iletişimde yaşanan ilerleme, ülkeler arasında mal, hizmet ve işgücünün kolaylıkla dolaşabilmesine imkân sağlar. Serbest ticaretin bütün dünyaya yayılması ana hedeftir. Ekonomik küreselleşmeyi finansal ve üretimde küreselleşme destekler. Finansal küreselleşme sermaye ve yatırımların ülkeler arasında serbest dolaşımı iken üretimde küreselleşme finansal serbestlik sayesinde oluşan yatırımlar sayesinde oluşan üretim ağının ülke politikası tarafından sınırlandırılmamasıdır (Aytekin, 2013:126). Üretimde küreselleşme genellikle gelişmiş ülkelerin ulusüstü şirketler vasıtasıyla gelişmekte olan ülkelere yaptıkları sermaye yatırımı ile olmaktadır.

Politik küreselleşme en çok ulus devletlerin karşılaştığı sorunlardan biridir. Çünkü devletler kendi otoritesini ulusüstü kurumlara devretmekten kaçınmaktadır (Aytekin, 2013:126). Örneğin ülkedeki siyaset, Batı siyasetine yabancı ise demokrasi ve özgürlükler gibi kavramlar yabancı gelebilir ve kavramlar uygulanmaya çalışılınca dış müdahale gibi algılanabilir.

Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasında kültürler hem kaynaşmaya başlamış hem de yavaş yavaş özünü kaybetmiştir. Pek çok ülkede Çin, İtalyan ve Japon restoranlarının açılmasının yanında ABD menşeli McDonald's ve çeşitli fastfood restoranlarının yaygınlaşması bu duruma örnek olarak verilebilir. Nitekim Sovyetler Birliğinde yaşanan eski ve yeni kuşak arasındaki görüş farklılığı Gorbaçov ile birlikte mizahlı bir şekilde reklam olarak işlenmiştir (bakınız: Darbyshire "Pizza Hut Gorbachev TV Spot Commercial: 60 International version"). Görüş farklılığının temel sebebi, küreselleşme olgusu Batı'da doğduğu için, ulus devletlerine küreselleşme kavramı yabancı gelmekte ve oluşan dönüşüm kötü bir olay olarak algılanmaktadır (Türe, 2009:48).

Held ve McGrew'in gerçekleştirdiği çalışmaya bakarak küreselleşmeyi üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar: Aşırı Küreselleşmeciler (hyperglobalist), Kuşkucular (skeptical) ve Dönüşümcüler (transformationalist)'dir (Michael, 2003:4).

1.2.1. Aşırı Küreselleşmeciler

Aşırı Küreselleşmeciler, küreselleşme sürecinin çok ileri boyutlara ulaşacağını savunan radikallerdir. Başlıca düşünürleri Kenichi Ohmae, Francis Fukuyama ve Thomas Freidman'dır (Çelik, 2012: 61). Aşırı küreselleşmeci düşünürler göre ulus devletlerin ekonomi politikaları artık yetersiz gelmektedir ve yakında küresel ekonomide bütün ülkeler yerini alacaktır. Küresel ekonomiye zemin hazırlayan gelişmelerin başında iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişim ile ulaşım sayesinde oluşan tüketim kültürü gelmektedir (Cebeci, 2011: 369). En büyük yedi ekonomiye sahip ülkelerin oluşturduğu G7 ile birlikte IMF ve Dünya Bankasının yatırım, kur ve liberal politika araçlarının bu süreci hızlandıracağı düşünülmektedir (Michael, 2003: 6).

Savunulan bir diğer düşünce ise günümüz vatandaşları artık politika ile daha az ilgilenmekte ve bu durum yerel yönetimlerin zayıflamasına, uluslararası organizasyonların güçlenmesine neden olmaktadır. İlginin azalmasının sebebi artık küresel ekonominin, ülke ekonomilerinden çok daha güçlü olmasıdır. Düşünceye siyasi olarak bakıldığında ise korumacı ve sosyal devlet anlayışına sahip devletlerin yerine liberal fikre sahip devletlerin savunulduğu anlaşılabılır (Çelik, 2012:61).

1.2.2. Kuşkucular

Küreselleşme karşıtları olarak nitelendirebileceğimiz düşünürler, küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığını söyleyerek küreselleşmeye kuşku ile bakarlar. Küreselleşmenin bir aşaması olarak kabul edilen bölgeselleşmeyi ise küreselleşme karşısında bir alternatif olarak ele alırlar. Çünkü bölgeselleşme benzer kültür ve ekonomilere sahip ülkelerin oluşturduğu bir oluşumdur ve küresel düzeye açılmamak için yapılmıştır (Çelik, 2012: 63). Küreselleşme karşıtı olan Naomi Klein, Noreena Hertz, Graham Thompson ve Joseph Stiglitz kuşkucular arasında önemli isimlerdir (Cebeci, 2011:370).

Küreselleşmenin ulus devletleri yıkmak için kullanıldığını savunurlar ve liberallerin icadı olarak görürler çünkü bu sistemde fakir ülkeler daha da fakirleşirken zengin ülkeler daha da zenginleşmektedir (Çelik, 2012:63). Yabancı liberal politikaların uygulanmasından dolayı toplumsal huzursuzluk ortaya çıkabilmekte, uluslararası sınırları aşabilen ve aşamayan gruplar arasında fark açılmakta, sosyal güvenliğin sağlanması zor olmakta ve bunların sonucu olarak da “küresel piyasa ve toplumsal istikrar arasındaki gerilim artmaktadır” (Cebeci, 2012: 372).

1.2.3. Dönüşümcüler

Dönüşümcülere göre küreselleşme sadece küresel piyasadan ibaret değildir. Küreselleşme her ülkeyi aynı yöne götüren bir kavram değildir ve benzer ülkeleri birbirine daha çok benzetebilir veya küresel güçten dolayı kimileri marjinalleşebilir. Ulus devletleri güçlerini küreselleşme ile yeniden yapılandıracaktır (Cebeci, 2012: 373). Küreselleşme olgusuna bakış açıları ise, küreselleşmenin sürekli değişen bir süreç olduğudur. Örneğin elli yıl önceki küreselleşme kavramı ile günümüz kavramı çok farklıdır (Çelik, 2012:64).

David Held ve diğer çalışma arkadaşlarının hazırlamış olduğu küreselleşme yaklaşımlarının kavramsallaştırılmış hali Tablo 1.4’tedir (Akt. Cebeci, 2012:373).

Tablo 1.4. Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması: 3 Yaklaşım

Yaklaşımlar/ Sorular	Aşırı Küreselleşmeciler	Kuşkucular	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel çağ	Ticari bölgeselleşmeler, öncekinden daha zayıf geo- yönetişim	Tarihsel olarak emsalsiz bir karşılıklı bağımlılık seviyesi
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm, küresel yönetim, küresel sivil toplum	1890’dan daha az bağımsız dünya	Yoğun ve kapsamlı küreselleşme
Ulusal hükümetlerin gücü	Zayıflıyor ya da aşmıyor	Güçlenmiş ya da geliştirilmiş	Yeniden düzenlenmiş ve yapılandırılmış
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devletler ve piyasa	Modernitenin birleşik güçleri

Tablo 1.4. Devamı

Katmanlaşmanın taslağı	Eski hiyerarşilerin erozyonu	Güney'in yükselen oranda dışlanması	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim motif	McDonalds, Madonna vb.	Milli çıkarlar	Siyasal toplumun değişimi
Küreselleşmenin kavramsallaştırılması	İnsan faaliyet çatısının yeniden inşası	Bölgeselleşme ve ulusallaşma	Bölgeler arasındaki uzak eylemlerin ve ilişkilerin düzenlenmesi
Tarihsel yörünge	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar ve uygarlık çatışması	Belirsizlik: küresel bütünleşme ve dağılma
Argümanların değerlendirilmesi	Ulus-devletin sonu	Devlet desteğine dayalı bir uluslararasılaşma	Devlet otoritesini ve dünya politikasının dönüştüren bir küreselleşme

Kaynak: (Cebeci, 2012: 373-374)

1.3. Küreselleşmeye Karşıt Yorumlar

2000’li yılların ardından yaşanan hızlı teknolojik gelişme ve bununla birlikte bilgisayar teknolojisine erişimin kolaylaşması nedeniyle küreselleşme hiç olmadığı kadar toplumsal hayatta etkili olmuştur. Bireyselleşme kavramı liberal bir süreçte en önemli kavram olmaktadır. Küreselleşme ile birlikte eğer bir birey işsiz kalmışsa, bu bireyin sorumluluğundadır. Birey değişime ayak uyduramadığı için işsiz kalmıştır (Aytekin, 2013:127). Bu süreç farklı sorunları ardı ardına getirir, nitekim bireyin uyum sağlayamadığı düzende ne yapması gerekmektedir? Veya kendisinden sonra gelecek nesil eşit eğitim hakkından yararlanamadığı için bu sürecin devam etmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu yüzden küreselleşmeye ideolojik olarak bakanlar, küreselleşmenin sadece kapitalizmin bir aracı olduğunu söylemektedir. Yine küreselleşme sebebiyle çevre kirliliğinin arttığını, zengin ve fakir arasındaki uçurumun arttığını, işsizliği arttığını ve ülkeler arası büyük göçlerin olduğunu söylemek mümkündür. Ülkelerin bütünleşmesinden dolayı küresel yoksulluk ortaya çıkmıştır, her ne kadar uluslararası topluluklar küresel yoksulluğu yok etmeye çalışsa da oluşan yoksulluk gün geçtikçe çoğalmıştır (Gülçubuk, 2014: 98-99). Burada şu soru ortaya çıkar, bölgesel zenginleşmeler aynı zamanda bölgesel yoksullaşmayı da mı getirmektedir?

2000 yılında Birleşmiş Milletler (BM) genel sekreteri Kofi Annan “Suç, uyuşturucular, terörizm, kirlenme, hastalık, silah ve mülteciler: bunların tümü eskiye oranla çok daha büyük bir hızla ve çok daha geniş hacimlerde hareket etmektedirler.” diyerek küreselleşme sürecinin yararlı şeylerin yayılması kadar zararlı olanların da yayılmasına sebep olduğunu belirtmiştir (Adalet Bakanlığı). Son yirmi yıldır yaşanan bölgesel ekonomik krizlerin, neredeyse bütün dünyayı etkileyebilmesi yine zararlı olayların küreselleşme ile yayılabildiğini göstermektedir.

1.4. Küreselleşme ve Entegrasyon

Küresel düzeyde ekonomilerin birbiri ile tam bütünleşmesi henüz mümkün değildir. Bu sebepten ötürü benzer arka planlara sahip ülkeler aldıkları ortak kararlarla birlikte bölgesel yapıları oluşturmaktadırlar. Her ne kadar nihai amaç küresel bir bütünleşme olsa da güncel şartlar bunun pek mümkün olmadığını göstermektedir. Genellikle ekonomik bütünleşme anlamına gelen entegrasyonun yoğun olarak karşılaşıldığı dönem 1960, İkinci Dünya Savaşı ardından Avrupa’da yaşanmış ve 1980’lerdeki neoliberal politikalarla süreç hızlanıp tüm dünyaya yayılmıştır. Ekonomik entegrasyonun oluşma sebepleri genel olarak benzer üretim ve ekonomik güce sahip ülkelerin kendi içinde ticaret yaparak dış dünyaya karşı daha çok güçlenip refahını arttırmaktır. Bunun yanında komşu ülkelerle iyi geçinerek, askeri harcamalar yapmak yerine birbirini destekleyerek ortak bir çıkar oluşturmaktır (Şanlı, 2004: 163). Buna örnek olarak İkinci Dünya Savaşı ardından kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu örnek verilebilir.

Ekonomik entegrasyonun oluşabilmesi için ülkelerin birbiri ile farklı ilişkiler kurarak, farklı yapısal aşamalara sahip olması gerekmektedir. Her aşamada ulus devletleri otorite ve yetkilerini bir üst uluslararası kuruma devretmektedir. Bu sebepten dolayı bazı ulus devletleri entegrasyona karşı çıkmaktadır.

Entegrasyonun ilk aşaması serbest ticaret bölgelerinin kurulmasıdır ki pek çok ülke serbest ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte bölgesel ticaretler yapmakta, ticarete Amerikan doları kullanmak yerine yerel para birimini kullanmaktadır. Malların bu bölgelere gelmesiyle birlikte depolama, ambalajlama, sınıflama gibi işlemlerin ardından gümrük vergisini ödemeye gerek kalmamaktadır.

Serbest ticaret bölgesinin sonraki aşamasında ise gümrük birliği oluşmaktadır. Her ne kadar mal ve hizmetlerin dolaşımında kısıtlamalar olsa da bu unsurlar dış ticarete gümrüksüz olarak dolaşabilmektedir. Taraf olan ülkeler kendi aralarında ticareti azaltıcı etkileri bulunan uygulamaları kaldırarak, birliğin dışındaki ülkelere karşı ortak gümrük tarifeleri uygulamaktadır.

Malların serbestçe dolaşmasının yanında emek ve sermaye de serbestçe ülkeler arasında dolaşabiliyorsa, ortak pazarın varlığından söz edilebilir. Ortak pazarda ülkeler arası teknik, mali ve fiziki sınırlar kaldırılmıştır.

Ekonomik bütünleşmenin son aşaması olan ekonomik birlik ise ekonomik, mali ve sosyal alanların bütünleşmesi ve sınırların kalktığı ortamı ifade eder. Devletler ekonomik sorumluluklarını ortak bir ulusüstü kuruma devrederek, o kurumun ürettiği politikaları uygulamaktadır. Ortak bir merkez bankasının ürettiği ortak para birimi ve para politikalarını

taraf ülkeler uygulamakla yükümlüdür. Günümüzde ekonomik birliğe örnek olarak Avrupa Birliği (AB) verilebilir.

Ülkelerin ekonomik otorite ve sorumluluğunun yanında siyasi ve politik otoritesini devretmesiyle birlikte ulusüstü kurumların bütün ülkelere bu alanlarda da etki etmesi sonucunda siyasi birlik oluşmaktadır. Tarihte savaş veya ittifak yoluyla siyasi birlikler sağlanmıştır. Birlikler genellikle benzer tarihsel ve kültürel bağları olan taraflardan oluşmaktadır. Günümüzde siyasi birliklerin oluşması oldukça zor ve karmaşık bir süreç gerektirdiğinden diğer entegrasyon aşamalarından daha az rastlanmaktadır.

1.5. Türkiye’de Küreselleşme

Küreselleşme bütün dünyayı etkilediği gibi Türkiye’yi de etkilemiştir. Türkiye’nin küreselleşmeden ciddi manada ilk etkilendiği dönem Adnan Menderes ile birlikte başlayan liberalleşme sürecidir. Her ne kadar Avrupa’daki kadar bir liberalleşme süreci olmasa da uluslararası kurumlara katılma ve dışa bağımlılık bu dönemde yaşanmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OECD) gibi ekonomik kurumların yanında Kuzey Atlantik Paktı (NATO) gibi askeri kurumlara İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde girmiştir. Entegrasyona örnek olan Avrupa Ekonomik Topluluğu’na 1964’te Türkiye resmen başvurmuş ve 1996’da Gümrük Birliği’ne katılım sağlanmıştır (Terin, Keskin ve Terin, 2012: 133). Dünya genelinde etkin olan ithal ikameci politikalar 1960 ve 1970’li yıllarda Türkiye’de de etkin olmuştur. Kamu yatırımları ile birlikte ağır sanayi ve sermaye mallarında üretimin artışı hedeflenmiştir. Sabit kur sistemi ile birlikte dış ticarete korumacı bir politika izlenmiştir. Türkiye ekonomisi de diğer gelişmekte olan ülkeler gibi ithal ikameci politikalar sebebiyle Petrol Krizi yaşandığı dönemde kötü etkilenmiştir. Toplam talep ve arz dengesi bozulmuş, işgücü piyasasında sorunlar ortaya çıkmış ve artmakta olan enflasyon hız kazanmıştır (TCMB, 2002:5).

Çoğu ülkenin bu dönemlerde uyguladığı Keynesyen politikalar stagflasyon ve taxflasyon konularında yetersiz kalmış ve Milton Friedman’ın Rekabetçi Kapitalizmi pek çok ülke tarafından uygulanmaya başlanmıştır (Ener ve Demircan, 2006:199-200). Türkiye’de ise 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan liberal dönüşüm, 1980’de enflasyonu kontrol altına almak ve ihracatta güç kazanmak için uygulanan politikalar ile başlamıştır (TCMB, 2002:5). Kamu harcamalarının azaltılması, devletin üretimdeki müdahalelerinin özelleştirilmesi, serbest ticaret ile birlikte sermaye ve mal piyasalarının kolaylıkla pazar bulabilmesi ve mutlak üstünlükler teorisi gereği kar edebilmek başlıca amaçlardır.

Küreselleşen dünya karşısında kayıtsız kalmak imkânsız hale gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan iki kutuplu dünya düzeni çok kutuplu dünya düzenine doğru evrilmiş, Doğu bloğu ülkeler yavaş yavaş çözünmeye başlayarak küreselleşme sürecini hızlandırmıştır (Ener ve Demircan, 2006:200). Türkiye de bu sürece kayıtsız kalınmamış, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların güvenini kazanma adına liberal politikalar uygulanmıştır (TCMB, 2002:5). Yine AB üyelik sürecinde gerekli olan ekonomik şartları sağlayabilme adına liberal politikaların uygulanması sürece fayda sağlamıştır.

1998’de Türkiye enflasyonla mücadele ve kamu harcamalarını düzenlemek için kapsamlı bir enflasyonla mücadele programı başlatmıştır. Ancak politik istikrarsızlık, yaşanan Gölçük depremi ile birlikte yaşanan Asya ve Rusya krizlerinden dolayı program başarılı olamamıştır. IMF rehberliğinde 1999’da yeni bir program başlasa da cari işlemler açığı ve diğer sorunlar yüzünden etkili olamamıştır. Yüksek enflasyon ve yüksek faizler sebebiyle bankacılık sektörü olumsuz etkilenmiş ve kırılgan banka yapısı sebebiyle 2000’de Kasım Krizi yaşanmıştır. Kriz sonrasında iç ve dış borç vadeleri kısaltılmıştır fakat yüksek faizlerden dolayı kamu borcunun sürdürülebilirliği konusunda endişeler yaşanmıştır. Nitekim 2001 yılına gelindiğinde koalisyon hükümetinde yaşanan istikrarsızlık ve piyasadaki belirsizlikten dolayı bir kriz daha yaşanmış, yabancı sermayenin ülkeden kaçmasına sebep olmuştur. Krizin çözümü IMF’de bulunmuş, yapılan anlaşma sonrasında yapısal reformların gerçekleştirileceği “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programı Mayıs 2001’de uygulanmaya başlanmıştır. Üç aşamadan oluşan program; ilk olarak finansal piyasadaki belirsizliğin azaltılması, ikinci olarak para ve döviz piyasalarında istikrarı korunması, üçüncü olarak makroekonomik dengelerin kurulmasıdır (TCMB, 2002:50-53).

2. Küreselleşmenin Tarıma Etkisi

Küreselleşme etkisinin sadece ekonomik düzeyde kalmadığını ve pek çok alanı etkilediğini belirtmiştik. İlk küreselleşme dalgası ile birlikte tarım da etkilenen alanlardan birisidir. Tarımsal üretimde makineleşmenin yaygınlaşması, tarımda kimyasal ve farklı teknolojilerin kullanılması, tarımsal ticaretin ulaşım ve haberleşme teknolojilerinin gelişmesiyle serbestleşmesi ve tarım sektöründe çalışanların sosyal hayatının değişmesi küreselleşme ile oluşmuş ve oluşmaya da devam etmektedir. Sermayenin serbest bir şekilde dolaşabilmesinden ötürü çokuluslu şirketler makine, tohum ve kimyasallar gibi alanlarda aktif olabilmiş ve tüketim yerelden dünya pazarına açılma imkânı bulmuştur.

Küreselleşmenin tarım sektöründe etkin olup olmadığını Tablo 1.5’te belirtilen konular sayesinde anlayabiliriz.

Tablo 1.5. Tarım Sektöründe Küreselleşme Göstergeleri

Tarımsal Üretimin Küreselleşmesi	-Endüstriyel Tarım -Tedarik zincirinin yapısında değişim -Çokuluslu şirketlerin üretimdeki payı ve aralarındaki anlaşma ve birleşme -Doğrudan yabancı yatırımlar -Biyoteknolojik tohum ve kimyasallar -Sözleşmeli tarım uygulamaları -İhracat ekinleri
Tarımsal Ticaretin Küreselleşmesi	-Tarımsal ticaret hacminde artış -Gümrük tarifelerinde düşüş -Mal fiyatlarında yakınlaşma
Tarım Politikalarının Küreselleşmesi	-Neoliberal politikaların uygulanması

Kaynak: (Kapdan, 2022:14)

2.1. Küreselleşme ve Tarımsal Üretim

Tarımın insanlar için önemi tartışılmazdır çünkü hayatlarını devam ettirebilmek için gıdaya ihtiyaç duyulmaktadır. İlk çağlarda avcı- toplayıcı dönemle başlayan insanoğlunun tarımla ilişkisi çağlar içinde gelişmiş ve halen gelişmeye devam etmektedir. Tarım her toplumun temel gelişim noktasıdır ve bu yüzden verimli tarım ile birlikte kendine yeterli olabilme her ulusun hedefidir. Tohum ve verim alanında çalışmalar sürmektedir ve bu sebepten dolayıdır ki gerek Antarktika'da gerek uzayda tohum ile ilgili çalışmalara rastlarız. Bu çalışmalar en sağlam tohumu bulma, daha verimli bir tarımı araştırma ve uzay tarımı için alternatiflerin bulunması için yapılmaktadır.

Tarihsel olarak tarıma bakıldığında, medeniyetin ilk adımları su kenarlarına yerleşilerek tarımın yapılmasıyla olmuştur. Nitekim sonraki dönemlerde üretim araçlarının oluşmasıyla birlikte mülkiyet hakları oluşmuş ve insanlar ilkel kapitalizmi yaşamaya başlamıştır. Krallıkların oluşmasıyla birlikte topraktan elde edilen gelirlere vergi konulmuş ve üreticinin kral adına çalışması durumu doğmuştur. Örneğin Avrupa'da etkili olan Feodalizme bakıldığında, toprak sahipleri topraksız köylülerin artık ürününe el koymaktaydı (Aydın ve Bacaksız, 2020: 376).

Sanayi Devrimi öncesinde yerel tüketimi dengeleme amacıyla tarımsal üretim olup, bu üretim emek- yoğun faaliyetlerle yapılmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte ilkel tarım makineleri, demiryollarının yaygınlaşması ve kimyasal gübreler yaygınlaşmaya başlamış ve sanayi tarımı bu dönemde ortaya çıkmıştır. Tarım makineleri ve kimyasal gübrenin kullanımı verimliliği arttırırken, demiryolları ve deniz ulaşımının gelişmesi ticaret hacmini geliştirmiş ve yeni ticaret yollarının oluşmasını sağlamıştır. Gelişim ile birlikte ABD ve Avustralya ülkelerinde üretilen gıdaları ihraç edebilme şansı bulmuştur (Aydın ve Bacaksız, 2020: 376).

Sanayi Devrimi ile birlikte tarımda etkin olan feodalizm yerini kapitalizme bırakmıştır. Tarımsal üretim gıda ihtiyaçlarını karşılayacak buğday ve benzeri kuru bakliyatların yanında sanayiye besleyebilecek pamuk, şeker, baharat gibi ürünlerin üzerine de yoğunlaşmıştır.

Sanayi Devrimi sonrası dönemlerde ulaşımın kolaylaşmasıyla ülkeler arasında oluşan ticaret maliyetleri de düşmüştür. Örneğin 1870’te Chicago’da 60 sente satılan bir kile buğday, Londra’da iki katına çıkmaktaydı. Fakat 1900’li yıllara gelindiğinde bu fark 10 sente düşmüştür. Ulaşımın maliyetlerinin düşmesi sadece ürünlerin taşınmasını kolaylaştırmıyor, aynı zamanda insanların da kolaylıkla seyahat edebilmesini mümkün kılıyordu. Altmış milyon kişi Avrupa’dan Amerika ve Avustralya’ya göç etmiştir ve bu göç yüzünden Avrupa’da işçi maaşları artarken göç ettikleri yerde düşmüştür (Schmidhuber, 2003: 266-267).

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından ülkeler korumacı ekonomi politikalarına dönmüştü. Tarifelerde artışa gidilerek savaşın yaraları sarılmaya ve yerli üretim teşvik edilmeye çalışılmıştır ve Avrupa’nın hemen hemen her ülkesi bu amaçla hareket etmiştir (Schmidhuber, 2003: 267). Büyük Bunalımın da yaşanmasıyla birlikte korumacı süreç devam etmiş, devlet piyasaya yüksek gümrük vergileri ve üreticiye sağladığı sübvansiyonlar ile müdahale ederek tarımsal üretimi, özellikle gıda üretimini güvenceye almak istemiştir (Aydın ve Bacaksız, 2020: 377). Korumacı ekonomi politikası İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar devam etmiştir. Savaşın yaralarını beraber saran ülkeler, ortak çalışma ve bütünleşme yolunda adımlar atmayı tercih etmişlerdir. Bu amaçla ulusüstü farklı kurumlar kurulmuş ve küreselleşmenin ikinci dalgası başlamıştır.

Ülkelerin serbest ekonomiye geçmelerini isteyen ABD hükümeti savaştan zarar gören ülkelere gıda yardımı yapmış, gıda yardımının yanında Marshall yardımları olarak bilinen tarımsal yapıyı güçlendirici ekonomik yardımları yapmıştır. Batı Avrupa ülkeleri toparlandıktan sonra, yardımlar liberal sisteme yakın olan ülkelere yapılmaya devam etmiştir. PL 480 Yasası ile birlikte gıdalar liberal sisteme yakın olan “çevre ülkelere” uygun fiyatlarla satılmış, sonraki yıllarda bu ülkelere bazıları Amerikan ürünlerine bağımlı hale gelmiştir (Aydın ve Bacaksız, 2020: 378).

İkinci küreselleşme dalgası gelişmiş ülkeler için oldukça faydalı olmuştur. Ölçek ekonomisi ile birlikte üretimin önemi ortaya çıkmış, serbest ticaret sayesinde mallar ülkeler arasında özgürce dolaşabilme imkânı bulmuştur (Schmidhuber, 2003: 267). Fakat gelişmekte olan ülkeler için benzer şeyleri söylemek pek mümkün değildir, örneğin Meksika’da 1980’lerde yaşanan liberalleşme sonrasında vatandaşların pek çoğunun alım gücü düşmüş ve gıdaya ulaşımındaki zorluktan dolayı kırsaldaki çocukların yarısında beslenme bozukluğu ortaya çıkmıştır. Yine Polonya’da da komünizm politikalarının ardından uygulanan liberal

politikalar, yüksek girdi maliyeti ve düşük satış fiyatlarından dolayı ekonomiyi ve üretimi korunmasız bırakmıştır (Çelebi, 2007:123).

Tarım sektöründe yaşanan üretim ve verimlilik gibi gelişmelerin ülke içerisinde farklı pozitif etkiler yarattığı söylenilebilir. Örneğin tarımsal ürünlere doğru olan talepler sonrasında tarımsal üretimde bir arz da yaşanacaktır ki bu diğer pozitif etkilerin de tetikleyicisidir. Talep iç pazardan dış pazara sıçradığında ise bu ülke için ihracat artışından dolayı ekonomik gelişmeyi beraberinde getirir (Berberoğlu, 1977:326-327). Gizli işsizliğin giderilmesi için yine tarım sektöründeki gelişmeler gereklidir. Verimlilik sayesinde mevsimlik işçi ve gizli işsizler başka sektörlerle kayacak ve işsizlik rakamlarında düşüş sağlanılacaktır.

Bunun yanında konu hakkında Tsakok ve Gardner'in yapmış oldukları çalışmada farklı tarihlere ve kurumsal altyapılara sahip olan ABD, Çin, İngiltere ve Güney Kore'de ne tarım sektöründe yaşanan gelişmenin ekonomiyi geliştirdiği, ne de ekonomik gelişmenin tarım sektöründe büyük katkılar sağladığını bulmuşlardır (2007: 1150).

Güncel küreselleşme ile birlikte tarımsal dönüşüm gözle görülebilir. Nitekim tarımda makineleşme hızlı bir şekilde artmış, ilaçlama ve gübreleme konusunda kimyasal kullanımı çoğalmış ve biyoteknolojinin kullanılmasıyla birlikte tohumlar üzerinde değişiklik yapılabilmektedir. Bu değişimler elbette beraberinde farklı sorunlar da getirmiştir. Bunlardan bazıları kimyasallardan ve genetiğin değişmesinden dolayı gıda ürünlerinde olan olumsuz değişimlerdir, buna karşı olarak ise geleneksel tarımın genel olarak kullanıldığı organik tarım çıkmıştır.

Burada Keyder ve Yenil'in "metabolik yarılma" kavramından bahsedilmesi gerekmektedir. Metabolik yarılma kavramı tarımın doğallığından uzaklaşması ve insanın doğaya karşı yabancılaşması olarak ifade edilebilir. Şehirleşme sürecinin Sanayi Devriminin ardından hızlı bir şekilde artmasından sonra insan doğadan uzaklaşmaya başlamış, tarımda farklı metotların kullanılmasından dolayı geleneksel tarımdan uzaklaşma yaşanmış ve tarımın kimyası bozulmuştur. Genel olarak planlı olan bu değişim, tarım konusunda öngörülebilirliğin artması, planlı ve verimli bir üretimin sağlanması ve doğa koşullarından etkilenmemek için olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı insan doğaya karşı yabancılaşmakta ve metabolik yarılma kavramı oluşmaktadır (Aktaran Kapdan, 2022:15-16).

İnsanların doğası gereği gıdaya ihtiyacı sınırlıdır ve fazlasına gerek duymaz. Fakat teknoloji açısından bu ihtiyacın bir sınırı yoktur ve gelişime açık bir durumdadır. Bu sebepten dolayı tarım fakir ülkeler için daha önemliken, zengin ülkeler bu ihtiyacını çoktan karşıladığı için tarım ikincil planda kalmaktadır. Nitekim gelişmekte olan ülkeler ihracatını tarım veya sanayi hammaddesi olarak sağlarken, tarımsal üretimde geleneksel yöntemleri devam

ettirmektedir. Geleneksel üretim yöntemlerinin kullanılmasının sebebi sanayi sektörünün tarımda etkin olmamasıdır. Tarımın değişmesine sebep olan sektör sanayi sektörüdür denilebilir (Berberoğlu, 1977:319-320). Bu sebepten dolayı endüstriyel tarım, tarımda biyoteknolojinin kullanılması ve çokuluslu şirketlerin tarımda yer alması gibi konuların yanında tarım için belirlenen neoliberal politikalar tarımsal üretim için önemli hale gelmiştir.

2.1.1. Endüstriyel Tarım

Küreselleşme ile birlikte geleneksel tarımın yerini endüstriyel tarım almıştır. Endüstriyel tarım verimlilik konusunda kısa dönemde geleneksel tarıma göre çok daha verimlidir fakat uzun dönemde sürdürülebilir değildir. Çünkü uzun dönemde tarımda kullanılan kimyasallar toprağı kirleterek tarımın yapılmasını sınırlamaktadır.

Endüstriyel tarıma en güzel örnek tarımda makineleşmenin yaygınlaşmasıyla 1940 ve 1970’li yıllarda, Dünya Bankası’nın desteğiyle birçok ülkede tarımsal ürünlerde verimliliğin yaşandığı “Yeşil Devrim”dir. Çeşitli zor koşullara uyum sağlayabilecek ve verimli bir şekilde ürün verebilen tohumların teknoloji ile işlenmesiyle, nitelikten çok niceliğin ön plana çıkmasıdır Yeşil Devrim. Her ne kadar iç ve dış pazarı doyurma amaçlı çıksa da Yeşil Devrim bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Örneğin Hindistan’da sulamalar için yapılan altyapı, kimyasal gübre, ilaçlama ve tohumlar için yapılan harcamalar kamu harcamalarını aşmış ve bütçe açığından dolayı enflasyonu arttırmıştır (Şahinöz, 1990: 232-237).

Her ne kadar endüstriyel tarım pek çok insanın gıda ihtiyacını karşılayabilecek ve küresel açlığa karşı bir çözüm olsa da aynı zamanda gıda çeşitliliğini azaltmaktadır. Endüstriyel tarımın amacı gıda çeşitliliğini sağlamak değil, en verimli ve en sağlam tarımsal ürüne ulaşabilmektir. Tablo 1.6’da görüldüğü üzere küresel düzeyde tahıl ürünlerinde, buğday ve pirinç insanların kalori ihtiyacını karşılamada ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 1.6. Tahıl gıda arzı bileşimi, ana ürünler (kcal/kişi/gün, 2021)

Ürünler	Buğday	Pirinç	Mısır	Sorghum	Darı	Diğerleri
Oran (%)	42	40	11	3	2	2

Kaynak: (FAO)

Endüstriyel tarımın üretim konusunda verimlilik sağladığı bilinen bir gerçektir. Fakat küçük üretici gözüyle bakıldığında endüstriyel tarım oldukça maliyetlidir. Maliyetler sebebiyle üretici ya rekabet edememekte ya da devlet desteği, krediler ile tarım üretimine

devam etmek zorunda kalmaktadır. Başka bir mesele, gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere göre gıda fiyatlarında yaşanan değişiklikten daha çok etkilenmekte ve bu konuda sıklıkla tarımsal politikalarını güncellemektedir. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerin korumacı tarım politikalarına yönelmeleri kontrol edebilme açısından çok daha kolay olmaktadır (Martin, 2018: 161).

2.1.2. Biyoteknoloji ve Tarım

Endüstriyel tarımın sağladığı verim sadece makineleşme ve kimyasal kullanımından kaynaklanmaktadır. Makineleşme ve kimyasal kullanımının yanında ilk çağlardan beri kullanılan bir teknik olan, kaliteli ve iri tohumun tarımda kullanımını ifade eden “tohum ıslahı”dır. Geleneksel tarımda tohum ıslahı hasat edilen ürünler üzerinden yapılır, her çiftçi kendisine yetecek kadar, bir sonraki ekimde ekmek üzere tohumluk ayırır. Fakat modern tarımda verimlilik temel amaç olduğu için bu tohumlar laboratuvar ortamında kimyasallara zorlu koşullara dayanabilecek ve maksimum verimi verebilecek şekilde genetikleri değiştirilmektedir. Araştırma sermayesi gerektiren çalışmalar genellikle gelişmiş ülkeler ve çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Hatta maliyetleri azaltma adına şirketler beraber çalışmakta, hatta devletlerle patentleri paylaşarak ölçek ekonomisi yaratmasıyla maliyetleri azaltmaktadırlar.

Tohumların genlerinin değiştirilmesi sürecine “gen transferi”, ortaya çıkan tohuma ise “genetiği değiştirilmiş organizma (GDO)” denilmektedir. GDO’ların yaygınlaşmasının ardından ülkeler 1990’larda bu gelişmeyi bir tehdit olarak algılamıştır. Gelişmeler insanların sağlığına etki ettiği, gıda güvenliğinde açığa neden olduğu ve biyolojik çeşitliliği azalttığı gerekçesiyle küçük üreticiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Konu kamuoyunda da tepkiyle karşılanınca 1999’da BM, GDO’lu ürünlerin ticaretinde karşı ülkeden onay alınmasını gerektirecek bir sistem sunsa da Arjantin, Avustralya, Kanada, Şili, ABD ve Uruguay bunun serbest ticareti engelleyeceğini savunarak protokolün onaylanmasını engellemişlerdir. Benzer tepki 2002’de Afrika’da yaşanan gıda krizine yardım için GDO’lu mısır gönderen ABD’nin yardımlarını kabul etmeyen Zimbabve ile tekrar yaşanmıştır. Tepkiye AB destek olurken, ABD ve çok uluslu şirketler tepkiden rahatsız olmuştur. Konu BM gündemine geldiğinde, GDO’lu gıdaların riskli olabileceği ve bu gıdaları kabul veya reddetmenin ülkelere bağlı olduğu açıklanmıştır (Kapdan, 2022: 23-27).

2.1.3. Tarım Sektöründe Çokuluslu Şirketler

Küreselleşmenin getirmiş olduğu ülkeler arası serbestlik ile beraber sadece mal ve hizmetler değil, sermaye akımlarının dolaşımı da serbestleşmiştir. Kâr marjının gözetilmesi sonucunda sermayeler, kârın düşük olduğu yerlerden daha yüksek olabileceği yerlere gitmiştir ve yabancı yatırımların farklı ülkelerde artmasına neden olmuştur. Böylelikle gelişmekte olan ülkelerin sermaye yetersizliği sorunu çözülmüş olup, gelişmiş ülkelerin ise kâr marjı artmıştır. Bu durum ülkeler arasında bir sınıra sahip olmayan ve pek çok ülkede kolu bulunan çokuluslu şirketlerin oluşmasına neden olmuştur.

Önceden de bahsedildiği gibi Yeşil Devrim zamanında çoğu gelişmekte olan ülkelere kimyasal gübre, tarımsal makine ve ilaç ürünlerini uluslararası şirketler satmıştır (Şahinöz, 1990: 238-239). Küçük üreticiler tarımsal ürünleri aldıktan sonra sistemin bir parçası olmakta ve geleneksel tarımdan uzaklaşmaktadır.

Tablo 1.7’de de görüleceği üzere yedi uluslararası şirket tohum piyasasının çoğunu elinde bulundurmaktadır ve bunlar genel olarak gelişmiş ülkelerdir.

Tablo 1.7. Önde Gelen Şirketlerin Tohum Satışları (2018 ve 2017)

Şirketler	2018 Pazar Payı	2017 Pazar Payı
Bayer Crop Science (Almanya)	22.4	33.0
Corteva Agriscience (ABD)	19.2	21.3
ChemChina/Syngenta (Çin)	7.2	7.3
Vilmorin & Cie/Limagrain (Fransa)	4.4	4.8
KWSi (Almanya)	3.0	3.9
DLF (Danimarka)	1.6	1.6
BASF (Almanya)	0.8	-

Kaynak: (ETC Group, 2019: 5)

Tablo 1.8’de görüleceği üzere tarımsal ilaç şirketleri arasından Çin ve Hindistan gelişmiş ülkelerin yanında yer almaktadır. Çin’in hızlı bir şekilde bu sıralamada yer alarak başa geçmesi ülkedeki büyük ve hızlı endüstri hareketlerinin sonucudur.

Tablo 1.8. Önde Gelen Şirketlerin Zirai İlaç Satışları (2018)

Şirketler	2018 Pazar Payı
ChemChina (Syngenta ve Adama dahil) (Çin)	24.3
Bayer Crop Science (Almanya)	18.4
BASF (Almanya)	12.0
Corteva Agriscience (ABD)	11.1
FMC Corporation (ABD)	7.4

Tablo 1.8. Devamı

UPL (Hindistan)	4.8
-----------------	-----

Kaynak: (ETC Group, 2019: 7)

Tablo 1.9’da yer alan bilgiler incelendiğinde çiftlik ekipmanı satan şirketlerde de durum benzerdir. Otomotiv sektöründe de gelişmiş olan Japonya, tarım ekipmanları konusunda da üretim yapmaktadır ve yine listenin üst sıralarında gelişmiş ülkeler bulunmaktadır.

Tablo 1.9. Önde Gelen Şirketlerin Çiftlik Ekipmanı Satışları (2018 ve 2017)

Şirketler	2018 Pazar Payı	2017 Pazar Payı
Deere & Co. (ABD)	18.4	17.8
Kubota (Japonya)	11.0	10.9
CNH Industrial (Birleşik Krallık/ Hollanda)	9.4	9.8
AGCO (ABD)	7.4	7.3
CLAAS (Almanya)	3.6	3.6
Mahindra & Mahindra Ltd. (Hindistan)	2.0	1.8

Kaynak: (ETC Group, 2019: 10)

Burada şu sorun ortaya çıkmaktadır. Tarım alanındaki uluslararası şirketler küresel piyasanın çoğuna hükmettiğinden dolayı tarım sektörü tekelleşme sürecinde olup, Dünya Ticaret Örgütü’nü tarımsal konularda karar alırken etkilemektedir. Oluşan etki gelişmekte olan ülkelerin çoğunlukta zararına olmakta ve korumacı tarımsal politikalar oluşturmalarına neden olmaktadır. Çünkü kararlar neticesinde GDO’lu ürün ticareti gelişmekte olan ülkelere doğru akacaktır (Aydın ve Bacaksız, 2020: 381).

Pazarlama konusunda da haksız rekabet olabilmektedir. Küçük üretici ürünlerini piyasanın zengin ve fiyatların düşük olduğu zamanda satmaktadır çünkü ürünleri depolayabilecek bir sistemi genellikle yoktur. Fakat sermayesi çok daha fazla olan çokuluslu şirketler bu dönemlerde ürünleri alıp, arzın azaldığı dönemlerde yüksek fiyatlarla satabilmektedir. Bu durumda küçük üreticinin iki seçeneği olur ya ürünlerini ucuza satacak ya da kooperatifler yardımıyla ürünlerdeki zararını minimuma indirecektir.

2.1.4. Küreselleşme ve Neoliberal Tarım Politikaları

Neoliberal politikalar genel olarak uluslararası ticaret ve sermayenin ülkeler arasında serbest bir şekilde dolaşabilmesini amaçlayan politikalarlardır. Serbest ticaret sayesinde pazar alanının genişleyeceği ve böylelikle üretimin de artacağı öngörülmüştür. Adam Smith’in

“mutlak üstünlükler teorisi” neoliberal politikaların baz aldığı temel teoridir. Küreselleşme ile birlikte neoliberal politikaların gelişmiş ülkeler arasında yaygınlaştığı söylenebilir. Küreselleşmenin tüm ülkelere etki edebilmesinden dolayı neoliberal politikalar gelişmekte olan ülkelere de etki etmiştir. Nitekim dünyanın diğer kutbu olan Sovyetler Birliği dahi çökmeden önce neoliberal politikaları kullanmaya başlamıştı. Ekonominin bütününe etki eden neoliberal politikalar, tarım sektörü ve politikalarını da etkilemiştir.

Bu noktada tarım politikası kavramını açıklamak gerekirse, tarımsal ürünlerin üretimini sağlam bir temel oturarak üretimde istikrar ve sürekliliğin sağlanılarak toplumun gıda gereksinimlerinin sağlanması adına devletin tarımsal üretime müdahalesi olarak açıklanabilir. Bu müdahale tarımsal üretimde sürekliliğin sağlanması için devletin oluşturduğu önlemler ve konu hakkındaki bütün düzenlemeleri kapsamaktadır (Aydın ve Bacaksız, 2020: 375).

Ticarette serbestleşme konusunda atılan küresel adımlardan ilki 1948 yılında yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)’dır. Bu anlaşma ile ülkeler gümrük tarifelerini azaltarak dış ticarete engel olan uygulamaları kaldırmak suretiyle serbest ticarete aşamalı olarak geçmeleri beklenmekteydi. 1986-1994 yılları arasında yapılan Uruguay Görüşmelerinde değişen dünyaya uyum sağlamak için bütün ülkeler toplanmış, hedef olarak belirledikleri gümrük vergilerinin azaltılması ve küresel ticarete disiplinin güçlendirilmesi amacıyla 29 anlaşma kabul etmiştir (Örnek, 2007: 320). Uruguay Görüşmeleri sonucunda imzalanan Tarım Anlaşması (The Agreement on Agriculture) tarım konusunda uluslararası ilk anlaşma olması sebebiyle oldukça önemlidir. Anlaşma ile birlikte yerel tarım ve tarım ticareti disiplin altına alınmıştır. İthalatın iç pazara erişebilmesi, ihracat sübvansiyonlarına sınırlamalar getirilmesi, iç sübvansiyonlar düzeylerine indirimler belirlenmesi bu disiplinlerden bazılarıdır (Blandford, 2003: 1). Uruguay Görüşmelerinde her ne kadar tarım konusu işlense de alınan kararlar çoğunlukla sanayi mallarının serbestleşmesini sağlamış, aynı performansı tarımsal ürün ticaretinin serbestleşmesinde sağlayamamıştır. Çünkü kararlar genel olarak gelişmiş ülkelerin faydasına olan kararlar olmuştur (Örnek, 2007: 320). Bu sebepten dolayı yerel tarımı uluslararası rekabetten korumaya çalışan gelişmekte olan ülkeler kırsal konusunda endişe duymaya başlamıştır (Blandford, 2003: 1).

15 Nisan 1994’te GATT yerini Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’ne Nihai Senet ile bırakmıştır. Hedef olarak aynı hedefler belirlenmiş ve ticarete serbestleşme amaçlanmıştır. DTÖ farklı ülkelere ayrımcılık yapmamak için iki önemli kural benimsemiştir, bunlar: Bir ülkeye tanınan imtiyazlar, ne olursa olsun diğer ülkelere de sağlanacağı “En çok kayırlan ülke kuralı” ile yerli ve ithal ürünlere yurt içinde eşit muamelenin olacağı “Milli muamele kuralı”

dır (Örnek, 2007: 320). Buna ek olarak ülkelerin ticaret yaptığı ülke hakkında bilgi sahibi olabilmesi ve ticarete öngörülebilirliğin oluşması için “şeffaflık ilkesi” (Kaya, 2017: 176) ile birlikte “gümrük vergilerinin indirilerek konsolide edilmesi” ve “tarifeler yoluyla koruma” ilkeleri de benimsenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2023). DTÖ’nün tarımsal hedefi, düşük gelirli ülkelerde serbest ticaretle birlikte gıda ve tarımda talebi arttırıcı etkileri oluşturmak ve küresel geliri arttırmaktır. Talebin özellikle kırsal bölgeleri geliştireceği düşünülmektedir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, korumacı politikalarla devam eden kırsal bölgeler ticaret serbestleştğinde küresel bir baskıya mağdur kalmaktadır. Korumalar gün geçtikçe azalmakta ve iç pazardaki fiyatlar düşmektedir (Blandford, 2003: 6).

Tarım Anlaşmasının kabulünden sonra, ülkelere beş yıllık bir geçiş dönemi tanınmıştır. Geçiş dönemi sonucunda serbest ticaret için gerekli reformların yapılması istenmiştir ve beş yıllık sürecin sonunda “İleri Tarım Müzakereleri” yapılması kararlaştırılmıştır. 1999 Seattle’da gerçekleşen ilk ileri tarım müzakeresi anlaşmazlıklar nedeniyle sonuçlanamamıştır. Diğer Bakanlar Konferansında da bir sonuç alınamamasının sebebi AB, ABD ve Japonya’nın kendi iç ve dış çıkarlarını korumak istemelerinden dolayı diğer ülkelerle uzlaşmalarıdır (Taş, Kengar ve Özbek, 2021: 42).

DTÖ kurulduktan sonra 13 adet Bakanlar Konferansı yapılmıştır. 2001 yılında yapılan Doha görüşmelerinde, serbest ticaret için gerekli olan siyasi ve sosyal hedefler konuşulmuştur. DTÖ’ye üye ülkeler korumacı politikaları savunmuşlar ve 2003 Cancun görüşmelerinde de benzer durum olmuştur. 2005’te yapılan Hong Kong görüşmelerinde de tarım konusunda uzlaşma sağlanamamış fakat pazara girişte tarifelerin indirilmesi, sübvansiyonların terk edilerek eşit rekabet ortamının sağlanması ve aşırı tüketime sebep veren iç pazar desteklerinin kaldırılması gibi serbest ticareti güçlendirici konular görüşülmüştür (Örnek, 2007: 321). En son yapılan toplantı Abu Dabi’de gerçekleşmiştir ve dijital ürün ile hizmet ticaretinin gümrük vergisinden muaf olacağı kararı alınmıştır. Tarım konusunda ise görüş ayrılıkları nedeniyle tam uzlaşma sağlanamamıştır. 2022’de kabul edilen Balıkçılık Sübvansiyonları Anlaşması’nın devamına karar verilmiştir (İMMİB, 2024). Tablo 1.10’da seçili ülkelerde 1998-2008 arası tarımsal üretici koruma oranları verilmiştir ve görüldüğü üzere 2007-2008 küresel gıda krizine kadar gelişmiş ülkelerde tarım sektörü devlet tarafından belirli bir oranda korunurken, gelişmekte olan ülkelerde koruma oranlarında azalmalar olduğu görülmektedir.

Tablo 1.10. Seçili Ülkelerde Tarımsal Üretici Koruma Oranları

Ülkeler/Yıllar	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Arjantin	0.986	1.045	1.003	1.002	0.817	0.800	0.754	0.796	0.771	0.773	0.652
Brezilya	0.944	0.867	1.057	1.016	1.036	1.057	1.035	1.061	1.044	1.061	1.040
Kanada	1.095	1.094	1.099	1.064	1.094	1.118	1.084	1.091	1.111	1.071	1.060
Çin	0.985	0.966	1.017	1.027	1.056	1.071	1.035	1.042	1.083	1.075	0.997
AB	1.331	1.387	1.245	1.192	1.232	1.238	1.232	1.192	1.138	1.096	1.063
İzlanda	2.883	2.868	2.637	2.186	2.538	2.429	2.593	2.719	2.444	1.905	1.742
Japonya	1.973	2.144	2.174	2.028	2.024	2.029	1.906	1.886	1.829	1.669	1.692
Güney Kore	1.920	2.383	2.311	1.826	1.857	1.773	2.057	2.021	1.987	1.877	1.669
Meksika	1.168	1.204	1.284	1.185	1.314	1.155	1.086	1.093	1.068	1.066	1.050
Rusya	0.990	0.903	0.978	1.053	1.036	1.085	1.159	1.093	1.112	1.089	1.153
Güney Afrika	1.098	1.088	1.059	1.036	1.119	1.062	1.084	1.052	1.090	1.043	1.026
İsviçre	3.103	3.165	2.712	2.174	2.468	2.368	2.247	2.152	2.086	1.565	1.535
Türkiye	1.430	1.453	1.347	1.197	1.318	1.248	1.205	1.164	1.268	1.251	1.255
Ukrayna	1.011	0.907	0.980	0.991	0.893	0.949	0.944	1.043	1.036	0.953	0.915
ABD	1.117	1.160	1.132	1.125	1.072	1.055	1.072	1.060	1.024	1.035	1.007

Kaynak: (OECD)

Tarım Anlaşmasına karşı oluşan kaygılar da bulunmaktadır. Bunlardan duygusal olanı, kendi ülkesinden değil de bir başka ülkeden gelen ürünün ne kadar güvenilir olduğu düşüncesidir. Çünkü tüketici, yerel olarak üretilen ürünleri kendi gözü ile görebilmekte veya en basit haliyle kendi ülkesinde olduğundan dolayı daha çok güvenmektedir. Bir diğer kaygı, her ne kadar gelir ve harcama arasındaki dengeyi temsil etse de ticarete oluşan açıklıktır ve ticareti engelleyici yaptırımların istenmesidir (Martin, 2018: 155-156).

Her ne kadar Tarım Anlaşması ülkelerin karşılıklı bir şekilde tarımsal ürünlere uygulanan ithalat vergilerinin azaltılmasını ve ülke içindeki tarımsal destekleri kesmesini istese de gelişmiş ülkeler dışa bağımlı olmamak ve iklimsel krizlerden etkilenmemek için korumacı tarım politikaları devam ettirmektedir. Fakat gelişmekte olan ülkeler tarımsal ticaret konusunda Tarım Anlaşmasına uyarak genellikle ticarete serbestleşmeye gitmiştir. Yapılan ticaret serbestleşmeleri gelişmekte olan ülkelerde sorunlara neden olmaktadır, bu sorunlardan ilki işsizlik oranlarının artmasıdır. Devlet desteğinin azalması ve yerli ürünlerin ithal ürünler ile ikame edilmesinden dolayı çiftçiler işsiz kalmakta, şehre göç eden çiftçiler sanayi ve

hizmet sektörlerinde talep olmaması durumunda işsiz kalmaktadır (Aydın ve Bacaksız, 2020: 380). Buna örnek olarak 2005'te gerçekleşen Hong Kong zirvesi sonrasında bütün ülkelerin 2013 yılına kadar tarımsal ürünlere uygulanan ihracat sübvansiyonlarının ve 2006 yılına kadar da pamuk sübvansiyonlarının kaldırılması kararı almasına rağmen AB'nin yılda 50 milyar euro, ABD'nin ise 20 milyar dolarlık tarımsal destek yapması haksız rekabetin olduğunu göstermektedir (Örnek, 2007:321).

Küreselleşme her ne kadar faydalı etmenlerin hızlı bir şekilde yayılmasına olanak sağlasa da zararlı etmenlerin de hızlı yayılmasına neden olmaktadır. Nitekim 2007-2008 Küresel Gıda Krizi dünya çapında yaşanan kuraklık ve petrol fiyatlarındaki artıştan dolayı bütün ülkelerin tarımsal üretim ve tarımsal ticareti etkilenmiştir. Bu olumsuzlukların yanına gelişmiş ülkelerin biyoyakıt üretimi için tarımsal gıda üretimini ikincil plana koymaları da eklenebilir. Her ne kadar serbest ticaret, kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını, küresel refahın artışı arttırarak; eşitsizliği, yoksulluğu ve yetersiz beslenmeyi azaltabilecek bir politika olsa da (Anderson, 2010: 3019) yaşanan zararların tekrar yaşanmaması için ülkelerin korumacı ve planlı üretime yönelmeleri kadar doğal bir süreç yoktur. Fakat burada şunu da belirtmek gerekir ki iklim değişikliğinden kaynaklı gıda krizleri yine serbest ticaret ile çözülebilir, çünkü iklim değişikliği her bölgede farklı etkilere sahip olmaktadır. Gıda tarımı için ayrılan arazilerin biyoyakıtı ayrılması sebebiyle oluşan krizde ise elektrik depolama teknolojisinin gelişmesi ve elektrikli makinelerin yaygınlaşması ile sorun çözülebilir (Martin, 2018: 159).

2.2. Küreselleşme ve Tarım Ticareti

Zamanla tarımsal üretimde artış sağlandığı gibi tarımsal ticarete de artış sağlanmıştır. Başlangıçta temel gıda maddelerinin tarımı yapılırken, ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte farklı lüks gıda maddeleri de ticarete yerini bulmuştur. Küreselleşmenin günümüzde tarımsal ticareti arttırıcı en önemli etmenleri bilişim ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı sıçrama ve ulaşımında sağlanan ucuzluktur. Küreselleşme ile gelişen serbest ticaret sayesinde gümrük tarifelerinde yaşanan düşüşler tarımsal ticaret hacminde artışı da beraberinde getirmektedir.

DTÖ'de yapılan görüşmelerde tarım ticaretinin serbestleşmesinin yanında pek çok ürün ticaretinin de serbestleşmesi görülmektedir. Yapılacak olan bu ticaret serbestliğinin küresel geliri arttıracağı ve dolaylı olarak düşük gelirli kişilerin daha kolay bir şekilde tarımsal gıda ürünlerine ulaşabileceği düşünülmektedir (Blandford, 2003: 6).

1990'lı yılların başında gelişmiş ülkeler genel olarak diğer gelişmiş ülkeler ile ticaret yapmaktaydı ve pazarın çoğunu gelişmiş ülkeler oluşturmaktaydı. Gelişmekte olan ülkeler

ticaretlerinde serbestleşmeye gitmesiyle birlikte birbirleri ve gelişmiş ülkelerle ticaretleri arttı ve pazarın çoğunu oluşturmaya başladı. Gelişmekte olan ülkelerin ticaretlerinin artmasındaki sebeplerden birisi de ticari bölgelerin yaygınlaşmasıdır (Martin, 2018: 158). Tablo 1.11’de bu durum gösterilmiştir.

Tablo 1.11. Dünya Tarım Ticaretindeki Oranın Değişimi

1992	Gelişmiş Ülkeden	Gelişmekte olan Ülkeden	Toplam
Gelişmiş Ülkeye	39	20	59
Gelişmekte olan Ülkeye	28	12	40
Toplam	67	33	100
2013			
Gelişmiş Ülkeye	20	23	42
Gelişmekte olan Ülkeye	24	34	58
Toplam	44	56	100

Kaynak: (Martin, 2018: 158)

Küreselleşme ile birlikte uluslararası tarımsal ticaret artmakta ve ülkeler arası iş bölümü olmaktadır. İklimin uygun olmasından dolayı bazı ülkeler tarımsal ürünü işleyip satmak yerine, sadece ihraç etmek için üretmektedir. Bu ürünlere “ihracat ekinleri” adı verilmektedir. Özellikle düşük gelir grubundaki ülkelerin ekonomilerinin temelini oluşturmaktadır. Bu ürünler çay, kahve ve kakao gibi sadece ihraç etmek üzere yetiştirilir. Bu durum bazı sorunları da yanında getirmektedir. Ülkeler satmak için ürün yetiştirdiği için gıda amaçlı ürünler geri planda kalmakta ve bu da gıda güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. İhracat için gıda ürünlerinin yetiştirilmesi bu sorunu ortadan kaldırmamaktadır çünkü dış pazarda ürünler daha karlıysa üretici dış pazara satmakta ve gıda güvenliği tehlikede olmaya devam etmektedir (Kapdan, 2002: 32-33). Bir başka sorun küresel iklim değişikliği nedeniyle üreticiler hasatta zarar edebilir ve ekonomisi ihracat ekinine bağlı olan ülkeler bu durumdan çok daha fazla etkilenmektedir.

Küresel tarım ticaretini etkileyen faktörlere baktığımızda, Brueckner ve Lederman’ın Sahra Altı ülkeler üzerine yaptığı çalışmada, bu ülkelerin GSYİH'nin üçte birinin tarımdan sağlandığını ve nüfusun ortalama üçte ikisinin tarım sektöründe çalıştığını belirtmişlerdir. Bu ülkelerin tarımsal ticaretlerinin yağışa önemli derecede bağımlı olduklarını ve ihracattaki artışın GSYİH'ye pozitif etkide olduğunu bulmuşlardır (2015: 1303-1319). Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere nazaran iklim koşullarından daha çok etkilenmektedir.

Cho, Sheldon ve McCorriston’un yapmış olduğu 1974-1995 yılları arasında on gelişmiş ülkede yaşanan kur dalgalanmalarının tarımsal ticareti ne ölçüde etkilediği

çalışmasında, kurdaki dalgalanma ve belirsizliğin tarımsal ilaç ve tohum ticaretini olumsuz etkilediğini bulmuşlardır fakat tarım makineleri sektöründe bu durum ticaret yaratıcı etkiye sahip olmuştur. Bir başka bulguları ise, kurdaki belirsizlik ve dalgalanmadan tarım ticaretinin diğer ticaretlerden çok daha fazla etkilendiğidir (2002: 937-941).

Uluslararası ticarete ileride karşılaşılabilecek muhtemel sorunlar arasında tahmin edilebileceği üzere nüfus ilk sırada gelmektedir. Fakat bu öngörülebilirlik açısından diğerlerinden çok daha az sorun teşkil etmektedir. Nitekim endüstriyel üretim ile nüfus sorunu sağlıklı olmasa da çözülebilir. Öngörülemez olan sorunlardan birisi iklim değişikliğidir ki tarımsal üretim yapan pek çok ülke bu durum etkilenmektedir. İklim değişikliğine adapte olan bitki çeşitlerinin bulunması gerekmektedir çünkü iklim değişikliği tarım ticaretini önemli ölçüde etkilemektedir. Bir diğer öngörülemeyen problem, ülkelerin yakıt fiyatlarından etkilenmemek için kontrolsüz bir şekilde biyoyakıt amaçlı tarımsal üretim yapmasıdır. Ülkeler kendi ulusal çıkarlarını ve dışa bağımlılığı azaltmayı hedeflese de kontrolsüz tarım, tarımsal ticareti olumsuz etkileyebilmekte ve küresel krizlere sebep olabilmektedir (Martin, 2018: 159). Bu sorunlarla birlikte ülkelerin yaşayabileceği bir diğer sorun ise “gıda güvenliği”nin sağlanamamasıdır.

Gıda güvenliğinin sağlanmasında tarımsal ticaret politikaları önemli bir rol oynamaktadır. Gıda güvenliğinin dört boyutu vardır: Erişilebilirlik, bulunabilirlik, kullanım ve istikrar. Geleneksel gıda güvenliği yaklaşımları genellikle sadece erişilebilirliğe odaklanmıştır. Gıda güvenliği politikaları, tarım ve ticaret politikaları ile koordinasyon içinde çalışmaktadır. Fakat bazı ülkeler, fiyat istikrarını sağlamak için daha müdahaleci politikalar benimseyerek gıda erişiminde riskler yaratmaktadır. Tarımsal ticaret politikası, beslenme sorunlarının giderilmesinde de yardımcı olabilir; örneğin, serbest ticaret gıda çeşitliliğini artırabilir. Ancak, serbest ticaret ve beslenme kalitesi ilişkisi karmaşık olabilir ve tüketicilerin bu durumda bilinçli gıda seçimleri yapmaları önemlidir. Sonuç olarak, gıda güvenliğini sağlamak için bütüncül bir yaklaşım gerekmektedir (Martin, 2018: 163-164).

Tablo 1.12. Önde Gelen Hayvancılık Şirketlerinin Satışları (2017-2018)

Şirket	2017 Gelirleri (milyon dolar)	2017 Gelirleri (milyon dolar)
Tyson Foods / Cobb-Vantress (ABD)	38,260	40,052
WH Group (Hong Kong)	22,379	22,610
Charoen Pokphand CP Group (Tayland)	14,200	17,000

Tablo 1.12. Devamı

EW Group GmbH / Aviagen (Almanya)	900-1,000 (tahmini)	Halka açık değil
Genus plc (Birleşik Krallık)	568	627
Groupe Grimaud (Fransa)	346	Halka açık değil
Hendrix Genetics (Hollanda)	Halka açık değil	Halka açık değil

Kaynak: (ETC Group, 2019: 13)**Tablo 1.13.** Önde Gelen Gıda ve İçecek İşleyicilerinin Satışları, 2018

Şirketler	2018 Gıda Gelirleri (milyon dolar)	En büyük 10 şirket Sıralamasındaki yüzdesi
1. Nestlé (İsviçre)	80,195	17.8
2. PepsiCo (ABD)	64,661	14.3
3. Anheuser-Busch InBev (Belçika)	54,619	12.1
4. JBS (Brezilya)	46,790	10.3
5. Tyson Foods (ABD)	40,052	8.8
6. ADM (ABD)	38,900	8.6
7. Mars (ABD)	35,000	7.8
8. Cargill (ABD)	32,500	7.2
9. Coca-Cola (ABD)	31,856	7.0
10. Kraft Heinz Company (ABD)	26,259	5.8
Toplam	450,832	100

Kaynak: (ETC Group, 2019: 17)

Uruguay Görüşmeleri sonucunda Tarım Anlaşması imzalanmıştır ve bu anlaşmaya göre ülkeler geleneksel tarımda kullandıkları korumacı ve destekleyici politikaları bırakmaları gerekmektedir. Fakat Tablo 1.12’de de görüldüğü üzere tarımsal ticaret yapan ilk yedideki tarımsal emtia tüccarları ve Tablo 1.13’teki önde gelen gıda ve içecek şirketleri çoğunlukla gelişmiş ülke, özellikle ABD menşelidir. Tablo 1.14’te ise fasıllara göre Dünya tarımsal ihracat verileri verilmiştir. 2010-2015’te şeker ve şeker mamulleri, 2015-2020’de tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddelerde yaşanan düşüşler haricinde bütün ürün ticaretlerinde büyüme yaşanmaktadır.

Tablo 1.14. Fasıllara Göre Dünya Tarımsal İhracat (Milyon Dolar)

Kod	Fasıl Adı	2005	2010	2015	2020
01	Canlı Hayvanlar	13.093	18.379	21.103	21.723
02	Etler ve yenilen sakatat	63.910	96.933	113.806	134.133

Tablo 1.14. Devamı

03	Balıklar, kabuklu hayv. yumuşakçalar vd.	57.649	81.855	100.611	110.571
04	Süt ürünleri; yumurtalar; tabii bal; diğer ürünler	44.690	70.400	75.959	88.739
05	Diğer hayvansal menşeli ürünler	5.112	7.098	8.907	10.045
06	Canlı ağaçlar; yumrular, kökler ve benzerleri	13.618	17.783	18.857	22.223
07	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	33.269	56.121	66.076	75.155
08	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	49.149	75.897	103.660	130.725
09	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	19.147	36.728	48.205	51.358
10	Hububat	44.426	84.655	103.906	117.848
11	Değirmencilik ürün., malt; nişasta, inülin, buğ. gluteni	8.458	14.242	18.182	19.372
12	Yağlı tohum ve meyveler; muhtelif tane, tohum	30.265	68.051	87.739	110.336
13	Lak; sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hulasalar	3.521	5.684	6.897	7.944
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler	504	913	985	1.332
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	38.432	81.526	86.301	101.132
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve diğer	25.463	37.296	44.132	52.458
17	Şeker ve şeker mamulleri	23.844	44.710	40.735	42.145
18	Kakao ve kakao müstahzarları	21.465	38.270	48.072	51.400
19	Hububat, un, nişasta veya süt müst., pastacılık ürünleri	30.135	47.981	63.652	79.782
20	Sebzeler, meyveler, sert kab. meyveler ve diğer kısımlar	31.490	47.635	58.369	63.304
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	30.241	47.340	62.370	82.418
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	59.658	87.022	104.464	118.105
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri	29.273	56.252	71.305	80.147
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	25.192	35.245	39.827	37.486
TOPLAM		702.004	1.158.169	1.394.120	1.609.881

Kaynak: (TAGEM, 2021:9)

Burada ortaya çıkan sonuç, neoliberal politikaların ve ticarete serbestleşmenin gelişmiş ülkelere çok daha fazla yarar sağladığıdır. Teknoloji ileri noktalara gelse de açlık

sorunlarına çözüm bulunamamakta, neoliberal politikalar sebebiyle pek çok kişi işsiz kalmakta ve yoksulluk toplumda yaygınlaşmaktadır (Aydın ve Bacaksız, 2020: 387). Bernhofen ve Brown'ın 1850'li yıllarda Japonya'nın açık ticarete geçerek küresel şartlara uyduğu süreci konu alan çalışmalarında da Japonya'da refah konusunda önemli artışların sağlanamadığı bulunmuştur (2005: 221-222).

2. 3. Küreselleşme Sürecinde Türkiye'deki Tarımsal Dönüşüm

Küreselleşmenin ülkemizde ciddi şekilde hissedildiği süreç 24 Ocak Kararları sonrası yaygınlaşan neoliberal politikalarla yaşanmıştır. Fakat batı temelli politikalar ilk bu dönemde etkili olmamıştır. Süreci Osmanlı dönemine kadar götürmek mümkündür, çünkü savaşlarda yaşanan yenilgiler ve ülke içi karışıklıklar sebebiyle batının daha ileride olduğu kabul edilmiştir. Konumuz olan tarımda ise Tanzimat Döneminde yapılan yeniliklerle birlikte batıyı tarım konusunda yakalamak istenmiştir. 1860'larda pamuk üretimi için teşvikler yapılmış, şeker pancarı ve merinos yetiştiriciliği gibi yeni ürünler yetiştirilmeye başlanmıştır. Fakat kapitülasyonlar sebebiyle dış pazarın etkisi iç pazarı karıştırmış ve yerli çiftçi olumsuz etkilenmiştir. Çiftçileri aynı zamanda uygulanan yüksek miktartlı aşar vergisi de olumsuz etkilemekte, son dönemlerde yaşanan savaşlardan dolayı ise üretim yapabilecek kişi sayısında düşüşler yaşanmaktaydı. Osmanlı döneminde her ne kadar batıdaki gelişmeler uygulanmak istense de yeterli düzeyde uyum sağlanamamış ve tarım alanında geleneksel tarımdan devam edilmiştir (Dernek, 2006: 2).

Gerçek manada bir tarımsal dönüşüm ve çiftçinin korunması Cumhuriyet döneminde başlamıştır. Hatta ilk atılımlar 1923'te henüz Cumhuriyet ilan edilmeden aşar vergisinin ıslahı, Ziraat Bankasının sermayesini arttırarak çiftçiyi desteklemesi ve hayvan ıslahlarının devlet tarafından gerçekleştirilmesi olmuştur (Dernek, 2006: 3). Tarımın önemini bilen Atatürk "Efendiler kılıç kullanan kol yorulur, nihayet kılıcı kınına koyar ve belki kılıç o kında küflenmeye, paslanmaya mahkûm olur. Lâkin saban kullanan kol gün geçtikçe daha ziyade kuvvetlenir ve daha çok kuvvetlendikçe daha çok toprağa malik ve sahip olur." diyerek İzmir İktisat Kongresi'ni açmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde 1923-1930 yıllarında uygulanacak ekonomi politikaları belirlenmiştir. Sanayi, tarım, ticaret ve işçi hakları üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Tarım konusunda alınan kararlardan bazıları: Aşar vergisinin kaldırılması, bütün ekim ve ticaretinde serbestlik, rejinin kaldırılması, tarım derslerinin okullarda okutulması vd. olarak tarım sektörünü geliştirmeye yöneliktir (Karabulut ve Akyol, 2017: 72).

1929 yılında yaşanan ekonomik buhranla birlikte Türkiye'deki her sektör olumsuz durumdan etkilenmiş ve bunun önüne geçebilmek için devletçilik ilkesi uygulanmaya

başlanmıştır. Korumacı ve destekleyici politikalar sayesinde 1933 yılına gelindiğinde çok daha kurumsallaşmış ve güçlü bir tarım yapısı ortaya çıkmıştır (Dernek, 2006: 3). Devletçilik ilkesi doğrultusunda farklı fabrikalar kurulmuş ve çiftçiler desteklenmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde korumacı politikalar devam ettirilmiş, Tablo 1.15'te görüldüğü üzere ülke her ne kadar savaşa girmese de pek çok üründe fiyat artışları yaşanmıştır.

Tablo 1.15. 1938-1943 Yılları Arasındaki Ortalama Fiyatları ve Artış Oranları

Ürünler	1938 (kuruş)	1943 (kuruş)	Artış Oranı (%)
Ekmek (kilo)	0.05	38.67	284.7
Et (kilo)	42.52	198.54	366.9
Taze sebze (kilo)	7.51	29.96	298.9
Zeytinyağı (kilo)	51.85	231.29	336
Şeker (kilo)	28	338	1107
Peynir (kilo)	48.78	155.42	218.6
Yumurta (tane)	1.71	7.94	364.3
Süt (kilo)	14.79	51.25	236.5

Kaynak: (Karabulut ve Akyol, 2017: 77)

1940 tarihinden itibaren Köy Enstitüleri Kanunu ile birlikte yurdun çeşitli yerlerinde tarımsal, sosyal ve çeşitli eğitimlerin verildiği 21 adet köy enstitüsü kurulmuştur (Karabulut ve Akyol, 2017: 80). Köylünün tarımsal ve sosyal olarak eğitimini hedefleyen bir kurum olmasına rağmen köy enstitülerine yönelik eleştiriler ortaya çıkmıştır ve bu kurumların “komünizm yuvası” olduğu iddia edilmiştir. 1945'te çok partili hayatta eleştirilerin çoğalmasıyla birlikte ileriki dönemlerde köy enstitüleri önce köy öğretmen okuluna dönüştürülmüş, daha sonraki dönemlerde kapatılmıştır.

Savaşın ardından 1945'te “Çiftçiyi Topraklandırma Yasası” çıkmıştır, devlet elindeki hazine topraklarını ve çok fazla toprağa sahip köy ağalarının topraklarını, topraksız çiftçilere vermeyi hedeflemiştir. Yasa her ne kadar uygulama konusunda etkili olamasa da siyasi arenalarda ses getirmiştir. Bu yasaya karşı gelen milletvekilleri Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'den ayrılarak, Demokrat Parti (DP)'yi kurmuşlardır. Bir sonraki dönemde çiftçi ve köylüyü kalkındıracağı vaatleri ile başa geçen DP, ABD'den gelen tarımsal destek olan Marshall yardımları ile birlikte işe koyulmuş ve tarım sektöründe gelişmeler yaşatmıştır. DP'nin iktidar olduğu yıllar ekonomide plansız dönem olarak geçer ve liberal politikaların ekonomide etkili olduğu dönem olarak bilinir (Dernek, 2006: 4). Bu yıllarda altyapı ve tarımda makineleşme gibi konularda ilerleme sağlansa da dışa bağımlılığın başladığı dönem yine bu dönemdir.

1960 ihtilali ile birlikte planlı döneme Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ile geri dönülmüş ve bölgeler arası ekonomik dengesizliğin giderilmesi hedeflenmiştir. Toprak reformu yeniden uygulanmaya çalışılsa da hayata geçirilememiştir. 1968 sonrası dönemde sanayinin gelişmesi ön plana konulmuş (Dernek, 2006: 5) ve günümüzde de bu anlayış devam etmektedir. Her ne kadar tarım ikincil planda kalsa da milli ekonomi için her zaman önemli bir sektör olmuştur. Sanayide kullanılan ürünlerin yine önemli bir kısmı tarımdan sağlanmaktadır (Gerek, 1991:231). TBMM'de tarım politikalarının tartışıldığı ilk dönem planlı ekonomi dönemidir. Girdi destekleri ile çiftçinin desteklenmesi sağlanmış, ilerleyen dönemde 1970'lerde fiyat yoluyla da çiftçi ürünleri desteklenmiştir (Eğri, 2014: 91-92).

1970'li yıllarda ABD ülkesinde yaygınlaşan afyon kullanımının %80'inin Türkiye'den geldiğini savunmaktaydı ve Türk hükümetinden haşhaş ekimini yasaklamasını istemişti. Demirel hükümeti haşhaş ekimini yasaklayamayacaklarını fakat sınırlandırabileceklerini söylemişti (32. Gün, "ABD Ambargosunun Perde Arkası 1975 32. Gün Arşivi", *YouTube* (26 Eylül 2020), 00:00:46-00:01:27). Fakat haşhaş Türkiye'deki çiftçiler için önemli bir gelir kaynağıydı ve nitekim 1973'teki genel seçimlerini haşhaş ekiminin iznini vereceğini vadeden Milli Selamet Partisi (MSP) ve CHP kazanmışlardır. Nitekim 1974'te haşhaş ekim yasağı kalkmış ve ABD bu durumu hayal kırıklığı olarak nitelendirerek, ticari ambargo uygulamıştır (Başlamışlı, 2021: 699-671). Daha sonrasında Kıbrıs Barış Harekâtı da ambargonun sebepleri arasında yerini almıştır (32. Gün, "ABD Ambargosunun Perde Arkası 1975 32. Gün Arşivi", 00:03:18-00:03:58). Bu durumdan da anlaşılacağı üzere küresel tarım veya başka bir sektörün üretimi olsun, güçlü küresel ülkelerin diğer ülkelerde politika üretme ve ürettirme hakkı olmaktadır.

1980'de yaşanan 12 Eylül İhtilali'nin ardından, neoliberal politikalara sıcak bakan Özal hükümeti ile birlikte Türkiye küreselleşme ile ciddi anlamda etkileşime girmeye başlamıştır. Ekonomide serbestleşmeyi hedefleyen politikalarla birlikte ekonomide ve sosyal hayatta önemli değişiklikler yaşanmıştır. Doğal olarak tarım sektörü de değişimden etkilenmiştir. Tarım alanına devlet müdahalesinin azaltılması planlanmış, çay ve tütün gibi ürünlerde devlet tekeli kaldırılarak bu ürünlerin fiyatını piyasanın belirlemesi hedeflenmiştir (Eğri, 2014: 92). Devlet harcamalarını azaltmak amacıyla yine bu dönemde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) özelleştirilmeye başlanmıştır. 1984'te Güney Anadolu'da uygulanmak üzere "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu" yasası ile toprak dağılımından kaynaklı sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Fakat neoliberal politikalar tarım sektöründe büyümeyi sağlamamış, 1989 yılında yaşanan kuraklık sebebiyle büyüme -%10.7 olmuştur (Dernek, 2006: 6). Tablo 1.16'da 1981-1988 yılları arasında Türkiye tarımında kullanılan suni

gübre kullanımı verilmiştir ve istikrarsız durum çiftçinin sermayesinin değişiminden kaynaklanmaktadır (Gerek, 1991: 236).

Tablo 1.16. Türkiye’de Toplam Suni Gübre Kullanımı

Yıllar	Toplam suni gübre kullanımı (bin ton)
1981	6.686.2
1982	7.451.8
1983	8.402.4
1984	8.197.9
1985	7.251.6
1986	7.690.6
1987	8.977.4
1988	8.114.4

Kaynak: (Gerek, 1991: 236)

24 Ocak Kararları her ne kadar insanların küreselleşme sayesinde farklı ürünler ile tanışmasına vesile olsa da pek çok sektörün henüz serbest piyasaya hazır olmadığını göstermiştir. 1990’larda yaşanan pek çok kriz ekonomide serbestleşmenin ürünüdür. Ekonomik sorunları çözme amaçlı 1994’te Ekonomik Önlemler Uygulama Planı uygulamaya konularak; hububat, şeker pancarı ve tütün gibi ürünlerde devlet desteğinin azaltılması kararlaştırılmıştır (Dernek, 2006: 6). Kararın alınmasının sebebi yüksek enflasyon ile mücadele ve makroekonomik dalgaların önüne geçilmek istenmesidir. 1990’ların sonuna kadar benzer kısa vadeli tarım politikaları devam etmiş ve her sektörde olduğu gibi iç piyasanın yanında dış piyasanın da etkili olduğu görülmüştür (Eğri, 2014: 92). Uygulanan tarım politikaları tarımdan geçinen insanları zor duruma sokmuş ve tarımsal üretimde dengeleri bozan bir etken olmuştur (Gülçubuk, 2002: 100).

Tablo 1.17. Tarımın GSMH’deki Payı ve Büyüme Hızı (1987 Üretici Fiyatları ile Milyar TL)

Yıllar	Tarımın GSMH’deki Payı (%)	Tarımın Büyüme Hızı (%)	GSMH
1980	24,2	1,3	50,870
1983	21,6	-0,8	57,279
1986	18,8	3,6	68,315
1989	16,6	-7,7	77,347
1992	15,8	4,3	90,323
1995	14,4	1,3	99,028

Kaynak: (Günsoy, 2000: 355)

Tablo 1.17’de görüldüğü üzere tarım sektörü payı milli ekonomi içinde yıl geçtikçe küçülmüştür. Genel olarak bu pay sanayi sektörüne gitmektedir ve ekonomik büyüme olduğu sürece bu süreç normaldir. Sanayi sektörüne sağlanan hammadde ve gıda ürünlerinin iç piyasaya yetmesi konusunda tarım sektörünün milli ekonomideki önemini korumaktadır (Günsoy, 2000: 355). Tarımın büyüme oranı ise yıllar bazında hep farklı olmuştur. Farklılığın sebebi istikrarsız tarım ve ekonomi politikalarıdır.

Atatürk döneminden itibaren Türkiye “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi ile dünyada farklı uluslararası ekonomik, politik ve askeri kurumlara üye olmuş ve hepsinde aktif olmaya çalışmıştır. Bu kurumların etkinliği küreselleşme sayesinde yıl geçtikçe artmıştır. Küreselleşme perspektifinde Türkiye’nin ticaret için üye olduğu GATT (şimdiki adıyla DTÖ) bu konuda önemlidir. Türkiye bu organizasyonun kurucu üyesidir ve anlaşmalardan dolayı oluşan her türlü taahhüt ve bildirimleri uygulamakla yükümlüdür (Ay ve Yapar, 2005: 67). GATT görüşmelerinde tarımın ele alındığı Uruguay Görüşmelerinden daha önce bahsedilmişti. Uruguay Görüşmelerinin ardından tarım ticaretinde adil ve serbest bir piyasayı hedefleyen Tarım Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre her ülke gelişmişlik seviyesine göre taahhütleri yerine getirmekle sorumluydu. Gelişmekte olan ülkeler grubunda olan Türkiye, Tarım Anlaşmasına 1995’te taraf olmuştur (Taş vd., 2021: 35-39).

Gelişmekte olan ülkeler grubunda olan Türkiye hayvancılık, süt ürünleri, tahıl, şeker ve tütün vb. ürünlerinde yüksek gümrük vergilerini uygulamasındaki sebep devletin yerli üreticiyi desteklemek istemesindendir. Yüksek ihracat oranlarının olduğu ürünlerde ise gümrük vergilerinde indirim vardır (Ay ve Yapar, 2005: 68). Zamanla Türkiye’de Tarım Anlaşmasından dolayı tarife oranlarında indirime gidilmiştir, bu durum Tablo 1.18’de görülebilir.

Tablo 1.18. Tarım Anlaşması Tarife Oranları- Türkiye (%)

Tarife No	Ürün	Temel Yıl Oranı	2004 Üst Sınırı
01	Canlı hayvan	43.5	37.6
02	Et ve diğ.	195.1	175.3
04	Süt mamulleri ve diğ	131.5	117.2
05	Diğer et ürünleri	21.0	10.6
06	Ağaç, kök, çiçek ve diğ.	33.0	28.8
07	Yenilebilir sebze, kök ve yumru	35.6	30.0
08	Yenilebilir meyve ve sert kabuk.	64.1	53.4
09	Kahve, çay ve diğ.	85.3	56.8
10	Tahıllar	161.1	145.0
11	Değirmencilik mamulleri	50.4	43.3
12	Yağlı tohumlar, tohum, saman...	34.1	22.1
13	Resin ve diğer sebze müstah.	59.5	29.7
14	Diğer sebze	41.3	16.9

Tablo 1.18. Devamı

15	Hayvan ve bitkisel yağlar	40.6	29.4
16	Et ve balık mamul.	90.3	82.1
17	Şeker ve mamul.	113.1	90.7
18	Kakao ve mamul.	69.2	51.0
19	Tahıl, un, süt mamul.	64.1	55.4
20	Sebze ve meyve mamul.	73.8	59.6
21	Diğer yenilebilir mamul	70.5	51.4
22	Alkollü ve alkolsüz içki.	87.6	70.7
23	Gıda end. kalıntıları	11.3	10.0
24	Tütün ve mamul.	150.0	113.1
52.01	Pamuk, ham	10.0	6.0
52.02	Pamuk artığı	20.0	12.0
52.03	Pamuk, taranmış	20.0	12.6

Kaynak: (TÜSİAD, 1999: 82)

Türkiye'nin ticaretini etkileyen bir diğer olay, Türkiye'nin AB ile yürüttüğü ikili ilişkiler sonrasında Gümrük Birliği'ne üye olmasıdır. Türkiye açısından dış ticarete yeni bir fırsat olarak görünse de aynı zamanda Türkiye'nin AB için önemli bir pazar olduğu da bir gerçektir. Terin, Keskin ve Terin'in yaptığı çalışmaya göre Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne üyeliğinin ardından tarım ihracatı %148, tarım ithalatı ise %220 artmıştır. Gümrük Birliği'nin Türk tarım dış ticaretine olumsuz etkilerinin bulunduğunu ve bu etkilerin Ortak Tarım Politikasına uyum sonucu ve Türkiye'nin AB standartının dışında bir üretim yapısına sahip olduğundan dolayı oluştuğunu bulmuşlardır (2012: 134-139).

AB tarımsal üretim artışını sağlamak, tarım sektöründeki kişilerin refahını arttırmak ve tarım sektöründe istikrarı sağlamak amacıyla 1960'ta Ortak Tarım Politikasını uygulamaya başlamıştır. Nitekim 1970'lerde AB tarım konusunda sağlanan verimliliklerle birlikte kendi kendine yeten bir topluluk olmuştur (Örnek, 2007: 327). Türkiye bu politikaya 1963 Ankara Anlaşması ile adım atsa da aşamalı olarak politikaya sonradan dahil olmuştur. 1973 yılında tarımsal ticarete tercihli rejimler uygulanmış ve farklı ürünlerde gümrük indirimleri uygulanmıştır. 1998'de Menşe Protokolü ile bu kapsam genişletilmiştir (Örnek, 2007: 340). Tablo 1.19'da Türkiye-AB tarımsal dış ticaretinin gelişimi görülmektedir.

Tablo 1.19. Türkiye-AB Tarımsal Dış Ticareti

Yıllar	AB'ye Tarımsal İhracat (Milyon \$)	AB'den Tarımsal İthalat (Milyon \$)	İhracat/ İthalat (%)
1996 (AB15)	1.936	758	255
1997 (AB15)	2.093	566	370
1998 (AB15)	1.978	535	370

Tablo 1.19. Devamı

1999 (AB15)	1.944	533	365
2000 (AB15)	1.579	526	300
2001 (AB15)	1.724	340	507
2002 (AB15)	1.729	490	353
2003 (AB15)	2.160	661	327
2004 (AB25)	3.090	950	325
2005 (AB25)	4.054	1.171	346
2006 (AB25)	3.732	1.163	321
2007 (AB27)	4.164	1.556	268
2008 (AB27)	4.340	2.046	212
2009 (AB27)	4.062	1.617	251
2010 (AB27)	4.493	2.082	216
2011 (AB27)	4.791	3.192	150
2012 (AB27)	4.645	2.804	166
2013 (AB28)	4.972	2.708	184
2014 (AB28)	5.578	2.687	208

Kaynak: (Karagöz, 2015: 26)

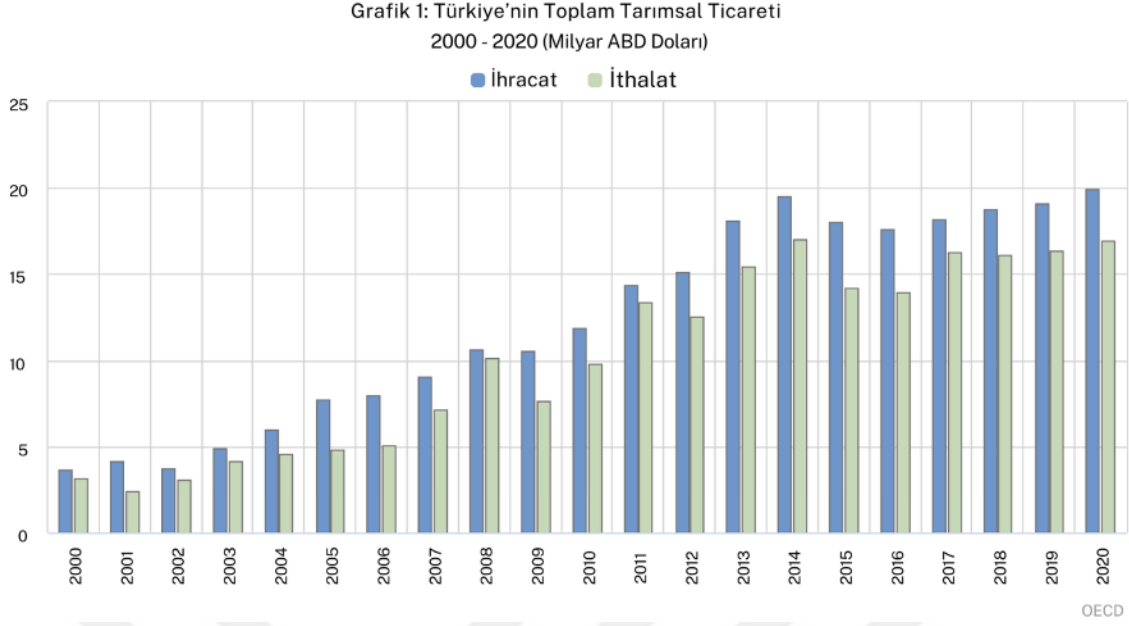
Tablo 1.19’da görüldüğü üzere tarımsal ihracat ve ithalat rakamları krizler yaşanmadığı yıllarda istikrarlı bir şekilde artmıştır. İhracat ve ithalat oranı ise her zaman %100 oranının üzerinde olmuştur ve tarım konusunda Türkiye’nin dış ticaret açığı verdiği anlamına gelmektedir. Her ne kadar 2001 sonrasında bu oran düşmeye başlasa da 2011 yılından sonra artış tekrar gerçekleşmiştir.

Türkiye ve AB’nin tarım politikaları oldukça farklıdır. Türkiye’de tarım sektöründe çalışanların oranı %15.8 iken, AB’de bu oran %4.2’dir (TÜİK, 2023) (Liboreiro, 2024). Fiyat ve piyasa alanında da değişiklikler vardır. AB daha çok doğrudan destek yöntemini seçerken Türkiye dağınık yapıli bir destekleme sisteme sahiptir. Destek mekanizmaları AB’de ürün ve bölgeye göre farklılık gösterirken ülkemizde bu durum yoktur. Yine üreticilerin birbirlerini

desteklemesi ve tarımsal konuda bilinçli olma alanında AB ülkeleri çok daha ileridedir (Örnek, 2007: 342).

1990'ların sonunda yaşanan gelir dağılımındaki eşitsizlik, kamu bütçesindeki yükler ve diğer ihtiyaçlar neticesinde tarım politikalarında reform yapma ihtiyacı oluşmuştur. Reformu yapma amacıyla IMF'ye niyet mektubu verilmiş ve Dünya Bankası'ndan alınan finansal ve teknik desteklerle birlikte Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) hazırlanarak uygulanmaya konulmuştur. Reformun hazırlanmasında ülke içi etkenlerin etkili olmasının yanında AB ve DTÖ ile yapılan anlaşmaların da etkili olduğu söylenebilir (Eğri, 2014: 92). Nitekim Sekizinci Beş Yıllık Planı'nda iç etkenler kadar dış etkenler de etkili olmuştur. Bu planda tarım politikasının çerçevesin, uluslararası ve AB Ortak Tarım politikasındaki esasların da etkileyeceği belirtilmiştir (Gülçubuk, 2002: 100-101). 2005 yılında biten projenin ardından başarılı denilebilecek uygulamaların devam edilmesi kararlaştırılmıştır. TRUP sisteminin tarım sektörüne kazandırdığı önemli bir katkısı Çiftçi Kayıt Sistemidir. Bu sistem ile birlikte çiftçilerin resmi işlemleri ve tarımsal verilerin tutulabilmesi kolaylaşmıştır (Eğri, 2014: 93).

Günümüzde küreselleşmenin karşısında dayanılamayacağı gibi serbest ticarete de karşı konulamaz. Bu şartlar altında Türkiye'de de uluslararası ticaret serbestleşmiş ve her üründe olduğu gibi tarım ürünlerinde de ihracat ve ithalat rakamları artmıştır. Grafik 1.1'den de anlaşılacağı üzere, uluslararası serbest ticaret çerçevesinde yapılan anlaşmalar doğrultusunda dış ticaret hacmi artmıştır. 2008'de yaşanan küresel kriz ve 2015'te Türk ekonomisinin yaşadığı zorluklar dönemleri haricinde toplam ticarete genel olarak istikrarlı bir artış söz konusudur.

Grafik 1.1. Türkiye'nin Toplam Tarımsal Ticareti (2000-2020)

Kaynak: (OECD)

Tarımsal ticaretin serbestleşmesinden dolayı kaynaklanan sorunlara baktığımızda, 1960'lı yıllardan itibaren tarımda artan makineleşme ve teknolojinin yanında ülkede nüfus da artmaktadır ve tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanması, tarım sektöründe gizli işsizlik olmasına sebep olmaktadır. Mevsimlik işçilik ve tarım sektöründeki gizli işsizlik birleştiğinde tarım sektöründe büyük bir verimsizliğin oluşmasına neden olmaktadır. Tarım ticareti olarak Türkiye 1980'li yıllara kadar tarımsal ticaretin büyük ölçüde önüne geçmiş, ithal ikameci politikalarla devam etmiştir. Ticaretin serbestleşmesiyle birlikte tarımsal ticarete de ithalat patlamaları yaşanmıştır. Yaşanan ithalatlar sebebiyle Türkiye kendi kendine yeten ülke konumunu yıllar geçtikçe kaybetmiştir (Günsoy, 2000: 357-358).

İKİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜ ETKİLEYEN UNSURLARIN LİTERATÜR TARAMASI

1. Küreselleşmenin Tarım Sektörü Üzerine Etkisinin Literatür Taraması

Küreselleşmenin her sektöre olduğu gibi tarım sektörüne de etkisi kaçınılmazdır. Küreselleşme etkisi genel olarak serbest ticaret yaratıcı etkilere sahip olduğundan dolayı genellikle ticareti arttırıcı etkilere sahip olmuştur.

Oldukça eski bir tarihi, 1871-1935 yıllarını ele alan Pinilla ve Serrano'nun (2008) çalışmasında İspanya'nın küresel şarap ticareti işlenmiştir. Uluslararası şarap ticaretinde kültürel bağların önemli olduğunu bulmuşlardır ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle ticaretin arttığı bulunmuştur. Fransa, Arjantin, Uruguay ve ABD'nin korumacı politikaların ise ticaret azaltıcı etkilerinin olduğu bulunmuştur. Bunun yanında tarım ürünlerine olan gelir talebinin sınırlı olması, ticari dinamizmi etkilemektedir.

Yine eski bir dönemi ele alan Bernhofen ve Brown (2005) yaptıkları çalışmada 19. yüzyılda reformlarla birlikte feodal sistemden serbest ekonomiye geçen Japonya'nın karşılaştırmalı üstünlükler teorisinden tam olarak faydalanamadığını göstermektedir.

Bölgesel bir çalışma olan Gingrich ve Garber'in (2010) çalışmasında iki düşük gelirli ülke olan El Salvador ve Kosta Rika'da yaşanan ticaretteki serbestleşmenin tarımı nasıl etkilediği incelenmiştir. Çalışma ekonomik istikrarın önemini bulmuştur çünkü liberal politikalar Kosta Rika'da tarımı teşvik ederken, El Salvador'da tarım olumsuz etkilenmiştir. Kosta Rika'da daha sakin bir sosyal ortam varken El Salvador 1992'de yeni iç savaşı bitirmişti ve bu sebepten olayı kurumlar henüz tam oturmamıştır. Bunun yanında Kosta Rika reformlar ile tarımı desteklemiştir. Kosta Rika tarım konusunda rekabet sağlayabilirken, El Salvador tarıma kaynak akıtmaktadır.

Sun ve Reed (2010) serbest ticaret anlaşmalarının tarımsal ticareti arttırdığını mı yoksa azalttığını mı inceledikleri çalışmada, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)-Çin, Avrupa Birliği (15), Avrupa Birliği (25) ve Güney Afrika Kalkınma Topluluğu'nun tarımsal ticareti arttırıcı bölgesel oluşumlar olduğunu bulmuşlardır. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) için ise böyle bir durum yoktur. İhracat ve ithalat arttırıcı etmenler ülkelerin türüne bağlı olup, anlaşmaların genellikle tarımsal ticaret için engellerin kaldırılması hakkında sınırlı kanıtlar bulmuştur. Güney Afrika Kalkınma Topluluğu'nun anlaşmalarla birlikte tarımsal ithalatının arttığı bulunan bir başka sonuçtur.

Kanada ve AB arasında yapılan tarım ticareti anlaşmalarının etkilerini inceleyen Viju ve Kerr (2011) 2016'da imzalanan Kapsamlı Ekonomik ve Ticaret Anlaşması (CETA) ile birlikte tarım ticaretinde sınırlı bir büyüme olacağını düşünmekteler. Kanada AB pazarına

güvenli bir erişim isterken, AB'nin tarım konusunda sıkı olan pazar engellerine takılması da olasıdır. CETA'nın NAFTA kadar ticaret arttırıcı olamayacağını çünkü NAFTA'da sadece birkaç ürünün tam muafiyet dışında olduklarını belirtmişlerdir.

Uluslararası ticaretin ekonomik kalkınmaya etkisini araştıran Brueckner ve Lederman (2015) ticaret ihracatının çoğunluğu ham tarım ürünleri olan Sahra Altı Afrika ülkelerini incelemiştir. 1981-2009 yılları incelendiğinde tarımsal ticarete serbestleşmenin kişi başı GSYİH oranına pozitif etkisinin olduğu bulunmuştur. İklimsel değişkenlerin bu ülkelerin ticaretini etkilediği bulunan bir diğer sonuçtur.

Terin, Keskin ve Terin (2012) serbest ticaret bölgesi oluşumu olan Gümrük Birliği'nin AB ve Türkiye arasındaki tarımsal ticareti nasıl etkilediğini ele almışlardır. Gümrük Birliği'nin Türk tarım ihracat ve ithalatı üzerine negatif etkisinin olduğu bulunmuştur. Sonuca göre AB uyum çalışmalarının devam etmesi gerekmekte, Ortak Tarım Politikasına uyarak AB pazarına açılması gerekmektedir. Aynı zamanda birlik için yeterli standartta ürünleri ucuz bir şekilde üretimi gerekmekte olduğu belirtilmiştir.

Küreselleşen dünyada tarımın ekonomik büyüme sonucu mu yoksa ekonomik büyüme sonucu tarımın mı geliştiği sorusuna cevap arayan Tsakok ve Gardner (2007) ele aldığı farklı tarihsel ve ekonomik geçmişe sahip dört ülke olan ABD, Çin, İngiltere ve Kore'de iki durumun da olmadığı sonucuna varmışlardır.

Anderson (2006) birden çok ülkeyi ele aldığı ve tarımsal teşviklerdeki bozulmaların azaltılması üzerine yaptığı çalışmada, gelişmiş ülkelerde yapılan reformların, yerel tarım sektörlerinde pozitif değişikliklere neden olduğunu bulmuştur. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde tarımsal teşviklerdeki bozulmaların azaltılması, daha dengeli bir küresel ticaret ortamı sağlayarak kalkınmayı teşvik etmenin öneminden bahsetmiştir.

Martin (2017) uluslararası tarım ticaretine odaklandığı makalesinde, serbestleşmeden elde edilen verimlilik kazanımlarının, tarımsal reformlar ile elde edilen statik kazanımlardan çok daha fazla etkili olduğu kanısına varmıştır.

Anderson ve Martin (2005) Doha görüşmeleri sonrasında serbest ticareti benimseyen, özellikle tarım konusunda serbestlik, ülkelerin büyük kazanımlar sağlayabileceğini, bu kazancın büyük bir kısmının ise gelişmekte olan ülkeler için mevcut olduğunu bulmuştur. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler tarım ve ticaret alanında çok fazla reform yapmalarına gerek olmadığını, küresel ticaret liberalleştirmesinden en çok yararlanacak olanların gelişmekte olan ülkelerin en yoksul kesimleri olduğu belirtmişlerdir. Kazancın gerçekleşmesi için, tarımda bağlı tarifeler ve sübvansiyonlarda keskin düşüslere ihtiyaç duyulmaktadır.

Kolady, Spielman ve Cavalieri'nin (2012) yapmış olduğu çalışmada, Hindistan'da hibrit ve kendi kendine tozlayan tarım ürünlerinin verim eğilimlerini karşılaştırılmıştır. 1988'deki politika reformlarının ardından hibrit ürünlerin veriminde olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı değışiklikler tespit edilirken, kendi kendine tozlayan ürünlerde böyle bir değışiklik görölmemiştir. Bulgular, hibrit ürünlerde verim artışını teşvik eden politika değışikliklerinin ve biyolojik fikri mülkiyet haklarının daha fazla özel yatırımı teşvik ettiğini öne sürmektedir. Özellikle, özel sektörün tarımsal AR-GE'ye yatırım yapma teşviğinin, pirinç ve buğday gibi diğere ürünlerdeki verim artışını canlandırmak için önemli olabileceğini ima etmektedir.

De Silva, Malaga ve Johnson (2013) 1977'de uyarlanan ticaret serbestleşme politikalarının Sri Lanka'da tarımsal gayri safi yurt içi hasılayı önemli ölçüde artırdığını ve ticaretin açıklığını teşvik ederek ekonomik büyümeyi desteklediğini buldular. Serbestleşme sayesinde gelen yatırım da bu açık pazar politikalarıyla birlikte ekonomik büyümeyi teşvik etmiştir. Ayrıca sonuçlar, Hindistan-Sri Lanka Serbest Ticaret Anlaşması ve Güney Asya Serbest Ticaret Anlaşması gibi ticaret anlaşmalarının ülkenin tarımsal üretim büyümesi üzerinde önemli bir etkisi olmadığını bildirmektedir.

Slovenya tarımı ve tarımsal ticaretinin küreselleşmesini ele alan Bojnec ve Majkovic (2006) çalışmalarında AB ve AB'ye yeni üye olan ülkeleri incelemiştir. Tarımsal ve gıda ticaret akışları endüstri içi ticaret (intra-industry trade) IIT yaklaşımları kullanılarak incelenmiş, işlenmiş gıda ürünlerinin Slovenya'nın tarımsal ve gıda ticaretindeki önemi arttığı bulunmuştur. Küreselleşme ile birlikte Slovenya'nın tarımsal ve gıda sektörleri, küresel rekabete daha fazla maruz kalmaktadır. IIT, birincil tarımsal ürünler için en düşük, ev tüketimi için işlenmiş gıda ürünleri için ise en yüksek olarak bulunmuştur. AB entegrasyonunun olası etkisi, karşılaştırmalı üstünlükler doğrultusunda uzmanlaşmaya yol açabileceği, tarımsal ve gıda ihracatının göreceli kalitesini yükseltmek için daha fazla çaba gerektiğini bulmuşlardır. Bunun sektör ve firma düzeyinde içsel yeniden yapılanma ile ve uluslararası fiyat rekabetini artırmak için yeni yatırım faaliyetleriyle teşvik edilebileceğini eklemiştir.

Dünya Bankası çerçevesinde yapılmış olan Anderson ve Swinnen (2009) Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerini, Anderson ve Valdés (2008) Latin Amerika ve Karayip ülkelerini, Anderson ve Masters (2009) Sahra Altı ve Kuzey Afrika ülkelerini, Anderson ve Martin (2009) Çin ve Güney Asya ülkelerini 1955-2007 tarihleri arasında incelediği çalışmalarda küreselleşme çağında yaşanan tarımsal teşviklerdeki çarpıklıkların uzun dönemde nasıl değıştiğini ve bu değışikliklerin tarım sektörüne etkilerini incelemiştir.

Sonuçlar, bölgedeki tarım politikalarının tarımsal üretim ve gelir dağılımı üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu, tarımsal teşviklerin çoğu zaman tarım ürünlerinin fiyatlarını yükselttiği ve bu da tarım üretimini artırdığı ancak bazen de bu teşviklerin çiftçilere zarar verebileceğini ortaya koymuştur. Anderson ve Swinnen (2009) çalışmalarında komünizm sonrası Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde tarımsal teşviklerde çarpıklığın azaldığını ve tarımsal korumacı politikalar azaldığını bulmuşlardır. Yaşanan azalmalar ise tarımsal ticareti arttırmaktadır. Anderson ve Valdés (2008) Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde yapılan ticarete serbestlik diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektörünün de rekabet gücünü arttırdığını bulmuştur. Bir başka bulgu ise tarımdan alınan verginin azaltılması tarım sektörüne olumlu yansımaktadır. Fakat reform ihtiyacı halen bulunmaktadır çünkü önceden de yapılan yoksulluğu azaltıcı doğrudan destekler verimli çalışmamaktadır. Anderson ve Masters (2009) yapmış oldukları çalışmada 1960 ve 1970’li yıllarda Sahra Altı ve Kuzey Afrika ülkelerinde tarımdaki yüksek vergilendirmenin tarım sektörüne olumsuz yansıdığını ve 1980’lerde bu durumun düzelmeye başladığı bulunmuştur. Fakat hala tarım ticareti önünde gümrük engelleri bulunmaktadır. Anderson ve Martin (2009) Çin ve Güney Asya ülkelerinin küreselleşme ile birlikte 1980’lerden itibaren ticarete serbestleşmeye gittiğini ve ticaretten alınan vergileri azalttığını bulmuştur. Tarım üretimi ve ticaretinde de alınan vergiler düşürülmüş ve tarımsal üretim ve ticarete artış sağlanmıştır.

Anderson'un (2010) detaylı bir çalışması olan ve 1960-2050 yıllarını konu alarak ileriye dönük tahminlerinin de bulunduğu ve dünya tarım ticaretini ele aldığı çalışmada, Doha Görüşmeleri sonrası ticaretin serbestleşmesinin kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasına, küresel refahın artmasına ve yoksulluğun, açlığın ve yetersiz beslenmenin azaltılmasına katkıda bulunabilecek önemli bir adım olduğunu vurgulanıyor. Ancak, Doha müzakerelerinden beklenen çok iddialı bir sonuç alınması pek olası görünmediğini ve belirli tarım ürünleri için yapılan istisnalar ve gelişmekte olan ülkelerin korunması gibi faktörlerin, bu sürecin etkisini azaltabileceğini belirtmiştir. Bu durumda, tarımsal korumanın artabileceği ve uluslararası gıda piyasalarının istikrarsızlaşabileceği belirterek, istikrarsız sürecin diğer ülkelerin de benzer koruma önlemleri almaya teşvik edebileceği vurgulamıştır. Gıda fiyatlarının yükselmesi ve iklim değişikliklerinin yaşanmasından dolayı Ar-Ge çalışmalarına hız verilmesi gerektiğini ve biyoteknolojinin gelişmekte olan ülkelere de yaygınlaşması gerektiğini belirtmiştir.

Küreselleşme sürecindeki dünyada gerçekleşen tarım ticaretini işleyen Anderson (2014) kaynak sıkıntısı çeken Asya ekonomilerindeki hızlı büyümenin devam etmesinin, tarım ürünlerinin küresel ticaretteki payını hafifçe artırabileceğine bulmuştur. Sahra Altı

Afrika ve Latin Amerika’da verimlilik artışı sağlayacak AR-GE yatırımları ile birlikte bu ülkelerin daha çok ihracat yapabileceğini belirtmiştir. İmalat süreçlerinde artan parçalanmanın ve hizmet ticaretindeki serbestleşmenin tarımın küresel ticaretteki payını azaltabilmektedir. 1980’lerden beri yaşanan küreselleşmenin, eğer ticaretteki serbestleşme daha fazla olsaydı; küresel refaha, yoksulluğun azaltılmasına ve gıda güvenliğinin sağlanması konularında çok daha etkili olabileceğini söylemiştir.

Talas (2010) küreselleşmenin tarıma etkisini ve bu etki ile oluşan gıda güvenliğini ele almıştır. Gıda bolluğu ve gıda yoksunluğunun aynı anda dünyada yaşandığını, bir yandan bazı bölgedeki insanların gıda bulmakta sorun yaşadığını ve diğer yandan bazı bölgedeki insanların aşırı beslenmesi ile birlikte sağlık sorunları yaşadığını belirtmiştir. Ayrıca küreselleşme ile doğaya verilen zararın arttığını ve bu durumun çok yakın zamanda insan hayatını fiziksel ve sosyal olarak etkileyeceğini belirtmiştir.

Tokatlıoğlu, Selen ve Leba (2018) Türkiye’de yaşanan neoliberal politikalar sonucunda devlet müdahalesinin azalmasıyla oluşan tarımsal arz güvenliğinin sağlanmasındaki devletin rolünü incelemiştir. Türkiye’nin de diğer gelişmekte olan ülkelerin etkilendiği gibi ABD ve AB’nin serbest ticareti yaygınlaştıracak ve bu amaçla devletin rolünün üretimde de azaltacağı politikalardan etkilendiği ve yerel gereksinimleri karşılamakta yetersiz bir düzeye ilerlediğini bulmuşlardır.

2000- 2011 yılları arasındaki Türkiye’deki tarımsal dönüşümü araştıran Hatunoğlu ve Eldeniz (2012) tarımsal dönüşüm çerçevelerinin Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005) ve Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) ile çizildiğini belirtmiştir. DTÖ Tarım Anlaşması ile birlikte Türkiye ve AB arasında gerçekleşen müzakerelerin tarımsal politikaların belirlenmesinde etkili olduğunu da belirtmişlerdir. Yine Dünya Bankası desteğiyle başlatılan Tarım Reformu Uygulama Projesi’nin tarımsal politikaların belirlenmesindeki önemi belirtilmiştir.

Jussaume (2014) Japonya’da yaşanan küreselleşmenin tarım sektörü ve bu sektörle uğraşan kesimdeki sosyal değişimi ele almıştır. Küreselleşme ile birlikte çok uluslu şirketlerin Japonya’da tarım sektörünün yapılanmasında etkili olduğunu ve bu etkinin tarımsal üretimi güçlendirdiğini bulmuştur. Sosyal olarak bakıldığında ise Japon kırsal bölgelerinin zayıfladığı, bu bölgelerde topluluk yapısının ve gelirlerinde bozulmalar yaşandığını bulunmuştur. Üretim sistemlerinin değişmesi, devletin serbest ekonomi modelini benimsemesiyle birlikte çokuluslu şirketler toprak mülkiyetini yerel çiftçilere bırakarak o toprağın yönetiminde söz sahibi olmuştur.

Dağ ve Akbay (2022) yapmış oldukları çalışmada küresel düzeyde yaşanan nüfus artışının, tarımın verimsiz yapılmasının ve yaşanan küresel salgın Covid-19'un tarım sektörünü olumsuz etkileyerek gıda krizine sebebiyet verdiğini söylemiş, politika yapıcılarının sürdürülebilir tarım konusunda adımlar atması gerektiğini belirtmişlerdir. Her ne kadar maliyetleri şimdi yüksek olsa da ekim nöbeti, hidroponik tarım, sentetik et üretimi ve genetiği değiştirilmiş organizma gibi alanların yaygınlaşması ve gelişmesiyle birlikte gıda krizlerinin azalacağını öngörmüşlerdir.

Tablo 2.1. Küreselleşmenin Tarım Sektörüne Etkisi Literatür Taraması Özeti

Yazar(lar)	Örnek	Yöntem ve Bulgular
Pinilla ve Serrano (2008)	İspanya	Uluslararası şarap ticaretinde kültürel bağların önemli olduğunu bulunmuştur. Ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ticareti arttırmaktadır.
Bernhofen ve Brown (2005)	Japonya	19.yy'da feodal sistemden serbest ekonomiye geçmek Japonya ekonomisi için faydalı olmamıştır ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisinden tam olarak faydalanamamıştır. GSYİH için geriye ve ileriye dönük tahminler kullanılmıştır.
Gingrich ve Garber (2010)	El Salvador ve Kosta Rika	1966-2004 yıllarına ait verileri panel data ile ticarete serbestleşme ve tarım sektörü arasındaki ilişki incelenmiştir. Liberal politikalar Kosta Rika'da tarımı teşvik ederken, El Salvador'da tarım olumsuz etkilenmiştir. Kosta Rika tarım konusunda rekabet sağlayabilirken, El Salvador tarıma kaynak akıtmaktadır. Ekonomik istikrar ticarete serbestleşen ülkeler için önemlidir. Serbestleşmenin yanında reformların yapılması da gerekir.
Sun ve Reed (2010)	ASEAN-Çin, Avrupa Birliği (15), Avrupa Birliği (25), Güney Afrika Kalkınma Topluluğu ve NAFTA	PPML tahmincileri kullanılmış ve bölgesel serbest ticaret anlaşmalarının tarımsal ticareti arttırdığı bulunmuştur. ASEAN-Çin, Avrupa Birliği (15), Avrupa Birliği (25) ve Güney Afrika Kalkınma Topluluğu'nda ticaret artarken, NAFTA'nın tarımsal ticareti artırıcı etkisi yoktur.
Viju ve Kerr (2011)	Kanada ve AB ülkeleri	Kanada ve AB arasında yapılan Kapsamlı Ekonomik ve Ticaret Anlaşması (CETA), NAFTA kadar etkin değildir.

Tablo 2.1. Devamı

Brueckner ve Lederman (2015)	Sahra Altı Afrika ülkeleri	1981-2009 yılları arasında Sahra Altı Afrika ülkelerinde tarımsal ticarete yaşanan serbestleşme kişi başı GSYİH oranına pozitif etkisi bulunmaktadır.
Terin, Keskin ve Terin (2012)	AB ülkeleri ve Türkiye	Gümrük Birliği anlaşmasının Türk tarım ihracat ve ithalatı üzerine negatif etkileri bulunmaktadır.
Tsakok ve Gardner (2007)	ABD, Çin, İngiltere ve Kore	1800-2000 yılları ele alınmış ve tarımın ekonomik büyüme sonucu mu yoksa ekonomik büyüme sonucu tarımın mı geliştiği sorusuna cevap aranmıştır. İki durum da bulunamamıştır.
Anderson (2006)	Düşük, orta ve yüksek gelirli ülkeler	Yüksek gelirli ülkelerde yapılan reformların, yerel tarım sektörlerinde pozitif değişikliklere neden olmaktadır. Orta ve düşük gelirli ülkelerde tarımsal teşvik bozulmalarının azaltılması, daha dengeli bir küresel ticaret ortamını sağlamaktadır.
Martin (2017)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler	Ticaretteki serbestleşmeden elde edilen verimlilik kazanımlarının, tarımsal reformlar ile elde edilen statik kazanımlardan çok daha fazla etkilidir.
Anderson ve Martin (2005)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler	Doha Görüşmeleri sonrasında ticarete yapılan serbestleşmeler tarımsal ticareti arttırmaktadır

Tablo 2.1. Devamı

Kolady, Spielman ve Cavalieri (2012)	Hindistan	1980 sonrası yapılan tarımsal politika reformlarının ardından hibrit ürünlerin veriminde olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı değişiklikler tespit edilirken, kendi kendine tozlayan ürünlerde böyle bir değişiklik görülmemiştir
De Silva, Malaga ve Johnson (2013)	Sri Lanka	Ticarette yaşanan serbestleşme politikalarının tarımsal gayri safi yurt içi hasılayı önemli ölçüde artırdığı ve ekonomik ve tarımsal katma değeri büyötmektedir.
Bojnec ve Majkovic (2006)	Slovenya	Endüstri içi ticaret yaklaşımı kullanılmıştır, küreselleşme ile Slovenya'nın tarımsal ve gıda sektörleri, küresel rekabete daha fazla maruz kalmaktadır. AB üyeliğı de buna eklenmektedir.
Anderson ve Swinnen (2009)	Doğı Avrupa ve Orta Asya ölkeleri	Komünizm sonrası Doğı Avrupa ve Orta Asya ölkelerinde tarımsal teşviklerde çarpıklıklar azalmış ve tarımsal korumacı politikalar azalmıştır. Bunlar da tarımsal ticareti arttırmaktadır.
Anderson ve Valdés (2008)	Latin Amerika ve Karayip ölkeleri	Latin Amerika ve Karayip ölkelerinde yapılan ticarette serbestlik diğör sektörlerde olduğı gibi tarım sektörünün de rekabet gücünü arttırmıştır. Tarımdan alınan verginin azaltılması tarım sektörüne olumlu yansımaktadır.

Tablo 2.1. Devamı

Anderson ve Masters (2009)	Sahra Altı ve Kuzey Afrika ülkeleri	Tarımdan alınan vergiler 1980'lerden itibaren azalmakta ve tarım sektörüne olumlu yansımaktadır. Fakat tarım ticareti önünde engeller hala bulunmaktadır.
Anderson ve Martin (2009)	Çin ve Güney Asya ülkeleri	Küreselleşme ile birlikte tarımsal üretim ve ticaretteki vergilendirme azaltılmış ve her ikisinde de artış sağlanmıştır.
Anderson (2010)	Tüm ülkeler	Doha Görüşmeleri sonrası ticarete yaşanan serbestleşme; kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasına, küresel refahın artmasına ve yoksulluğun, açlığın ve yetersiz beslenmenin azaltılmasına katkıda bulunabilecektir. Fakat korumacı politikalar bu süreci yavaşlatmaktadır.
Anderson (2014)	Tüm ülkeler	Asya ülkeleri serbest ticaret sayesinde kaynak fakirliğinden kurtulmaktadır ve ekonomik büyüme sağlamaktadır. Bu durum tarım sektörü için de geçerlidir. Latin Amerika ve Sahra Altı Afrika ülkeleri de ticarete serbestleşmeye gitmesi halinde benzer sonuçlara sahip olabilir.
Talas (2010)	Küresel	Gıda kıtlığı ve bolluğu aynı anda yaşanmaktadır. Küreselleşme ile doğaya verilen zarar artmaktadır.

Tablo 2.1. Devamı

Tokatlıoğlu, Selen ve Leva (2018)	Türkiye	ABD ve AB'nin serbest ticareti yaygınlaştırıcı politikaları Türkiye'de devlet rolünü tarımsal üretimde azaltmaktadır ve yerel gereksinimleri karşılamakta yetersiz bir düzeye getirmektedir.
Hatunoğlu ve Eldeniz (2012)	Türkiye	Sekizinci Kalkınma Planı, Dokuzuncu Kalkınma Planı, DTÖ Tarım Anlaşması ve Tarım Reformu Uygulama Projesi Türk tarımının küreselleşme çerçevesinde attığı adımlardır.
Jussaume (2014)	Japonya	Çokuluslu şirketler Japon tarımının yapılanmasını etkilemiş ve tarımsal üretim sağlamıştır. Tarımla uğraşan Japon kırsallarında sosyolojik ve maddi bozulmalar yaşanmaktadır.
Dağ ve Akbay (2022)	Küresel	Küresel düzeyde yaşanan nüfus artışı, tarımın verimsiz yapılması ve yaşanan küresel salgın Covid-19 tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir. Tarımsal AR-GE çalışmalarına öncelik verilmelidir.

2. Diğer Faktörlerin Tarım Sektörü Üzerine Etkisinin Literatür Taraması

Fulginiti ve Perin (1993) yapmış oldukları çalışmada en az gelişmiş ülkelerdeki toplam faktör verimliliğini ele almışlardır. Geçmiş dönemlerde, bu ülkelerde uygulanan tarım sektörü üzerindeki ağır vergilendirmenin, güncel tarımsal üretimdeki verimliliği azalttığı bulunmuştur.

Hennessy (1998) Iowa (ABD) eyaletinde mısır üretimi için yapılan ayrışık (dekuple) ve doğrudan tarım gelir desteği politikalarının tarım üretimine etkilerini incelemiştir. Ayrışık gelir desteklerinin beklenen karı arttırdığı, kar değişikliğini azalttığını bulmuştur. Doğrudan gelir desteklerinin ise tarım üretimini çok daha fazla arttırabileceği görülmüştür. Her iki durumda da yapılan gelir destekleri tarımsal üretim ve katma değeri arttırmaktadır.

Roe, Somwaru ve Diao'nun (2002) yapmış olduğu çalışmada Minnesota (ABD) eyaletindeki çiftçilere yapılan doğrudan ödemelerin, tarımsal katma değeri ne ölçüde etkilediği ele alınmıştır. Tarımsal doğrudan ödemelerin arazilerin fiyatını arttırdığı fakat ticaret bozucu ve üretimi arttırıcı etkilere sahip olmadığı bulunmuştur. Çalışmaya göre ihracat sübvansiyonları ve çiftçilerin teşviklerini doğrudan etkileyen tarım desteklerinin tarımsal üretimi olumsuz etkilemektedir.

Cho, Sheldon ve McCorriston (2002) günümüzde sıkça duyduğumuz döviz kurunda oluşan belirsizliğin on gelişmiş ülke (Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD) üzerinde 1974-1995 yılları arasında tarımsal ticareti ne ölçüde etkilediğini araştırmışlar ve döviz kuru belirsizliğinin tarım ticaretini olumsuz yönde etkilediğini bulmuşlardır. Özellikle, tarım ticaretinde döviz kuru belirsizliğinin etkisinin genel ticaretten daha belirgin olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum, tarım ticaretinin döviz kuru dalgalanmalarından daha fazla etkilendiğini ve bu etkinin diğer sektörlere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Gardner (2005) yapmış olduğu çalışmada tarımsal katma değer ve kişi başına milli gelir arasında güçlü bir ilişki bulmuştur. Çalışmaya göre makroekonomik ve politik istikrar, mülkiyet hakları ve devlet teşvikleri, tarımsal üretimi arttırıcı teknolojik yenilikler, girdi ve ürün pazarlarında rekabetçi durum ve son olarak tarım dışı ekonomide yaşanan reel gelir artışı tarımsal katma değeri arttırmakta ve kırsal hane gelirini ve refahını arttırmaktadır.

Güryay, Şafaklı ve Tüzel'in (2005) yapmış olduğu çalışmada, Kuzey Kıbrıs ve AB arasındaki tarımsal verimliliğin farkları araştırılmıştır. Verimliliğin genel olarak tarımsal üretim araçlarındaki teknoloji ile sulama ve tohumdaki teknik farklılıklar olduğu bulunmuştur. Farkın kapatılması için ise tarıma ayrılan sermaye ve teknolojik yatırımın artması gerektiğini de eklemiştir.

Tarım sektöründeki sübvansiyonların ve finansmanın tarımsal üretimi ne ölçüde etkilediği araştıran Bezlepkin ve Oude (2006), Rusya'daki büyük çiftliklerin verilerini kullanmıştır. Tarımsal teşvikler ve tarımsal üretim arasında olumsuz bir ilişki bulunmuştur. Borçlanmalar ise firmaların daha verimli çalışmasını sağlamıştır.

Zhengfei ve Lansink (2006) finansal bir bakış açısıyla Hollanda tarımındaki verimliliğin kaynağını araştırmışlardır. Uzun vadeli borçların tarımsal verimliliği arttırdığını bulmuşlardır. Yazarlar verimliliğin sebebini ise geçim kaynağının sürdürülmesi ve toprağın mülkiyetini devam ettirmek için borcun çiftçiler üzerinde bir disiplin sağlaması olarak göstermektedir. Devletin yaptığı sübvansiyonların ise verimliliği yavaşlattığı bulunmuştur.

Sermaye, teknoloji ve eğitimin yanı sıra kurumların da etkili olduğunu düşünen Lio ve Liu (2008) yapmış oldukları kapsamlı çalışmada daha iyi yönetişime sahip ülkelerin tarımsal üretimde daha verimli olduğunu bulmuşlardır. Devletin etkin olduğu, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun az olduğu ülkelerde tarımsal verimin daha çok olduğu bulunmuştur.

Seo (2008) Güney Amerika'daki farklı ülkeleri ele aldığı çalışmada mekânsal etkilerin tarım sektörünü nasıl etkilediğini araştırmıştır. Çiftliklerin arazi değeri verilerini analiz ederek iklimin tarım sektörüne zararının çalışmadaki literatürden daha az zararı olduğunu bulmuştur. Zararın az olmasının sebebi çiftçilerin ihtiyatlı bir şekilde farklı tarım ürünleri ve çiftlik hayvanları yetiştirmesine bağlamaktadır. Ayrıca sulamayı da araştıran Seo, ABD'deki çalışmaların aksine sulanan ve sulanmayan çiftliklerde pek fark olmadığını bulmuştur. Bunu ise sulamadaki teknolojik fark ile açıklamaktadır.

Lippert, Krimmly ve Aurbacher (2009) meteorolojik verileri kullanarak iklim değişikliğinin Alman Tarım sektörünü nasıl etkilediğini araştırmıştır. Almanya'nın Doğu ve Güneybatı kısımlarının iklim değişikliğinden çok daha fazla olumsuz etkilendiği ve etki sonucunda tahıl üretiminde azalmalar yaşanmıştır. Bu bölgelerin daha çok etkilenmesinin sebebi zaten su sorunu çekmeleri ve sıcak iklimlerde buharlaşmadan daha çok etkilenmeleridir. Kuzeydoğu Almanya'da da yaz yağışlarındaki azalmalardan dolayı yağış ve arazi kira fiyatları arasında ilişki pozitifdir.

Huang ve Khanna (2010) ABD'de mahsul verimi ve tarım arazilerini etkileyen faktörleri incelemiştir. İklim değişikliğinin mısır, soya fasulyesi ve buğday verimliliği üzerinde önemli etkilerinin bulunduğunu, yüksek sıcaklığın mahsul verimini azaltacağı ve daha fazla yağışın mısır ve soya fasulyesine olumlu etkisinin olduğunu (buğday için bulgular belirsiz) bulmuşlardır. Artan nüfus sebebiyle tarımsal arazilerin azaldığı ve tarıma negatif etkisinin bulunduğu da bir başka bulgudur.

Erçakar ve Taşçı (2011) yapmış oldukları çalışmada gelişmekte olan ülkelerde yaşanan tarımsal üretimi sınırlandıran yapısal ve kurumsal bozuklukların aynı zamanda tarımsal verimliliği de azalttığını bulmuşlardır. Gelişmiş ülkelerin ise tarımsal ekilebilir araziler konusunda sınır noktasına ulaşmış olduğunu ve bu sebepten dolayı gelişmekte olan ve tarımsal üretim potansiyelleri bulunan ülkelerin değer kazandığını belirtmişlerdir. Türkiye’de ise tarımsal verimlilikte yaşanan artış, tarım sektöründeki kişilerin elde ettiği nominal fiyatları arttırmakta fakat reel fiyatları azaltmaktadır.

Massetti ve Mendelsohn (2011) ABD’de farklı eyaletleri ele alarak iklim değişikliğinin, sıcaklığın ve yağışın tarım sektörünü ne ölçüde etkilediğini ele almıştır. Çalışmada iklim değişikliğinin diğer iki etkenden daha çok tarım sektörünü etkilediği, ılıman bölgelerin sıcak bölgelere nazaran çok daha az etkilendiği ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmada Ricardocu model kısa dönemde oluşan hava değişimlerine sapmalı sonuç verirken, uzun dönemde anlamlı sonuç vermektedir çünkü adaptasyon sürecini kapsamaktadır.

Nastis, Papanagiotou ve Zamanidis (2012) Yunanistan’ın farklı noktalarındaki yonca yetiştiricileri hakkında araştırma yapmıştır. AB tarafından organik tarıma geçiş için desteklenen bu çiftliklerde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: çiftlik ne kadar büyükse verimlilik de o kadar düşmektedir ve küçük çiftlikler genellikle daha deneyimli olmaktadır. Yine AB Ortak Tarım Anlaşması ile sağlanan sübvansiyonlar her ne kadar üretim artışı sağlasa da verimliliği düşürmektedir.

Ceylan ve Özkan (2013) yapmış oldukları çalışmada AB üyesi ve aday ülkelerde tarımsal katma değerın ulusal ekonomiyi nasıl etkilediğini araştırmıştır. Çalışmada mal, hizmet, sermaye ve kişilerin daha serbest dolaştığı ve bu bağlamda politikalar üreten AB üyesi ülkelerde kişi başına milli gelirin aday ülkelere daha fazla olduğu belirtilmiş ve tarımda yaşanan katma değerin kişi başına gelire olumlu yansıdığı söylenmiştir. Tarımın AB üyelik sürecinde önemli bir konu olduğu ve entegrasyon sürecinde tarımın değerlendirildiği ve tarımsal katma değerin kişi başına geliri önemli derecede etkilediği vurgulanmıştır.

Rizov, Pokrivcak ve Ciaian’ın (2013) yapmış olduğu çalışmada Avrupa Birliği’nin uygulamakta olduğu Ortak Tarım Politikasında bulunan sübvansiyonlar ile AB ticari çiftliklerinin toplam faktör verimliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2005/2006 ayırıştırma reformu öncesinde yapılan doğrudan destekleyici yardımların tarımsal katma değeri olumsuz, reform sonrasında ise olumlu etkilediği bulunmuştur. Yani Ortak Tarım Politikasında uygulanan ayırıştırılmış ödemeler tarımsal verimliliği arttırmaktadır.

Vozarova ve Kotilic (2016) Slovakya tarımında tarımsal teşviklerin ne ölçüde etkili olduğunu araştırmışlardır. Araştırmaya göre Slovakya’da tarımsal teşvikler, tarımsal üretimi

arttırmaktadır. Yapılan teşviklerin üretimi arttırmanın yanında tarım sektörüne yatırım ve sermaye sağlamaktadır. Verimliliği etkileyen etmenlerden birisi olan tarımsal üretimin etkin ve istikrarlı yönetiminin kötü ekonomik ve iklim şartlarında dahi etkin olacağını da belirtmişlerdir.

Türkiye’de yağış ve tarım ilişkisini ele alan Dumrul ve Kılıçarslan (2017) yağışlarda yaşanan artışların tarımsal GSYİH’yı olumlu etkilerken, sıcaklıklarda yaşanan artışın tarımsal GSYİH’yı olumsuz etkilediğini bulmuştur. Tarım arazisi bakımından büyük ülkelerden biri olan Türkiye’nin iklim değişikliğine karşı politikalar üretmesi ve bu konuda çalışmalar yapması gerektiğini belirtmişlerdir.

Akyol (2018) çalışmasında Brezilya, Çin, Güney Afrika, Meksika ve Türkiye’yi ele alarak tarımsal teşviklerin, tarımsal katma değeri ne ölçüde etkilediğini ele almıştır. Tarımsal teşviklerin tarımsal girdi maliyetlerin azaltılmasıyla tarım sektöründe çalışan kişilerin gelirlerini arttıracak ve tarımsal katma değer üzerinde olumlu gelişmelere sebep olduğunu bulmuştur. Tarımsal teşviklerin aynı zamanda gayri safi yurtiçi hasılda yaşanan olumlu değişiklikler neticesinde arttığı da bulunmuştur.

Soyyigit ve Yavuzaslan (2019) yapmış oldukları çalışmada hükümet etkinliği ve politik istikrarın tarımsal katma değeri ne ölçüde etkilediğini ele almıştır. E-7 ülkelerinin ele alındığı çalışmada tarım sektörünün ülkede uygulanan politika ve politik istikrarın yanında ekonomik karmaşıklıklardan da etkilendiği belirtilmiştir. Hükümet etkinliği ve tarımsal katma değer arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu da söylenebilir.

Gelişmekte olan ülkelere iklim değişikliği, politik ekonomi ve tarım arasındaki ilişkiyi araştıran Çuhadar (2020) Sanayi Devrimi sonrasında kapitalist ekonomi sebebiyle üretimde oluşan artışın doğayı kirlettiğini ve tarımsal üretimi etkilediğini belirtmiştir. Yine kapitalizm ile birlikte uluslararası şirketlerin, lobilerin ve politikaların gelişmekte olan ülkelerdeki tarımsal üretim ve ticareti etkilediği bulunan bir başka sonuçtur. Çalışmaya göre kentleşme düzeyinin arttığı bölgelerde tarımsal katma değerinde de artış yaşanmaktadır.

Erdoğan ve Aydınbaş (2021) yapmış oldukları çalışmada tarımsal katma değer belirleyicilerini incelemiştir. Kişi başına GSYİH, brüt sermaye oluşumu, tarımda çalışan nüfusun diğer sektörlerle oranı ve kentleşme oranının tarımsal katma değere olumlu, hukukun üstünlüğü ise tarımsal katma değeri olumsuz etkilediği bulunmuştur. Tarımsal katma değer ve hukukun üstünlüğü arasındaki ters oranı ise, gelişmiş ülkelere tarımın GSYİH’deki oranının düşmesine bağlamışlardır.

Tablo 2.2. Diğer Faktörlerin Tarım Sektörüne Etkisi Literatür Taraması Özeti

Yazar(lar)	Örnek	Yöntem ve Bulgular
Fulginiti ve Perin (1993)	En az gelişmiş ülkeler	Eskiden uygulanan tarım sektörü üzerindeki ağır vergilendirme en az gelişmiş ülkelerde güncel tarımsal üretimdeki verimliliği azaltmaktadır.
Hennessy (1998)	Iowa (ABD)	Tarım sektöründe ayrışık gelir destekleri beklenen karı arttırmakta, doğrudan gelir destekleri ise tarım üretimini arttırmaktadır. Her iki destekte de tarımsal üretim ve tarımsal katma değer artmaktadır.
Roe, Somwaru ve Diao (2002)	Minnesota (ABD)	Tarımsal doğrudan ödemelerin arazilerin fiyatını arttırdığı fakat ticaret bozucu ve üretimi artırıcı etkilere sahip olmadığı bulunmuştur.
Cho, Sheldon ve McCorriston (2002)	Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD	Döviz kuru belirsizliği tarım ticaretini olumsuz yönde etkilemektedir.
Gardner (2005)	85 ülke	Granger nedensellik analizi kullanılarak tarımsal katma değer ve kişi başına milli gelir arasında güçlü bir ilişki olduğu bulunmuştur.
Güryay, Şafaklı ve Tüzel (2005)	Kuzey Kıbrıs ve AB ülkeleri	Tarımsal verimliliğin genel olarak tarımsal üretim araçlarındaki teknoloji ile sulama ve tohumdaki teknik farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Tablo 2.2. Devamı

Bezlepkina ve Oude (2006)	Rusya	Tarımsal teşvikler, tarımsal üretimi olumsuz etkilemektedir. Borçlanma firmaların daha verimli çalışmasını sağlamaktadır.
Lio ve Liu (2008)	127 ülke	Panel veri yöntemi kullanılarak, hukukun üstünlüğü tarımsal verimliliği artırırken politik istikrar tarımsal verimliliği azaltmaktadır.
Seo (2008)	Güney Amerika	En küçük kareler ve sabit etkiler modeli kullanılarak, Güney Amerika’da iklim tarımı fazla seviyelerde etkilememektedir.
Lippert, Krimmly ve Aurbacher (2009)	Almanya	Almanya’nın Doğu ve Güneybatı kısımlarının iklim değişikliğinden çok daha fazla olumsuz etkilendiği ve etki sonucunda tahıl üretiminde azalmalar yaşanmıştır. Kuzeydoğu Almanya’da da yaz yağışlarındaki azalmalardan dolayı arazi kira fiyatlarında artış yaşanmıştır.
Huang ve Khanna (2010)	ABD	Genelleştirilmiş momentler modeli sonucunda iklim değişikliğinin mısır, soya fasulyesi ve buğday verimliliği üzerinde önemli etkilerinin bulunduğu, yüksek sıcaklığın mahsul verimini azaltacağı ve daha fazla yağışın mısır ve soya fasulyesine olumlu etkisinin olacağı bulunmuştur.

Tablo 2.2. Devamı

Erçakar ve Taşçı (2011)	Türkiye	Tarımsal verimlilikte yaşanan artış, tarım sektöründeki kişilerin elde ettiği nominal fiyatları arttırmakta fakat reel fiyatları azaltmaktadır.
Masseti ve Mendelsohn (2011)	ABD	İklim değişikliği tarım sektörünü, sıcaklık ve yağıştan daha çok etkilemektedir.
Nastis, Papanagiotou ve Zamanidis (2012)	Yunanistan	Çiftlikler ne kadar büyükse verimlilik de o kadar düşmektedir ve küçük çiftlikler genellikle daha deneyimli olmaktadır. Ortak Tarım Anlaşması ile sağlanan sübvansiyonlar her ne kadar üretim artışı sağlasa da verimliliği düşürmektedir.
Ceylan ve Özkan (2013)	AB aday ve üye ülkeleri	Serbest mal, hizmet ve sermaye dolaşımı tarımsal ticarete olumlu yansımaktadır. Tarımsal katma değerdeki artış kişi başı geliri arttırmaktadır.
Rizov, Pokrivcak ve Ciaian'ın (2013)	15 AB ülkesi	Teşviklerdeki ayrıştırma reformu öncesinde yapılan doğrudan destekleyici yardımların tarımsal katma değeri olumsuz, reform sonrasında ise olumlu etkilediği bulunmuştur
Vozarova ve Kotilic (2016)	Slovakya	Tarımsal teşvikler, tarımsal üretimi arttırmaktadır ve tarım sektörüne sermaye ve yatırım sağlamaktadır.

Tablo 2.2. Devamı

Dumrul ve Kılıçarslan (2017)	Türkiye	Yağışlarda yaşanan artışlar tarımsal GSYİH'yı olumlu etkilerken, sıcaklıklarda yaşanan artışlar tarımsal GSYİH'yı olumsuz etkilemektedir.
Akyol (2018)	Brezilya, Çin, Güney Afrika, Meksika ve Türkiye	Tarımsal teşvikler tarımsal girdi maliyetlerini azaltarak tarım sektöründe çalışan kişilerin gelirlerini arttırmakta ve tarımsal katma değer üzerinde olumlu gelişmelere sebep olmaktadır.
Soyyigit ve Yavuzaslan (2019)	E-7 (Türkiye, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Meksika ve Endonezya)	Hükümet etkinliği (uygulanan politikalar ve politik istikrar) ve tarımsal katma değer arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi
Çuhadar (2020)	20 ülke	Küreselleşme doğa kirliliğini beraberinde getirmektedir ve tarımı etkilemektedir. Kentleşme düzeyinin arttığı bölgelerde tarımsal katma değerinde de artış yaşanmaktadır
Erdoğan ve Aydınbaş (2021)	20 ülke	Kişi başına GSYİH, brüt sermaye oluşumu, tarımda çalışan nüfusun diğer sektörlere oranı ve kentleşme oranı tarımsal katma değere olumlu, hukukun üstünlüğünün ise tarımsal katma değeri olumsuz etkilediği bulunmuştur

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KÜRESELLEŞMENİN TARIMSAL HAMMADDE İHRACATI ÜZERİNE ETKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

1. Data ve Metodoloji

Tezin bu bölümünde küreselleşme (genel küreselleşme (KOFGI), ekonomik küreselleşme (KOFecGI), ticari küreselleşme (KOFTrGI), finansal küreselleşme (KOFFiGI), sosyal küreselleşme (KOFSoGI), kişilerarası küreselleşme (KOFIpGI), bilgisel küreselleşme (KOFInGI), kültürel küreselleşme (KOFcuGI) ve politik küreselleşme (KOFPoGI)) ile tarımsal hammadde ihracatı arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisini ARDL metodu yardımıyla 1991-2020 yılları için Türkiye örneklemini kullanarak analiz etmektedir. Diğer taraftan yapılan ampirik analizler sonrasında KOFTrGI, KOFFiGI ve KOFcuGI küreselleşme türleri için istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmediğinden dolayı bu küreselleşme türleri için ampirik bulgular tezin bu bölümünde raporlanıp tartışılmamıştır. Küreselleşmenin ihracat üzerinde iki yönlü etkisi olabilir. Bir taraftan küreselleşmedeki artış ülkelerin diğer ülkelere göre üretim avantajını ellerinde bulundurdukları ve rekabet güçlerinin yüksek olduğu ürünlerine yönelik ihracatı arttırabilir. Diğer taraftan küreselleşmedeki artışın etkisiyle ilgili sektörün ya da ürünün yerli üretiminin ithal ürünlerle ikame edilmesi sonucunda ihracat düzeyinde düşüş meydana gelebilir. Bu çalışmada küreselleşmenin Türkiye'deki tarımsal hammadde ihracatını etkileme yönünün tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada yer alan ihracat (İHRACAT) değişkeni tarımsal hammadde ihracatının ticari mal ihracatı içerisindeki yüzdesel payını temsil etmektedir. Küreselleşme değişkeni (GLOBAL) yukarıda belirtilen dokuz farklı küreselleşme türünü temsil eden ana çatı küreselleşme değişkenini temsil etmektedir. Tarımda istihdam değişkeni (İSTİHDAM) tarımda istihdamın toplam istihdam içerisindeki yüzdesel payıdır. Tarım sektörünün temel girdisi olan emek girdisinin miktarındaki artışın tarımsal üretimi arttırması, üretim artışının ise tarım sektörü ihracatını arttırması beklenmektedir. (KATMADEĞER) değişkeni 2015 sabit fiyatlarıyla ABD doları cinsinden tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü katma değer şeklinde tanımlanmaktadır ve tarım sektöründeki verimliliğin göstergesi olarak modele dahil edilmiştir, verimlilik artışının üretimi arttıracağı ve buna bağlı olarak da tarım sektörü ihracatının artacağı beklenmektedir. Tek başına tarım sektörü katma değerini içeren veri bulunmadığı için bu veri esas alınmıştır. Küreselleşme değişkenleri KOF Globalisation Index'ten, diğer değişkenler WDI veri tabanından alınmıştır. Analizlerde tüm değişkenlerin logaritmik formları kullanılmıştır.

ARDL sınır testi için aşağıdaki model tahmin edilmiştir:

$$\begin{aligned} \Delta \dot{I}HRACAT_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta \dot{I}HRACAT_{t-i} + \sum_{i=0}^q \phi_i \Delta GLOBAL_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^r \gamma_i \Delta \dot{I}STİHDAM_{t-i} + \sum_{i=0}^s \lambda_i \Delta KATMADEĞER_{t-i} + \theta_0 \dot{I}HRACAT_{t-1} \\ & + \theta_1 GLOBAL_{t-1} + \theta_2 \dot{I}STİHDAM_{t-1} + \theta_3 KATMADEĞER_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3.1)$$

Yukarıdaki Eşitlik 1’de; θ_0 , θ_1 , θ_2 ve θ_3 notasyonları uzun dönem katsayılarını, δ_i , ϕ_i , γ_i ve λ_i notasyonları kısa dönem katsayılarını, Δ sembolü birinci derece fark operatörünü, α_0 notasyonu model sabit terimini, ε_t notasyonu da modelin beyaz gürültü hata terimin göstermektedir.

ARDL sınır testinin sıfır hipotezi $H_0: \theta_0=\theta_1=\theta_2=\theta_3=0$ şeklinde olup iki değişken arasında es-bütünleşme ilişkisinin olmadığı savını öne sürmekteyken alternatif hipotezi $H_1: \theta_0 \neq \theta_1 \neq \theta_2 \neq \theta_3 \neq 0$ şeklinde olup iki değişken arasında es-bütünleşme ilişkisinin olduğu savını öne sürmektedir. ARDL sınır testine ilişkin elde edilen F-istatistik değeri üst sınır kritik değerinden büyük olduğu sürece ilgili değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılır.

Kısa ve uzun döneme ait parametre tahmincilerini elde etmek için aşağıdaki model tahmin edilmiştir:

$$\begin{aligned} \dot{I}HRACAT_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta \dot{I}HRACAT_{t-i} + \sum_{i=0}^q \mu_i \Delta GLOBAL_{t-i} + \sum_{i=0}^r \pi_i \Delta \dot{I}STİHDAM_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^s \omega_i \Delta KATMADEĞER_{t-i} + \gamma ECM_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3.2)$$

Yukarıdaki Eşitlik 2’de; , α_i , μ_i , π_i ve ω_i notasyonları serileri uzun dönem patikasına geri döndüren dinamik katsayılarını, ECM kısaltması modelin hata düzeltme terimini, γ notasyonu kısa dönemde oluşan şoklar karşısında serileri uzun dönem patikasına geri döndürme hızını temsil etmektedir. γ katsayısının istatistiksel olarak anlamlı negatif işaret alması gerekmektedir.

İlk olarak değişkenlerin durağanlık seviyelerini belirlemek amacıyla modelimizde kullandığımız değişkenlere ADF birim kök testi uygulanmıştır. Çalışmada eş-bütünleşme analizi ARDL sınır testi ile gerçekleştirileceğinden ve ARDL sınır testi iki ve üzeri derecede

bütünleşik serilere müsaade etmediğinden dolayı modelde kullanacağımız serilerimizin ikinin altındaki bir dereceden bütünleşik (yani $I(0)$ veya $I(1)$ olduğundan) olduklarından durağanlık testi yardımıyla emin olmak zorundayız.

ADF birim kök testinden çıkan sonuçlar modeldeki tüm değişkenlerin düzeylerde durağan olmasalar da birinci farklarında tamamının durağan olduğunu ortaya koymaktadır. Birim kök testi sonuçları İHRACAT değişkeni için Tablo 3.1’de, KOFGI değişkeni için Tablo 3.2’de, İSTİHDAM değişkeni için Tablo 3.3’te ve KATMADEĞER değişkeni için Tablo 3.4’te gösterilmiştir.

Tablo 3.1. İHRACAT Değişkeni için ADF Birim Kök Testi

Değişken: İHRACAT / Düzeyde		
	t-istatistik	P-değeri
ADF test istatistik ==>	-2.470556	0.1316
Test kritik değerleri:		
1%	-3.646342	
5%	-2.954021	
10%	-2.615817	
Değişken: İHRACAT / 1. Farklarda		
ADF test istatistik ==>	-6.936835	0.0000
Test kritik değerleri:		
1%	-3.646342	
5%	-2.954021	
10%	-2.615817	

Tablo 3.2. KOFGI Değişkeni için ADF Birim Kök Testi

Değişken: KOFGI / Düzeyde		
	t-istatistik	P-değeri
ADF test istatistik ==>	-2.353037	0.1628
Test kritik değerleri:		
1%	-3.661661	
5%	-2.960411	
10%	-2.61916	
Değişken: KOFGI / 1. Farklarda		
ADF test istatistik ==>	-5.056677	0.0003
Test kritik değerleri:		
1%	-3.661661	
5%	-2.960411	
10%	-2.61916	

Tablo 3.3. İSTİHDAM Değişkeni için ADF Birim Kök Testi

Değişken: İSTİHDAM / Düzeyde		
	t-istatistik	P-değeri
ADF test istatistik ==>	-0.509219	0.8759
Test kritik değerleri:	1%	-3.67017
	5%	-2.963972
	10%	-2.621007
Değişken: İSTİHDAM / 1. Farklarda		
ADF test istatistik ==>	-4.345042	0.0019
Test kritik değerleri:	1%	-3.679322
	5%	-2.967767
	10%	-2.622989

Tablo 3.4. KATMADEĞER Değişkeni için ADF Birim Kök Testi

Değişken: KATMADEĞER / Düzeyde		
	t-istatistik	P-değeri
ADF test istatistik ==>	0.612849	0.9880
Test kritik değerleri:	1%	-3.646342
	5%	-2.954021
	10%	-2.615817
Değişken: KATMADEĞER / 1. Farklarda		
ADF test istatistik ==>	-10.68874	0.0000
Test kritik değerleri:	1%	-3.646342
	5%	-2.954021
	10%	-2.615817

1.1. Türkiye’de Genel Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi

Genel küreselleşme için oluşturulan ARDL modelleri içerisinde optimal gecikmeli modeli bulmak amacıyla AIC’e (Akaike Information Criteria) başvurulmuştur. Tablo 3.5’in bize gösterdiği sonuçlara göre ARDL(1, 2, 0, 1) modeli en uygun modeldir. Dolayısıyla Türkiye’de genel küreselleşmenin tarımsal hammadde ihracatı üzerine etkisini inceleyen analizlerde ARDL(1, 2, 0, 1) modeli kullanılmıştır.

Tablo 3.5. KOFGI için Model Seçimi

Model	LogL	AIC*	BIC	HQ	Adj. R-sq	Specification
35	32.097572	-1.721255	-1.340625	-1.604893	0.968917	ARDL(1, 2, 0, 1)
53	29.747567	-1.696255	-1.410782	-1.608983	0.966579	ARDL(1, 0, 0, 1)
44	30.617883	-1.686992	-1.35394	-1.585175	0.967097	ARDL(1, 1, 0, 1)
32	32.160231	-1.654302	-1.226094	-1.523395	0.967428	ARDL(1, 2, 1, 1)
8	32.121324	-1.651523	-1.223315	-1.520616	0.967337	ARDL(2, 2, 0, 1)
34	32.110080	-1.65072	-1.222511	-1.519812	0.967311	ARDL(1, 2, 0, 2)
26	30.061069	-1.647219	-1.314168	-1.545402	0.965762	ARDL(2, 0, 0, 1)
17	30.969520	-1.64068	-1.26005	-1.524318	0.966309	ARDL(2, 1, 0, 1)
29	32.875880	-1.633991	-1.158204	-1.488539	0.967331	ARDL(1, 2, 2, 1)
50	29.831315	-1.630808	-1.297757	-1.528991	0.965196	ARDL(1, 0, 1, 1)
52	29.787223	-1.627659	-1.294608	-1.525842	0.965086	ARDL(1, 0, 0, 2)
41	30.642585	-1.617327	-1.236698	-1.500965	0.965513	ARDL(1, 1, 1, 1)
43	30.629549	-1.616396	-1.235766	-1.500034	0.965481	ARDL(1, 1, 0, 2)
5	32.229310	-1.587808	-1.11202	-1.442355	0.965787	ARDL(2, 2, 1, 1)
23	30.177477	-1.584106	-1.203476	-1.467743	0.964348	ARDL(2, 0, 1, 1)
38	31.175227	-1.583945	-1.155736	-1.453037	0.965053	ARDL(1, 1, 2, 1)
25	30.169447	-1.583532	-1.202902	-1.46717	0.964328	ARDL(2, 0, 0, 2)
31	32.164304	-1.583165	-1.107377	-1.437712	0.965628	ARDL(1, 2, 1, 2)
7	32.129576	-1.580684	-1.104897	-1.435231	0.965543	ARDL(2, 2, 0, 2)
28	33.026089	-1.573292	-1.049926	-1.413294	0.965779	ARDL(1, 2, 2, 2)
14	31.013200	-1.572371	-1.144163	-1.441464	0.964647	ARDL(2, 1, 1, 1)
47	30.009272	-1.572091	-1.191461	-1.455729	0.963917	ARDL(1, 0, 2, 1)
16	30.970015	-1.569287	-1.141078	-1.438379	0.964537	ARDL(2, 1, 0, 2)
49	29.896475	-1.564034	-1.183404	-1.447672	0.963625	ARDL(1, 0, 1, 2)
2	32.877355	-1.562668	-1.039302	-1.40267	0.965413	ARDL(2, 2, 2, 1)
11	31.859774	-1.561412	-1.085625	-1.41596	0.964872	ARDL(2, 1, 2, 1)
40	30.647801	-1.546272	-1.118063	-1.415364	0.963712	ARDL(1, 1, 1, 2)
20	30.514384	-1.536742	-1.108533	-1.405834	0.963364	ARDL(2, 0, 2, 1)
22	30.343803	-1.524557	-1.096349	-1.39365	0.962915	ARDL(2, 0, 1, 2)
54	26.297787	-1.52127	-1.283377	-1.448544	0.959099	ARDL(1, 0, 0, 0)
46	30.229992	-1.516428	-1.088219	-1.38552	0.962612	ARDL(1, 0, 2, 2)
4	32.229315	-1.51638	-0.993014	-1.356381	0.963775	ARDL(2, 2, 1, 2)
37	31.209984	-1.514999	-1.039212	-1.369546	0.963203	ARDL(1, 1, 2, 2)
19	31.157898	-1.511278	-1.035491	-1.365826	0.963066	ARDL(2, 0, 2, 2)
10	32.141088	-1.510078	-0.986712	-1.35008	0.963546	ARDL(2, 1, 2, 2)

Tablo 3.5. Devamı

51	27.125188	-1.508942	-1.22347	-1.42167	0.959694	ARDL(1, 0, 1, 0)
1	33.038233	-1.502731	-0.931786	-1.328187	0.963672	ARDL(2, 2, 2, 2)
13	31.019779	-1.501413	-1.025625	-1.35596	0.962700	ARDL(2, 1, 1, 2)
45	26.922689	-1.494478	-1.209005	-1.407206	0.959106	ARDL(1, 1, 0, 0)
27	26.658308	-1.475593	-1.190121	-1.388322	0.958327	ARDL(2, 0, 0, 0)
42	27.607498	-1.471964	-1.138913	-1.370147	0.959204	ARDL(1, 1, 1, 0)
24	27.575725	-1.469695	-1.136644	-1.367878	0.959112	ARDL(2, 0, 1, 0)
18	27.316900	-1.451207	-1.118156	-1.34939	0.958349	ARDL(2, 1, 0, 0)
48	27.290247	-1.449303	-1.116252	-1.347486	0.958269	ARDL(1, 0, 2, 0)
36	27.109023	-1.436359	-1.103308	-1.334542	0.957726	ARDL(1, 2, 0, 0)
15	28.083520	-1.434537	-1.053907	-1.318175	0.958596	ARDL(2, 1, 1, 0)
39	28.020822	-1.430059	-1.049429	-1.313696	0.958411	ARDL(1, 1, 2, 0)
21	27.916942	-1.422639	-1.042009	-1.306276	0.958101	ARDL(2, 0, 2, 0)
12	28.808604	-1.4149	-0.986692	-1.283993	0.958617	ARDL(2, 1, 2, 0)
33	27.702255	-1.407304	-1.026674	-1.290942	0.957453	ARDL(1, 2, 1, 0)
9	27.328507	-1.380608	-0.999978	-1.264245	0.956302	ARDL(2, 2, 0, 0)
30	28.139410	-1.367101	-0.938892	-1.236193	0.956591	ARDL(1, 2, 2, 0)
6	28.093000	-1.363786	-0.935577	-1.232878	0.956447	ARDL(2, 2, 1, 0)
3	28.846593	-1.346185	-0.870398	-1.200732	0.956436	ARDL(2, 2, 2, 0)

ARDL sınır testi kullanılarak gerçekleştirilen eş-bütünleşme testi sonuçları Tablo 3.6'da raporlanmıştır. Tablo 3.6'da görüldüğü üzere ARDL sınır testine ilişkin F-istatistik değeri bütün anlamlılık düzeylerinde üst sınır kritik değerlerini aşmaktadır ki bu da bizi 1991-2020 periyot aralığında Türkiye için genel küreselleşmenin (KOFGI) yanı sıra modelin kontrol değişkenleri olan istihdam (İSTİHDAM) ve katma değer (KATMADEĞER) ile tarımsal hammadde ihracatı (İHRACAT) arasında eş-bütünleşme ilişkisinin yani uzun dönem ilişkisinin olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Tablo 3.6. KOFGI için Sınır Testi

<i>F-istatistik: 7.932916</i>	<i>Kritik Değerler</i>	
<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	<i>Alt Sınır</i>	<i>Üst Sınır</i>
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.50%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Çalışmada optimal gecikmeli model olduğu tespit edilen ARDL(1, 2, 0, 1) modeli aracılığıyla yapılan tahminler sonucunda KOFGI, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerine ait uzun döneme ilişkin katsayılar Tablo 3.7’de gösterilmiştir. Tablo 3.7 incelendiğinde KOFGI, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerinin her birinin %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. KOFGI değişkeni için bulunan uzun dönem katsayısının (-3.7011) negatif olması 1991-2020 dönemleri arasında genel küreselleşmede meydana gelecek %1’lik artışın Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %3.7011 azaltacağını ifade etmektedir. İSTİHDAM değişkenine ait uzun dönem katsayısının (2.0835) pozitif olduğu görülmektedir ki bu da tarım sektörü istihdamında meydana gelecek %1’lik artışın Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %2.0835 arttırdığına işaret eder. Yine KATMADEĞER kontrol değişkeni için tespit edilen uzun dönem katsayısının (2.6325) pozitif işaret alması nedeniyle Türkiye’de tarım sektörü verimliliğindeki % 1’lik artışın tarımsal hammadde ihracatını %2.6325 arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 3.7. ARDL (1, 2, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları

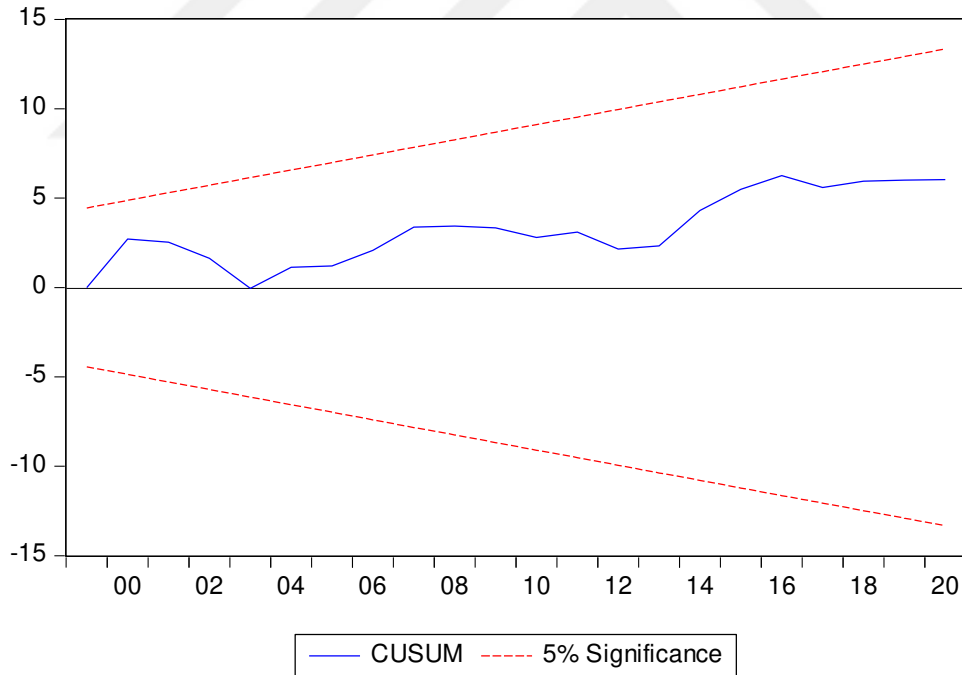
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
KOFGI	-3.7011	0.6679	-5.5410	0.0000
İSTİHDAM	2.0835	0.2525	8.2525	0.0000
KATMADEĞER	2.6325	0.3487	7.5500	0.0000

Tablo 3.8 ARDL(1, 2, 0, 1) modeli için bulunan kısa dönem katsayılarını ve modele ait tanı testlerinin sonuçlarını göstermektedir. KOFGI değişkeninin cari periyoda ait kısa dönem katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Fakat bir periyot gecikmeli katsayısı istatistiksel olarak anlamsızdır. KATMADEĞER değişkeninin cari periyoda ait kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Hata düzeltme terimine ilişkin katsayı beklentiye uygun şekilde negatif işaretlidir ve %1’de istatistiksel olarak anlamlıdır. Jarque-Bera normallik testine ait sonuçlarına göre elde edilen test istatistik değeri istatistiksel olarak anlamlıdır ve bu da modelin hata terimlerinin normal dağılıma sahip olmadığına işaret etmektedir. Breusch-Godfrey otokorelasyon testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da modelin hata terimlerinin otokorelasyon sorunu içermediğini göstermektedir. Harvey değişen varyans testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır dolayısıyla modelin hata terimlerinde değişen varyans sorununun olmadığını göstermektedir. Ramsey RESET testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da bize tahmin edilen modelin model kurulum hatası içermediğini göstermektedir.

Tablo 3.8. ARDL (1, 2, 0, 1) Modeli İçin Kısa Dönem Katsayıları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
C	-60.1918	10.0250	-6.0042	0.0000
DLOG(KOFGI)	-2.4240	1.1543	-2.0999	0.0474
DLOG(KOFGI (-1))	0.4949	1.0415	0.4752	0.6394
DLOG(KATMADEĞER)	1.1050	0.5833	1.8944	0.0714
EC(-1)	-1.0667	0.1776	-6.0049	0.0000
EC=LOG(İHRACAT)-(-3.7011*LOG(KOFGI)+2.0835*LOG(İSTİHDAM)+2.6325*LOG(KATMADEĞER))				
Tanı Testleri				
	Test istatistik	P-değeri		
Jarque-Bera Testi	9.5590	0.0084		
Breusch-Godfrey testi	0.5143	0.6056		
Harvey Testi	0.6949	0.6758		
Ramsey RESET Testi	0.6649	0.4240		

Ayrıca ARDL(1, 2, 0, 1) modeli için elde edilen CUSUM parametre stabilite testi sonuçları Grafik 3.1’de verilmiştir. CUSUM test sonucu ARDL(1, 2, 0, 1) modeline ilişkin elde edilen parametre tahmincilerinin stabil olduğuna işaret etmektedir.

Grafik 3.1. ARDL(1, 2, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi

1.2. Türkiye’de Ekonomik Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi

Ekonomik küreselleşme için oluşturulan ARDL modelleri içerisinde optimal gecikmeli modeli bulmak amacıyla AIC’e (Akaike Information Criteria) başvurulmuştur. Tablo 3.9’un bize gösterdiği sonuçlara göre ARDL(2, 0, 0, 1) modeli en uygun modeldir. Dolayısıyla Türkiye’de ekonomik küreselleşmenin tarımsal hammadde ihracatı üzerine etkisini inceleyen analizlerde ARDL(2, 0, 0, 1) modeli kullanılmıştır.

Tablo 3.9. KOFecG1 için Model Seçimi

Model	LogL	AIC*	BIC	HQ	Adj. R-sq	Specification
26	26.988369	-1.427741	-1.094689	-1.325924	0.957360	ARDL(2, 0, 0, 1)
25	27.363809	-1.383129	-1.002499	-1.266767	0.956412	ARDL(2, 0, 0, 2)
35	27.360371	-1.382884	-1.002254	-1.266521	0.956402	ARDL(1, 2, 0, 1)
53	25.319618	-1.379973	-1.094500	-1.292701	0.954145	ARDL(1, 0, 0, 1)
23	27.306448	-1.379032	-0.998402	-1.262670	0.956233	ARDL(2, 0, 1, 1)
17	27.125604	-1.366115	-0.985485	-1.249752	0.955664	ARDL(2, 1, 0, 1)
24	26.044074	-1.360291	-1.027240	-1.258474	0.954384	ARDL(2, 0, 1, 0)
27	24.970363	-1.355026	-1.069554	-1.267754	0.952987	ARDL(2, 0, 0, 0)
19	28.962348	-1.354453	-0.878666	-1.209001	0.956795	ARDL(2, 0, 2, 2)
34	27.835001	-1.345357	-0.917149	-1.214450	0.955637	ARDL(1, 2, 0, 2)
22	27.801173	-1.342941	-0.914732	-1.212033	0.955529	ARDL(2, 0, 1, 2)
8	27.705241	-1.336089	-0.907880	-1.205181	0.955224	ARDL(2, 2, 0, 1)
20	27.665210	-1.333229	-0.905021	-1.202322	0.955095	ARDL(2, 0, 2, 1)
54	23.580220	-1.327159	-1.089265	-1.254432	0.950337	ARDL(1, 0, 0, 0)
50	25.529696	-1.323550	-0.990499	-1.221733	0.952677	ARDL(1, 0, 1, 1)
52	25.473274	-1.319520	-0.986468	-1.217703	0.952486	ARDL(1, 0, 0, 2)
32	27.444314	-1.317451	-0.889242	-1.186543	0.954381	ARDL(1, 2, 1, 1)
21	26.441252	-1.317232	-0.936602	-1.200870	0.953443	ARDL(2, 0, 2, 0)
14	27.436468	-1.316891	-0.888682	-1.185983	0.954356	ARDL(2, 1, 1, 1)
16	27.431570	-1.316541	-0.888332	-1.185633	0.954340	ARDL(2, 1, 0, 2)
51	24.406875	-1.314777	-1.029304	-1.227505	0.951056	ARDL(1, 0, 1, 0)
18	25.401493	-1.314392	-0.981341	-1.212575	0.952242	ARDL(2, 1, 0, 0)
15	26.362917	-1.311637	-0.931007	-1.195275	0.953182	ARDL(2, 1, 1, 0)
44	25.322187	-1.308728	-0.975676	-1.206911	0.951971	ARDL(1, 1, 0, 1)
10	29.253863	-1.303847	-0.780481	-1.143849	0.955196	ARDL(2, 1, 2, 2)

Tablo 3.9. Devamı

7	28.175578	-1.298256	-0.822468	-1.152803	0.954298	ARDL(2, 2, 0, 2)
12	27.083583	-1.291684	-0.863476	-1.160777	0.953191	ARDL(2, 1, 2, 0)
11	28.008696	-1.286335	-0.810548	-1.140883	0.953750	ARDL(2, 1, 2, 1)
31	27.977131	-1.284081	-0.808293	-1.138628	0.953645	ARDL(1, 2, 1, 2)
5	27.871475	-1.276534	-0.800747	-1.131081	0.953294	ARDL(2, 2, 1, 1)
13	27.854020	-1.275287	-0.799500	-1.129834	0.953236	ARDL(2, 1, 1, 2)
49	25.737463	-1.266962	-0.886332	-1.150599	0.951043	ARDL(1, 0, 1, 2)
45	23.696746	-1.264053	-0.978581	-1.176782	0.948509	ARDL(1, 1, 0, 0)
1	29.662204	-1.261586	-0.690641	-1.087042	0.953765	ARDL(2, 2, 2, 2)
29	27.591236	-1.256517	-0.780730	-1.111064	0.952350	ARDL(1, 2, 2, 1)
47	25.575487	-1.255392	-0.874762	-1.139030	0.950473	ARDL(1, 0, 2, 1)
28	28.535621	-1.252544	-0.729178	-1.092546	0.952838	ARDL(1, 2, 2, 2)
41	25.530850	-1.252204	-0.871574	-1.135841	0.950315	ARDL(1, 1, 1, 1)
43	25.474570	-1.248184	-0.867554	-1.131821	0.950115	ARDL(1, 1, 0, 2)
48	24.473272	-1.248091	-0.915040	-1.146274	0.948968	ARDL(1, 0, 2, 0)
42	24.463991	-1.247428	-0.914377	-1.145611	0.948934	ARDL(1, 1, 1, 0)
4	28.422119	-1.244437	-0.721071	-1.084439	0.952454	ARDL(2, 2, 1, 2)
9	25.401690	-1.242978	-0.862348	-1.126616	0.949855	ARDL(2, 2, 0, 0)
6	26.362942	-1.240210	-0.812002	-1.109303	0.950718	ARDL(2, 2, 1, 0)
2	28.313517	-1.236680	-0.713314	-1.076682	0.952084	ARDL(2, 2, 2, 1)
36	24.232445	-1.230889	-0.897838	-1.129072	0.948083	ARDL(1, 2, 0, 0)
3	27.088490	-1.220606	-0.744819	-1.075154	0.950607	ARDL(2, 2, 2, 0)
33	25.069014	-1.219215	-0.838585	-1.102853	0.948649	ARDL(1, 2, 1, 0)
46	25.931616	-1.209401	-0.781193	-1.078493	0.949176	ARDL(1, 0, 2, 2)
40	25.742469	-1.195891	-0.767682	-1.064983	0.948485	ARDL(1, 1, 1, 2)
38	25.583120	-1.184509	-0.756300	-1.053601	0.947895	ARDL(1, 1, 2, 1)
39	24.566160	-1.183297	-0.802667	-1.066935	0.946771	ARDL(1, 1, 2, 0)
30	25.254133	-1.161009	-0.732801	-1.030102	0.946656	ARDL(1, 2, 2, 0)
37	25.931617	-1.137973	-0.662185	-0.992520	0.946353	ARDL(1, 1, 2, 2)

ARDL sınır testi kullanılarak gerçekleştirilen eş-bütünleşme testi sonuçları Tablo 3.10'da raporlanmıştır. Tablo 3.10'da görüldüğü üzere ARDL sınır testine ilişkin F-istatistik değeri bütün anlamlılık düzeylerinde üst sınır kritik değerlerini aşmaktadır ki bu da bizi 1991-2020 periyot aralığında Türkiye için ekonomik küreselleşmenin (KOFecGI) yanı sıra modelin kontrol değişkenleri olan istihdam (İSTİHDAM) ve katma değer (KATMADEĞER) ile

tarımsal hammadde ihracatı (İHRACAT) arasında eş-bütünleşme ilişkisinin yani uzun dönem ilişkisinin olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Tablo 3.10. KOFEcGI için Sınır Testi

<i>F-istatistik:8.2598103</i>	<i>Kritik Değerler</i>	
<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	<i>Alt Sınır</i>	<i>Üst Sınır</i>
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.50%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Çalışmada optimal gecikmeli model olduğu tespit edilen ARDL(2, 0, 0, 1) modeli aracılığıyla yapılan tahminler sonucunda KOFEcGI, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerine ait uzun döneme ilişkin katsayılar Tablo 3.11’de gösterilmiştir. Tablo 3.11 incelendiğinde KOFEcGI değişkeninin %10 anlamlılık düzeyinde, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerinin her birinin %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. KOFEcGI değişkeni için bulunan uzun dönem katsayısının (-1.6782) negatif olması 1991-2020 dönemleri arasında ekonomik küreselleşmede meydana gelecek %1’lik artışın Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %1.6782 azaltacağını ifade etmektedir. İSTİHDAM değişkenine ait uzun dönem katsayısının (2.9884) pozitif olduğu görülmektedir ki bu da tarım sektörü istihdamında meydana gelecek %1’lik artışın Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %2.9884 arttırdığına işaret eder. Yine KATMADEĞER kontrol değişkeni için tespit edilen uzun dönem katsayısının (3.1679) pozitif işaret alması nedeniyle Türkiye’de tarım sektörü verimliliğindeki % 1’lik artışın tarımsal hammadde ihracatını %3.1679 arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 3.11. ARDL (2, 0, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
KOFEcGI	-1.678214	0.928043	-1.808336	0.0836
İSTİHDAM	2.988495	0.385519	7.751865	0.0000
KATMADEĞER	3.167999	0.697172	4.544069	0.0001

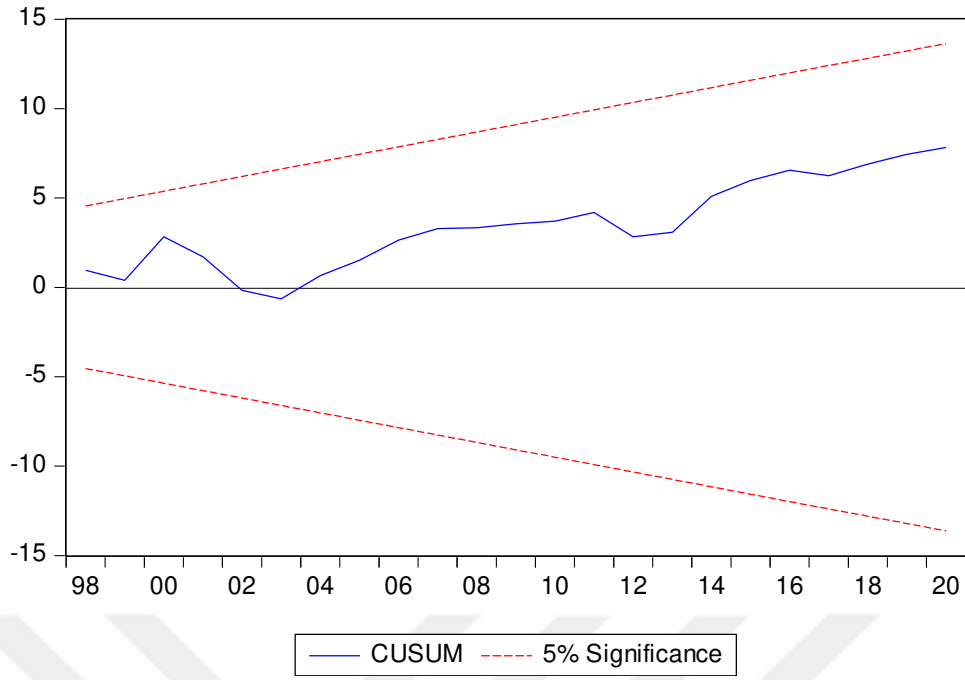
Tablo 3.12 ARDL(2, 0, 0, 1) modeli için bulunan kısa dönem katsayılarını ve modele ait tanı testlerinin sonuçlarını göstermektedir. İHRACAT değişkeninin bir periyod gecikmeli dönemine ait kısa dönem katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. KATMADEĞER değişkeninin cari periyoda ait kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiksel

olarak anlamsızdır. Hata düzeltme terimine ilişkin katsayı beklentiye uygun şekilde negatif işaretlidir ve %1’de istatistiksel olarak anlamlıdır. Jarque-Bera normallik testi sonuçları , %1 anlamlılık düzeyi için modelin hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğunu işaret ediyor iken, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyleri için modelin hata terimlerinin normal dağılıma sahip olmadığına işaret etmektedir. Breusch-Godfrey otokorelasyon testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da modelin hata terimlerinin otokorelasyon sorunu içermediğini göstermektedir. Harvey değişen varyans testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır dolayısıyla modelin hata terimlerinde değişen varyans sorununun olmadığını göstermektedir. Ramsey RESET testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da bize tahmin edilen modelin model kurulum hatası içermediğini göstermektedir.

Tablo 3.12. ARDL (2, 0, 0, 1) Modeli için Kısa Dönem Katsayıları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
C	-50.3435	8.2242	-6.1214	0.0000
DLOG(İHRACAT(-1))	-0.2074	0.1221	-1.6982	0.1030
DLOG(KATMADEĞER)	0.6012	0.5234	1.1488	0.2625
EC(-1)*	-0.6182	0.1012	-6.1114	0.0000
EC = LOG(İHRACAT)-(-1.6782*LOG(KOFECGI)+2.9885*LOG(İSTİHDAM)+3.1680*LOG(KATMADEĞER))				
Tanı Testleri				
	Test istatistik	P-değeri		
Jarque-Bera Testi	8.2642	0.0160		
Breusch-Godfrey testi	0.4382	0.6510		
Harvey Testi	1.9570	0.1141		
Ramsey RESET Testi	1.0712	0.3119		

Ayrıca ARDL(2, 0, 0, 1) modeli için elde edilen CUSUM parametre stabilite testi sonuçları Grafik 3.2’de verilmiştir. CUSUM test sonucu ARDL(2, 0, 0, 1) modeline ilişkin elde edilen parametre tahmincilerinin stabil olduğuna işaret etmektedir.

Grafik 3.2. ARDL(2, 0, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi

1.3. Türkiye’de Sosyal Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi

Türkiye’de sosyal küreselleşme için oluşturulan ARDL modelleri içerisinde optimal gecikmeli modeli bulmak amacıyla AIC’e (Akaike Information Criteria) başvurulmuş ve Tablo 3.13’te görüldüğü üzere ARDL(2, 1, 0, 1) modelinin en uygun model olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de sosyal küreselleşmenin tarımsal hammadde ihracatı üzerine etkisini inceleyen analizlerde ARDL(2, 1, 0, 1) modeli kullanılmıştır.

Tablo 3.13. KOFSöGİ için Model Seçimi

Model	LogL	AIC*	BIC	HQ	Adj. R-sq	Specification
17	27.620725	-1.401480	-1.020851	-1.285118	0.957205	ARDL(2, 1, 0, 1)
44	26.053090	-1.360935	-1.027884	-1.259118	0.954414	ARDL(1, 1, 0, 1)
26	25.843496	-1.345964	-1.012913	-1.244147	0.953726	ARDL(2, 0, 0, 1)
16	27.653859	-1.332418	-0.904210	-1.201511	0.955059	ARDL(2, 1, 0, 2)
14	27.645950	-1.331854	-0.903645	-1.200946	0.955034	ARDL(2, 1, 1, 1)
8	27.630261	-1.330733	-0.902524	-1.199825	0.954983	ARDL(2, 2, 0, 1)
53	24.567697	-1.326264	-1.040792	-1.238992	0.951615	ARDL(1, 0, 0, 1)
25	26.544417	-1.324601	-0.943971	-1.208239	0.953785	ARDL(2, 0, 0, 2)

Tablo 3.13. Devami

35	26.368520	-1.312037	-0.931407	-1.195675	0.953201	ARDL(1, 2, 0, 1)
11	28.234332	-1.302452	-0.826665	-1.156999	0.954489	ARDL(2, 1, 2, 1)
41	26.066085	-1.290435	-0.909805	-1.174072	0.952179	ARDL(1, 1, 1, 1)
27	24.063494	-1.290250	-1.004777	-1.202978	0.949841	ARDL(2, 0, 0, 0)
43	26.053382	-1.289527	-0.908897	-1.173165	0.952135	ARDL(1, 1, 0, 2)
52	24.984626	-1.284616	-0.951565	-1.182799	0.950798	ARDL(1, 0, 0, 2)
23	25.888105	-1.277722	-0.897092	-1.161359	0.951567	ARDL(2, 0, 1, 1)
54	22.854355	-1.275311	-1.037417	-1.202585	0.947694	ARDL(1, 0, 0, 0)
50	24.739868	-1.267133	-0.934082	-1.165316	0.949931	ARDL(1, 0, 1, 1)
13	27.689586	-1.263542	-0.787754	-1.118089	0.952683	ARDL(2, 1, 1, 2)
7	27.685624	-1.263259	-0.787472	-1.117806	0.952670	ARDL(2, 2, 0, 2)
5	27.675756	-1.262554	-0.786767	-1.117101	0.952636	ARDL(2, 2, 1, 1)
10	28.590474	-1.256462	-0.733096	-1.096464	0.953022	ARDL(2, 1, 2, 2)
22	26.544568	-1.253183	-0.824975	-1.122276	0.951353	ARDL(2, 0, 1, 2)
32	26.425801	-1.244700	-0.816492	-1.113792	0.950939	ARDL(1, 2, 1, 1)
34	26.384590	-1.241756	-0.813548	-1.110849	0.950794	ARDL(1, 2, 0, 2)
18	24.335931	-1.238281	-0.905230	-1.136464	0.948465	ARDL(2, 1, 0, 0)
2	28.236931	-1.231209	-0.707843	-1.071211	0.951821	ARDL(2, 2, 2, 1)
24	24.194789	-1.228199	-0.895148	-1.126382	0.947943	ARDL(2, 0, 1, 0)
19	27.155822	-1.225416	-0.749628	-1.079963	0.950844	ARDL(2, 0, 2, 2)
38	26.142338	-1.224453	-0.796244	-1.093545	0.949935	ARDL(1, 1, 2, 1)
40	26.066096	-1.219007	-0.790798	-1.088099	0.949662	ARDL(1, 1, 1, 2)
49	25.059764	-1.218555	-0.837925	-1.102192	0.948615	ARDL(1, 0, 1, 2)
45	23.051329	-1.217952	-0.932480	-1.130680	0.946080	ARDL(1, 1, 0, 0)
20	25.947692	-1.210549	-0.782341	-1.079642	0.949234	ARDL(2, 0, 2, 1)
51	22.880777	-1.205770	-0.920297	-1.118498	0.945419	ARDL(1, 0, 1, 0)
4	27.784757	-1.198911	-0.675545	-1.038913	0.950239	ARDL(2, 2, 1, 2)
29	26.770127	-1.197866	-0.722079	-1.052413	0.949471	ARDL(1, 2, 2, 1)
47	24.745424	-1.196102	-0.815472	-1.079739	0.947448	ARDL(1, 0, 2, 1)
15	24.743996	-1.196000	-0.815370	-1.079637	0.947443	ARDL(2, 1, 1, 0)
1	28.633900	-1.188136	-0.617191	-1.013592	0.950241	ARDL(2, 2, 2, 2)
9	24.470375	-1.176455	-0.795826	-1.060093	0.946405	ARDL(2, 2, 0, 0)
31	26.455964	-1.175426	-0.699639	-1.029973	0.948325	ARDL(1, 2, 1, 2)
21	24.282999	-1.163071	-0.782441	-1.046709	0.945683	ARDL(2, 0, 2, 0)
42	23.187786	-1.156270	-0.823219	-1.054453	0.944060	ARDL(1, 1, 1, 0)
37	26.153054	-1.153790	-0.678002	-1.008337	0.947194	ARDL(1, 1, 2, 2)

Tablo 3.13. Devamı

36	23.126587	-1.151899	-0.818848	-1.050082	0.943815	ARDL(1, 2, 0, 0)
6	25.116636	-1.151188	-0.722980	-1.020281	0.946130	ARDL(2, 2, 1, 0)
46	25.093944	-1.149567	-0.721359	-1.018660	0.946042	ARDL(1, 0, 2, 2)
12	25.089307	-1.149236	-0.721028	-1.018329	0.946024	ARDL(2, 1, 2, 0)
48	22.882611	-1.134472	-0.801421	-1.032655	0.942828	ARDL(1, 0, 2, 0)
28	26.770800	-1.126486	-0.603120	-0.966488	0.946502	ARDL(1, 2, 2, 2)
3	25.318005	-1.094143	-0.618356	-0.948690	0.943949	ARDL(2, 2, 2, 0)
33	23.235656	-1.088261	-0.707631	-0.971899	0.941464	ARDL(1, 2, 1, 0)
39	23.201590	-1.085828	-0.705198	-0.969465	0.941321	ARDL(1, 1, 2, 0)
30	23.284572	-1.020327	-0.592118	-0.889419	0.938598	ARDL(1, 2, 2, 0)

Tablo 3.14'te ARDL sınır testi kullanılarak gerçekleştirilen eş-bütünleşme testi sonuçları görülmektedir. Sonuçlara göre ARDL sınır testine ilişkin F-istatistik değeri bütün anlamlılık düzeylerinde üst sınır kritik değerlerini aşmaktadır ki bu da bizi 1991-2020 periyot aralığında Türkiye için sosyal küreselleşmenin (KOFSoGI) yanı sıra modelin kontrol değişkenleri olan istihdam (İSTİHDAM) ve katma değer (KATMADEĞER) ile tarımsal hammadde ihracatı (İHRACAT) arasında eş-bütünleşme ilişkisinin yani uzun dönem ilişkisinin olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Tablo 3.14. KOFSoGI için Sınır Testi

<i>F-istatistik: 6.3739173</i>	<i>Kritik Değerler</i>	
<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	<i>Alt Sınır</i>	<i>Üst Sınır</i>
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.50%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Çalışmada optimal gecikmeli model olduğu tespit edilen ARDL(2, 1, 0, 1) modeli aracılığıyla yapılan tahminler sonucunda KOFSoGI, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerine ait uzun döneme ilişkin katsayılar Tablo 3.18'te gösterilmiştir ve sonuçlara göre KOFSoGI değişkeninin %5 anlamlılık düzeyinde, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerinin her birinin %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Ayrıca KOFSoGI değişkeni için bulunan uzun dönem katsayısının (-1.6270) negatif olması 1991-2020 dönemleri arasında sosyal küreselleşmede meydana gelecek % 1'lik

artışın Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %1.6270 oranında azaltacağını ifade etmektedir. İSTİHDAM değişkenine ait uzun dönem katsayısının (2.1159) pozitif olduğu görülmektedir ki bu da tarım sektörü istihdamında meydana gelecek %1’lik artışın Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %2.1159 arttırdığına işaret eder. Yine KATMADEĞER kontrol değişkeni için tespit edilen uzun dönem katsayısı (2.8099) pozitif ve Türkiye’de tarım sektörü verimliliğindeki %1’lik artışın tarımsal hammadde ihracatını %2.8099 arttırdığı belirtmektedir.

Tablo 3.15. ARDL (2, 1, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları

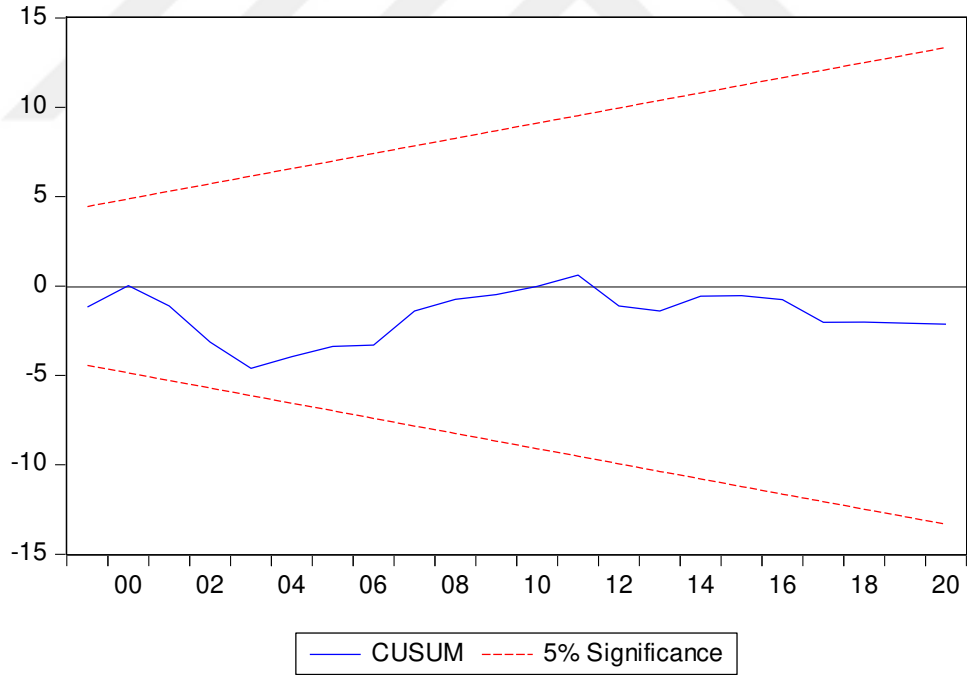
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
KOFSöGI	-1.627085	0.675000	-2.410495	0.0247
İSTİHDAM	2.115990	0.558338	3.789803	0.0010
KATMADEĞER	2.809993	0.659296	4.262112	0.0003

Tablo 3.16 ARDL(2, 1, 0, 1) modeli için bulunan kısa dönem katsayılarını ve modele ait tanı testlerinin sonuçlarını göstermektedir ve sonuçlara göre İHRACAT değişkeninin bir periyod gecikmeli dönemine ait kısa dönem katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. KOFSöGI değişkeninin cari periyoda ait kısa dönem katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. KATMADEĞER değişkeninin cari periyoda ait kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Hata düzeltme terimine ilişkin katsayı negatif işaretlidir ve %1’de istatistiksel olarak anlamlıdır. Jarque-Bera normallik testine ait sonuçlarına göre elde edilen test istatistik değeri istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da modelin hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğuna işaret etmektedir. Breusch-Godfrey otokorelasyon testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da modelin hata terimlerinin otokorelasyon sorunu içermediğini göstermektedir. Harvey değişen varyans testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır dolayısıyla modelin hata terimlerinde değişen varyans sorununun olmadığını göstermektedir. Ramsey RESET test sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyine göre model kurulum hatası yok iken %5 ve % 10 anlamlılık düzeyine göre model kurulum hatası vardır.

Tablo 3.16. ARDL (2, 1, 0, 1) Modeli için Kısa Dönem Katsayıları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
C	-52.70101	9.783116	-5.386935	0.0000
DLOG(İHRACAT(-1))	-0.184481	0.122992	-1.499938	0.1478
DLOG(KOFSOĞI)	-0.926062	0.834705	-1.109447	0.2792
DLOG(KATMADEĞER)	0.801748	0.529601	1.513872	0.1443
EC(-1)	-0.754236	0.140125	-5.382597	0.0000
EC=LOG(İHRACAT)-(-1.6271*LOG(KOFSOĞI)+2.1160*LOG(İSTİHDAM)+2.8100*LOG(KATMADEĞER))				
Tanı Testleri				
	Test istatistik	P-değeri		
Jarque-Bera Testi	0.1197	0.9419		
Breusch-Godfrey testi	2.4539	0.1114		
Harvey Testi	1.9800	0.1045		
Ramsey RESET Testi	6.9033	0.0157		

Grafik 3.3'te görüldüğü üzere ARDL(2, 1, 0, 1) modeli için elde edilen CUSUM parametre stabilite testi sonuçlarına göre parametre tahmincilerinin stabil olduğuna işaret etmektedir.

Grafik 3.3. ARDL(2, 1, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi

1.4. Türkiye’de Kişilerarası Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi

Türkiye’de kişilerarası küreselleşme için oluşturulan ARDL modelleri içerisinde optimal gecikmeli modeli bulmak amacıyla AIC’e (Akaike Information Criteria) başvurulmuş ve Tablo 3.17’de görüldüğü üzere ARDL (2, 1, 0, 1) modeli en uygun modeldir olduğu görülmüştür. Bu sebepten dolayı Türkiye’de kişilerarası küreselleşmenin tarımsal hammadde ihracatı üzerine etkisini inceleyen analizlerde ARDL(2, 1, 0, 1) modeli kullanılmıştır.

Tablo 3.17. KOFİpGI için Model Seçimi

Model	LogL	AIC*	BIC	HQ	Adj. R-sq	Specification
17	26.333705	-1.309550	-0.928920	-1.193188	0.953084	ARDL(2, 1, 0, 1)
26	25.008582	-1.286327	-0.953276	-1.184510	0.950883	ARDL(2, 0, 0, 1)
16	26.568774	-1.254912	-0.826704	-1.124005	0.951437	ARDL(2, 1, 0, 2)
25	25.522086	-1.251578	-0.870948	-1.135215	0.950284	ARDL(2, 0, 0, 2)
8	26.385307	-1.241808	-0.813599	-1.110900	0.950797	ARDL(2, 2, 0, 1)
14	26.367314	-1.240522	-0.812314	-1.109615	0.950733	ARDL(2, 1, 1, 1)
27	23.255233	-1.232517	-0.947044	-1.145245	0.946860	ARDL(2, 0, 0, 0)
23	25.038799	-1.217057	-0.836427	-1.100695	0.948538	ARDL(2, 0, 1, 1)
11	26.746314	-1.196165	-0.720378	-1.050712	0.949385	ARDL(2, 1, 2, 1)
7	26.744500	-1.196036	-0.720248	-1.050583	0.949379	ARDL(2, 2, 0, 2)
13	26.571867	-1.183705	-0.707917	-1.038252	0.948751	ARDL(2, 1, 1, 2)
53	22.540691	-1.181478	-0.896006	-1.094206	0.944077	ARDL(1, 0, 0, 1)
22	25.522251	-1.180161	-0.751952	-1.049253	0.947668	ARDL(2, 0, 1, 2)
19	26.495926	-1.178280	-0.702493	-1.032828	0.948472	ARDL(2, 0, 2, 2)
44	23.487225	-1.177659	-0.844608	-1.075842	0.945244	ARDL(1, 1, 0, 1)
20	25.447380	-1.174813	-0.746604	-1.043905	0.947387	ARDL(2, 0, 2, 1)
5	26.401814	-1.171558	-0.695771	-1.026105	0.948124	ARDL(2, 2, 1, 1)
18	23.401302	-1.171522	-0.838470	-1.069705	0.944907	ARDL(2, 1, 0, 0)
24	23.352561	-1.168040	-0.834989	-1.066223	0.944715	ARDL(2, 0, 1, 0)
10	27.332875	-1.166634	-0.643268	-1.006636	0.948607	ARDL(2, 1, 2, 2)
54	20.804467	-1.128890	-0.890997	-1.056164	0.939446	ARDL(1, 0, 0, 0)
50	22.759419	-1.125673	-0.792622	-1.023856	0.942322	ARDL(1, 0, 1, 1)
4	26.758233	-1.125588	-0.602222	-0.965590	0.946454	ARDL(2, 2, 1, 2)
2	26.749491	-1.124964	-0.601598	-0.964965	0.946420	ARDL(2, 2, 2, 1)
41	23.731916	-1.123708	-0.743078	-1.007346	0.943503	ARDL(1, 1, 1, 1)

Tablo 3.17. Devamı

52	22.626561	-1.116183	-0.783132	-1.014366	0.941772	ARDL(1, 0, 0, 2)
21	23.571612	-1.112258	-0.731628	-0.995896	0.942852	ARDL(2, 0, 2, 0)
15	23.545410	-1.110386	-0.729757	-0.994024	0.942745	ARDL(2, 1, 1, 0)
43	23.492040	-1.106574	-0.725944	-0.990212	0.942526	ARDL(1, 1, 0, 2)
1	27.490605	-1.106472	-0.535527	-0.931928	0.946007	ARDL(2, 2, 2, 2)
35	23.487225	-1.106230	-0.725601	-0.989868	0.942506	ARDL(1, 2, 0, 1)
9	23.410537	-1.100753	-0.720123	-0.984390	0.942191	ARDL(2, 2, 0, 0)
45	20.861214	-1.061515	-0.776043	-0.974244	0.936950	ARDL(1, 1, 0, 0)
47	22.836594	-1.059757	-0.679127	-0.943394	0.939771	ARDL(1, 0, 2, 1)
51	20.805216	-1.057515	-0.772043	-0.970244	0.936697	ARDL(1, 0, 1, 0)
49	22.801046	-1.057218	-0.676588	-0.940855	0.939618	ARDL(1, 0, 1, 2)
38	23.786176	-1.056155	-0.627947	-0.925248	0.940759	ARDL(1, 1, 2, 1)
32	23.745347	-1.053239	-0.625030	-0.922331	0.940586	ARDL(1, 2, 1, 1)
12	23.734920	-1.052494	-0.624286	-0.921587	0.940542	ARDL(2, 1, 2, 0)
40	23.733204	-1.052372	-0.624163	-0.921464	0.940534	ARDL(1, 1, 1, 2)
6	23.588118	-1.042008	-0.613800	-0.911101	0.939915	ARDL(2, 2, 1, 0)
34	23.492544	-1.035182	-0.606973	-0.904274	0.939503	ARDL(1, 2, 0, 2)
46	22.924982	-0.994642	-0.566433	-0.863734	0.937000	ARDL(1, 0, 2, 2)
36	20.873163	-0.990940	-0.657889	-0.889123	0.934003	ARDL(1, 2, 0, 0)
42	20.865095	-0.990364	-0.657313	-0.888547	0.933965	ARDL(1, 1, 1, 0)
29	23.817980	-0.986999	-0.511211	-0.841546	0.937610	ARDL(1, 2, 2, 1)
48	20.812142	-0.986582	-0.653530	-0.884765	0.933715	ARDL(1, 0, 2, 0)
37	23.787645	-0.984832	-0.509044	-0.839379	0.937474	ARDL(1, 1, 2, 2)
31	23.752400	-0.982314	-0.506527	-0.836861	0.937317	ARDL(1, 2, 1, 2)
3	23.748814	-0.982058	-0.506271	-0.836605	0.937301	ARDL(2, 2, 2, 0)
33	20.874554	-0.919611	-0.538981	-0.803249	0.930711	ARDL(1, 2, 1, 0)
39	20.868496	-0.919178	-0.538548	-0.802816	0.930681	ARDL(1, 1, 2, 0)
28	23.818323	-0.915594	-0.392228	-0.755596	0.933941	ARDL(1, 2, 2, 2)
30	20.881677	-0.848691	-0.420483	-0.717784	0.927101	ARDL(1, 2, 2, 0)

Tablo 3.18’de ARDL sınır testi kullanılarak gerçekleştirilen eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre, ARDL sınır testine ilişkin F-istatistik değeri bütün anlamlılık düzeylerinde üst sınır kritik değerlerini aşmaktadır ki bu da bizi 1991-2020 periyot aralığında Türkiye için kişilerarası küreselleşmenin (KOFİpGI) yanı sıra modelin kontrol değişkenleri olan istihdam (İSTİHDAM) ve katma değer (KATMADEĞER) ile tarımsal hammadde ihracatı (İHRACAT)

arasında eş-bütünleşme ilişkisinin yani uzun dönem ilişkisinin olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Tablo 3.18. KOFİpGI için Sınır Testi

<i>F-istatistik: 7.9249213</i>		<i>Kritik Değerler</i>
<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	<i>Alt Sınır</i>	<i>Üst Sınır</i>
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.50%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Çalışmada optimal gecikmeli model olduğu tespit edilen ARDL (2, 1, 0, 1) modeli aracılığıyla yapılan tahminler sonucunda KOFİpGI, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerine ait uzun döneme ilişkin katsayılar Tablo 3.19’da gösterilmiştir. Sonuçlara göre KOFİpGI değişkeninin %10 anlamlılık düzeyinde, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerinin her birinin %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Ayrıca KOFİpGI değişkeni için bulunan uzun dönem katsayısının (-2.2046) negatif olması 1991-2020 dönemleri arasında kişilerarası küreselleşmede meydana gelecek % 1’lik artışın Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %2.2046 oranında azaltacağını ifade etmektedir. İSTİHDAM değişkenine ait uzun dönem katsayısının (3.0602) pozitif olduğu görülmektedir ki bu da tarım sektörü istihdamında meydana gelecek %1’lik artışın Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %3.0602 arttırdığına işaret eder. Yine KATMADEĞER kontrol değişkeni için tespit edilen uzun dönem katsayısı (4.4215) pozitif ve Türkiye’de tarım sektörü verimliliğindeki %1’lik artışın tarımsal hammadde ihracatını 4.4215 arttırdığı belirtmektedir.

Tablo 3.19. ARDL (2, 1, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
KOFİpGI	-2.204584	1.225623	-1.798746	0.0858
İSTİHDAM	3.060207	0.434884	7.036836	0.0000
KATMADEĞER	4.421535	0.974182	4.538715	0.0002

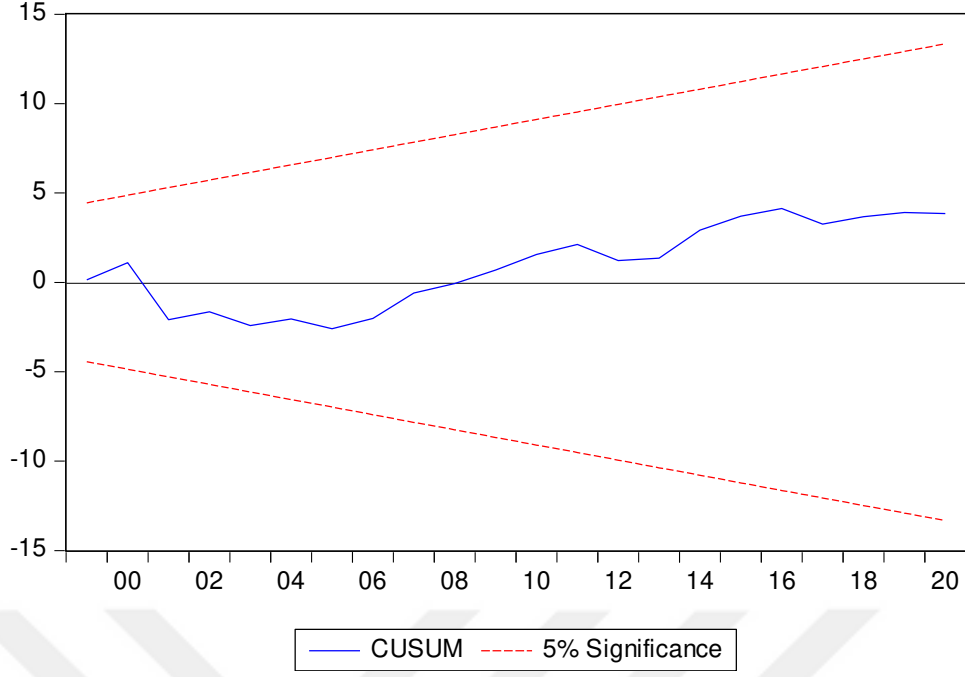
Tablo 3.20 ARDL(2, 1, 0, 1) modeli için bulunan kısa dönem katsayılarını ve modele ait tanı testlerinin sonuçlarını göstermektedir. Çıkan test sonuçlarına göre İHRACAT

değişkeninin bir periyod gecikmeli dönemine ait kısa dönem katsayısı negatif ve istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlıdır. KOFİpGI değişkeninin cari periyoda ait kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. KATMADEĞER değişkeninin cari periyoda ait kısa dönem katsayısı pozitif ve %10'da istatistiksel olarak anlamlıdır. Hata düzeltme terimine ilişkin katsayı negatif işaretlidir ve %1'de istatistiksel olarak anlamlıdır. Jarque-Bera normallik testine ait sonuçlarına göre elde edilen test istatistik değeri istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da modelin hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğuna işaret etmektedir. Breusch-Godfrey otokorelasyon testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da modelin hata terimlerinin otokorelasyon sorunu içermediğini göstermektedir. Harvey değişen varyans test sonuçları %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde modelin hata terimlerinde değişen varyans sorunu olmadığına, %10 anlamlılık düzeyi için ise modelin hata terimlerinde değişen varyans sorunu olduğuna işaret etmektedir. Ramsey RESET test sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyine göre model kurulum hatası yok iken %5 ve % 10 anlamlılık düzeylerine göre model kurulum hatası vardır.

Tablo 3.20. ARDL (2, 1, 0, 1) Modeli için Kısa Dönem Katsayıları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
C	-71.43626	11.88957	-6.008313	0.0000
DLOG(İHRACAT(-1))	-0.273391	0.124017	-2.204468	0.0383
DLOG(KOFİpGI)	0.385285	1.250760	0.308041	0.7609
DLOG(KATMADEĞER)	1.101966	0.551896	1.996690	0.0584
EC(-1)	-0.646074	0.107646	-6.001864	0.0000
EC=LOG(İHRACAT)-(-2.2046*LOG(KOFİpGI)+3.0602*LOG(İSTİHDAM)+4.4215*LOG(KATMADEĞER))				
Tanı Testleri				
	Test istatistik	P-değeri		
Jarque-Bera Testi	0.5545	0.7578		
Breusch-Godfrey testi	2.5512	0.1031		
Harvey Testi	2.0795	0.0897		
Ramsey RESET Testi	5.4103	0.0301		

Grafik 3.4'te ARDL(2, 1, 0, 1) modeli için elde edilen CUSUM parametre stabilite testi sonuçları verilmiştir. Test sonuçlarına göre parametre tahmincilerinin stabil olduğu söylenebilir.

Grafik 3.4. ARDL(2, 1, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi

1.5. Türkiye’de Bilgisel Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi

Türkiye’de bilgisayar küreselleşme için oluşturulan ARDL modelleri içerisinde optimal gecikmeli modeli bulmak amacıyla AIC’e (Akaike Information Criteria) başvurulmuş ve Tablo 3.21’de görüldüğü üzere ARDL (2, 1, 0, 1) modeli en uygun modeldir olduğu görülmüştür. Bu nedenle Türkiye’de bilgisayar küreselleşmenin tarımsal hammadde ihracatı üzerine etkisini inceleyen analizlerde ARDL(2, 1, 0, 1) modeli kullanılmıştır.

Tablo 3.21. KOFInGI için Model Seçimi

Model	LogL	AIC*	BIC	HQ	Adj. R-sq	Specification
17	30.781639	-1.627260	-1.246630	-1.510898	0.965854	ARDL(2, 1, 0, 1)
35	30.765378	-1.626098	-1.245469	-1.509736	0.965814	ARDL(1, 2, 0, 1)
32	31.636927	-1.616923	-1.188715	-1.486016	0.966187	ARDL(1, 2, 1, 1)
8	31.225257	-1.587518	-1.159310	-1.456611	0.965178	ARDL(2, 2, 0, 1)
44	29.092949	-1.578068	-1.245017	-1.476251	0.963311	ARDL(1, 1, 0, 1)
29	32.069030	-1.576359	-1.100572	-1.430906	0.965393	ARDL(1, 2, 2, 1)
26	29.035520	-1.573966	-1.240915	-1.472149	0.963160	ARDL(2, 0, 0, 1)

Tablo 3.21. Devamı

31	31.961507	-1.568679	-1.092892	-1.423226	0.965126	ARDL(1, 2, 1, 2)
34	30.866553	-1.561897	-1.133688	-1.430989	0.964274	ARDL(1, 2, 0, 2)
14	30.861262	-1.561519	-1.133310	-1.430611	0.964261	ARDL(2, 1, 1, 1)
16	30.848785	-1.560628	-1.132419	-1.429720	0.964229	ARDL(2, 1, 0, 2)
53	27.790612	-1.556472	-1.271000	-1.469201	0.961565	ARDL(1, 0, 0, 1)
5	31.715321	-1.551094	-1.075307	-1.405641	0.964508	ARDL(2, 2, 1, 1)
11	31.420820	-1.530059	-1.054271	-1.384606	0.963753	ARDL(2, 1, 2, 1)
41	29.383961	-1.527426	-1.146796	-1.411063	0.962269	ARDL(1, 1, 1, 1)
43	29.323204	-1.523086	-1.142456	-1.406724	0.962105	ARDL(1, 1, 0, 2)
7	31.281295	-1.520092	-1.044305	-1.374640	0.963390	ARDL(2, 2, 0, 2)
2	32.276261	-1.519733	-0.996367	-1.359735	0.963896	ARDL(2, 2, 2, 1)
28	32.182054	-1.513004	-0.989638	-1.353006	0.963652	ARDL(1, 2, 2, 2)
23	29.098262	-1.507019	-1.126389	-1.390656	0.961491	ARDL(2, 0, 1, 1)
25	29.069677	-1.504977	-1.124347	-1.388615	0.961413	ARDL(2, 0, 0, 2)
50	28.019000	-1.501357	-1.168306	-1.399540	0.960386	ARDL(1, 0, 1, 1)
13	30.997058	-1.499790	-1.024003	-1.354337	0.962639	ARDL(2, 1, 1, 2)
4	31.977766	-1.498412	-0.975046	-1.338414	0.963118	ARDL(2, 2, 1, 2)
40	29.808543	-1.486325	-1.058116	-1.355417	0.961470	ARDL(1, 1, 1, 2)
52	27.793748	-1.485268	-1.152217	-1.383451	0.959743	ARDL(1, 0, 0, 2)
38	29.483635	-1.463117	-1.034908	-1.332209	0.960565	ARDL(1, 1, 2, 1)
10	31.420821	-1.458630	-0.935264	-1.298632	0.961621	ARDL(2, 1, 2, 2)
1	32.301758	-1.450126	-0.879181	-1.275582	0.961709	ARDL(2, 2, 2, 2)
20	29.258374	-1.447027	-1.018818	-1.316119	0.959925	ARDL(2, 0, 2, 1)
22	29.111792	-1.436557	-1.008348	-1.305649	0.959504	ARDL(2, 0, 1, 2)
49	28.049295	-1.432093	-1.051463	-1.315730	0.958495	ARDL(1, 0, 1, 2)
47	28.026508	-1.430465	-1.049835	-1.314103	0.958427	ARDL(1, 0, 2, 1)
37	29.814382	-1.415313	-0.939526	-1.269860	0.959346	ARDL(1, 1, 2, 2)
27	25.785250	-1.413232	-1.127760	-1.325960	0.955645	ARDL(2, 0, 0, 0)
18	26.773131	-1.412366	-1.079315	-1.310549	0.956699	ARDL(2, 1, 0, 0)
54	24.676197	-1.405443	-1.167549	-1.332716	0.954076	ARDL(1, 0, 0, 0)
19	29.410823	-1.386487	-0.910700	-1.241034	0.958157	ARDL(2, 0, 2, 2)
45	25.386474	-1.384748	-1.099276	-1.297476	0.954364	ARDL(1, 1, 0, 0)
15	27.079237	-1.362803	-0.982173	-1.246440	0.955517	ARDL(2, 1, 1, 0)
36	26.070143	-1.362153	-1.029102	-1.260336	0.954469	ARDL(1, 2, 0, 0)
46	28.049555	-1.360682	-0.932474	-1.229775	0.956311	ARDL(1, 0, 2, 2)
24	26.040734	-1.360052	-1.027001	-1.258235	0.954373	ARDL(2, 0, 1, 0)

Tablo 3.21. Devamı

9	26.805535	-1.343253	-0.962623	-1.226890	0.954639	ARDL(2, 2, 0, 0)
51	24.754017	-1.339573	-1.054100	-1.252301	0.952255	ARDL(1, 0, 1, 0)
12	27.550186	-1.325013	-0.896805	-1.194106	0.954725	ARDL(2, 1, 2, 0)
42	25.472869	-1.319491	-0.986440	-1.217674	0.952485	ARDL(1, 1, 1, 0)
21	26.218150	-1.301296	-0.920667	-1.184934	0.952695	ARDL(2, 0, 2, 0)
33	26.099063	-1.292790	-0.912160	-1.176428	0.952291	ARDL(1, 2, 1, 0)
6	27.079334	-1.291381	-0.863172	-1.160473	0.953176	ARDL(2, 2, 1, 0)
48	24.760605	-1.268615	-0.935564	-1.166798	0.950005	ARDL(1, 0, 2, 0)
3	27.550581	-1.253613	-0.777826	-1.108160	0.952211	ARDL(2, 2, 2, 0)
39	25.532405	-1.252315	-0.871685	-1.135952	0.950321	ARDL(1, 1, 2, 0)
30	26.261116	-1.232937	-0.804728	-1.102029	0.950358	ARDL(1, 2, 2, 0)

Tablo 3.22’de ARDL sınır testi kullanılarak gerçekleştirilen eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre, ARDL sınır testine ilişkin F-istatistik değeri bütün anlamlılık düzeylerinde üst sınır kritik değerlerini aşmaktadır ki bu da bizi 1991-2020 periyot aralığında Türkiye için bilgisel küreselleşmenin (KOFInGI) yanı sıra modelin kontrol değişkenleri olan istihdam (İSTİHDAM) ve katma değer (KATMADEĞER) ile tarımsal hammadde ihracatı (İHRACAT) arasında eş-bütünleşme ilişkisinin yani uzun dönem ilişkisinin olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Tablo 3.22. KOFInGI için Sınır Testi

<i>F-istatistik: 7.9588213</i>	<i>Kritik Değerler</i>	
<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	<i>Alt Sınır</i>	<i>Üst Sınır</i>
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.50%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Çalışmada optimal gecikmeli model olduğu tespit edilen ARDL (2, 1, 0, 1) modeli aracılığıyla yapılan tahminler sonucunda KOFInGI, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerine ait uzun döneme ilişkin katsayılar Tablo 3.23’te gösterilmiştir. Sonuçlara göre KOFInGI, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerinin her birinin %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Ayrıca KOFInGI değişkeni için bulunan uzun dönem katsayısının (-1.463819) negatif olması 1991-2020 dönemleri

arasında bilgisel küreselleşmede meydana gelecek %1'lik artışın Türkiye'de tarımsal hammadde ihracatını %1.463819 oranında azaltacağını ifade etmektedir. İSTİHDAM değişkenine ait uzun dönem katsayısının (1.9175) pozitif olduğu görülmektedir ki bu da tarım sektörü istihdamında meydana gelecek %1'lik artışın Türkiye'de tarımsal hammadde ihracatını %1.9175 arttırdığına işaret eder. KATMADEĞER kontrol değişkeni için tespit edilen uzun dönem katsayısı da (2.6687) pozitif ve Türkiye'de tarım sektörü verimliliğindeki %1'lik artışın tarımsal hammadde ihracatını 2.6687 arttırdığını belirtmektedir.

Tablo 3.23. ARDL(2, 1, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları

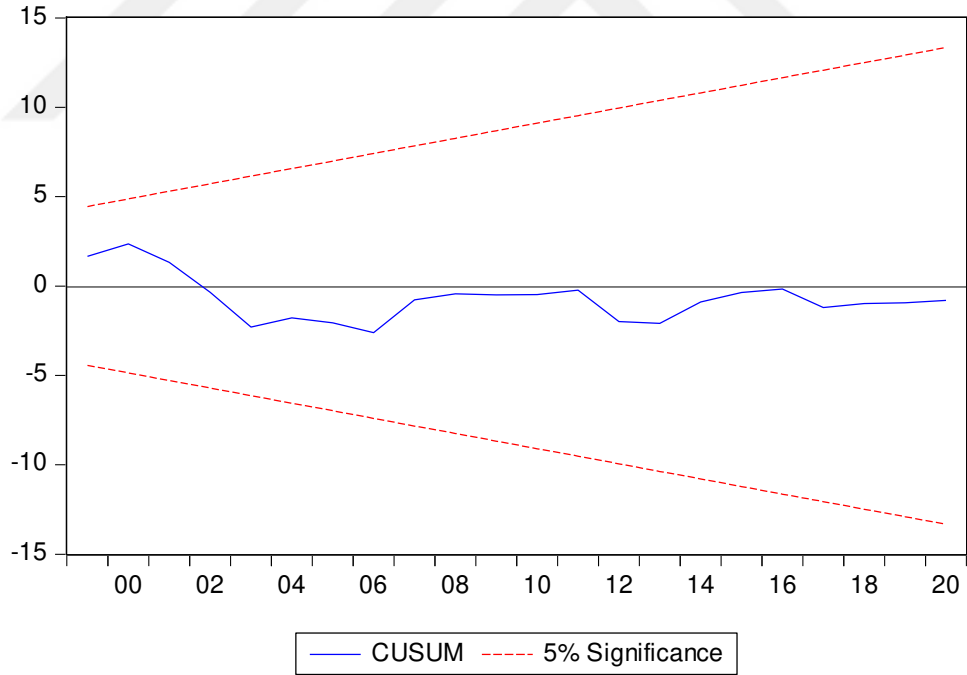
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
KOFInGI	-1.463819	0.312242	-4.688085	0.0001
İSTİHDAM	1.917559	0.330542	5.801262	0.0000
KATMADEĞER	2.668745	0.418699	6.373897	0.0000

Tablo 3.24 ARDL(2, 1, 0, 1) modeli için bulunan kısa dönem katsayılarını ve modele ait tanı testlerinin sonuçlarını göstermektedir. Çıkan test sonuçlarına göre İHRACAT değişkeninin bir periyod gecikmeli dönemine ait kısa dönem katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. KOFInGI değişkeninin cari periyoda ait kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak %5'te anlamlıdır. KATMADEĞER değişkeninin cari periyoda ait kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Hata düzeltme terimine ilişkin katsayı negatif işaretlidir ve %1'de istatistiksel olarak anlamlıdır. Jarque-Bera normallik testine ait sonuçlarına göre elde edilen test istatistik değeri istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da modelin hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğuna işaret etmektedir. Breusch-Godfrey otokorelasyon testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da modelin hata terimlerinin otokorelasyon sorunu içermediğini göstermektedir. Harvey değişen varyans testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır dolayısıyla modelin hata terimlerinde değişen varyans sorununun olmadığını göstermektedir. Ramsey RESET testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır ve tahmin edilen modelin model kurulum hatası içermediğini göstermektedir.

Tablo 3.24. ARDL(2, 1, 0, 1) Modeli için Kısa Dönem Katsayıları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
C	-59.23044	9.845364	-6.016075	0.0000
DLOG(İHRACAT(-1))	-0.114179	0.108764	-1.049788	0.3052
DLOG(KOFInGI)	-1.213840	0.449762	-2.698846	0.0131
DLOG(KATMADEĞER)	0.759370	0.490572	1.547929	0.1359
EC(-1)	-0.894200	0.148669	-6.014687	0.0000
EC=LOG(İHRACAT)-(-2.2046*LOG(KOFInGI)+3.0602*LOG(İSTİHDAM)+4.4215*LOG(KATMADEĞER))				
Tanı Testleri				
	Test istatistik	P-değeri		
Jarque-Bera Testi	0.3981	0.8195		
Breusch-Godfrey testi	2.1356	0.1443		
Harvey Testi	1.3367	0.2804		
Ramsey RESET Testi	1.4540	0.2413		

Grafik 3.5'te ARDL(2, 1, 0, 1) modeli için elde edilen CUSUM parametre stabilite testi sonuçları verilmiştir. Yapılan test sonuçlarına göre parametre tahmincilerinin stabil olduğu söylenebilir.

Grafik 3.5. ARDL(2, 1, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi

1.6. Türkiye’de Politik Küreselleşmenin Tarımsal Hammadde İhracatı Üzerine Etkisi

Türkiye’de politik küreselleşme için oluşturulan ARDL modelleri içerisinde optimal gecikmeli modeli bulmak amacıyla AIC’e (Akaike Information Criteria) başvurulmuştur. Tablo 3.25’de görüldüğü üzere ARDL (2, 0, 0, 1) modeli en uygun modeldir olduğu görülmüştür ve Türkiye’de politik küreselleşmenin tarımsal hammadde ihracatı üzerine etkisini inceleyen analizlerde ARDL(2, 0, 0, 1) modeli kullanılmıştır.

Tablo 3.25. KOFPoGİ için Model Seçimi

Model	LogL	AIC*	BIC	HQ	Adj. R-sq	Specification
26	34.921152	-1.994368	-1.661317	-1.892551	0.975804	ARDL(2, 0, 0, 1)
25	35.613226	-1.972373	-1.591743	-1.856011	0.975820	ARDL(2, 0, 0, 2)
23	35.513719	-1.965266	-1.584636	-1.848903	0.975647	ARDL(2, 0, 1, 1)
50	34.421908	-1.958708	-1.625657	-1.856891	0.974926	ARDL(1, 0, 1, 1)
53	33.321882	-1.951563	-1.666091	-1.864291	0.974109	ARDL(1, 0, 0, 1)
41	34.944793	-1.924628	-1.543998	-1.808266	0.974637	ARDL(1, 1, 1, 1)
22	35.924378	-1.923170	-1.494961	-1.792262	0.975107	ARDL(2, 0, 1, 2)
17	34.921436	-1.922960	-1.542330	-1.806597	0.974595	ARDL(2, 1, 0, 1)
52	33.834621	-1.916759	-1.583708	-1.814942	0.973852	ARDL(1, 0, 0, 2)
19	36.779651	-1.912832	-1.437045	-1.767379	0.975281	ARDL(2, 0, 2, 2)
20	35.731810	-1.909415	-1.481206	-1.778507	0.974762	ARDL(2, 0, 2, 1)
49	34.639390	-1.902814	-1.522184	-1.786451	0.974078	ARDL(1, 0, 1, 2)
16	35.614303	-1.901022	-1.472813	-1.770114	0.974549	ARDL(2, 1, 0, 2)
14	35.614013	-1.901001	-1.472792	-1.770093	0.974549	ARDL(2, 1, 1, 1)
44	33.470889	-1.890778	-1.557727	-1.788961	0.973163	ARDL(1, 1, 0, 1)
47	34.438677	-1.888477	-1.507847	-1.772115	0.973704	ARDL(1, 0, 2, 1)
40	35.119422	-1.865673	-1.437464	-1.734765	0.973633	ARDL(1, 1, 1, 2)
38	34.991961	-1.856569	-1.428360	-1.725661	0.973392	ARDL(1, 1, 2, 1)
32	34.989665	-1.856405	-1.428196	-1.725497	0.973388	ARDL(1, 2, 1, 1)
43	33.989156	-1.856368	-1.475738	-1.740006	0.972846	ARDL(1, 1, 0, 2)
13	35.974222	-1.855302	-1.379514	-1.709849	0.973817	ARDL(2, 1, 1, 2)
8	34.961369	-1.854383	-1.426175	-1.723476	0.973334	ARDL(2, 2, 0, 1)
11	35.829892	-1.844992	-1.369205	-1.699539	0.973546	ARDL(2, 1, 2, 1)
10	36.797214	-1.842658	-1.319292	-1.682660	0.973860	ARDL(2, 1, 2, 2)
46	34.774385	-1.841028	-1.412819	-1.710120	0.972976	ARDL(1, 0, 2, 2)

Tablo 3.25. Devamı

27	31.664349	-1.833168	-1.547695	-1.745896	0.970855	ARDL(2, 0, 0, 0)
54	30.644238	-1.831731	-1.593838	-1.759005	0.970015	ARDL(1, 0, 0, 0)
5	35.625158	-1.830368	-1.354581	-1.684916	0.973156	ARDL(2, 2, 1, 1)
7	35.615633	-1.829688	-1.353901	-1.684235	0.973138	ARDL(2, 2, 0, 2)
35	33.514743	-1.822482	-1.441852	-1.706119	0.971910	ARDL(1, 2, 0, 1)
37	35.311822	-1.807987	-1.332200	-1.662534	0.972549	ARDL(1, 1, 2, 2)
31	35.188775	-1.799198	-1.323411	-1.653745	0.972306	ARDL(1, 2, 1, 2)
29	35.021333	-1.787238	-1.311451	-1.641785	0.971973	ARDL(1, 2, 2, 1)
4	36.000826	-1.785773	-1.262407	-1.625775	0.972330	ARDL(2, 2, 1, 2)
34	33.994032	-1.785288	-1.357079	-1.654380	0.971426	ARDL(1, 2, 0, 2)
2	35.830026	-1.773573	-1.250207	-1.613575	0.971990	ARDL(2, 2, 2, 1)
1	36.800128	-1.771438	-1.200493	-1.596894	0.972232	ARDL(2, 2, 2, 2)
45	30.788033	-1.770574	-1.485101	-1.683302	0.968972	ARDL(1, 1, 0, 0)
24	31.688297	-1.763450	-1.430399	-1.661633	0.969519	ARDL(2, 0, 1, 0)
18	31.668379	-1.762027	-1.428976	-1.660210	0.969476	ARDL(2, 1, 0, 0)
51	30.662066	-1.761576	-1.476104	-1.674304	0.968692	ARDL(1, 0, 1, 0)
28	35.348670	-1.739191	-1.215825	-1.579192	0.971010	ARDL(1, 2, 2, 2)
21	31.935030	-1.709645	-1.329015	-1.593283	0.968554	ARDL(2, 0, 2, 0)
42	30.844126	-1.703152	-1.370101	-1.601335	0.967625	ARDL(1, 1, 1, 0)
36	30.788075	-1.699148	-1.366097	-1.597331	0.967495	ARDL(1, 2, 0, 0)
48	30.690616	-1.692187	-1.359136	-1.590370	0.967268	ARDL(1, 0, 2, 0)
15	31.688334	-1.692024	-1.311394	-1.575661	0.967995	ARDL(2, 1, 1, 0)
9	31.669468	-1.690676	-1.310046	-1.574314	0.967952	ARDL(2, 2, 0, 0)
12	31.935042	-1.638217	-1.210009	-1.507310	0.966899	ARDL(2, 1, 2, 0)
39	30.893365	-1.635240	-1.254610	-1.518878	0.966125	ARDL(1, 1, 2, 0)
33	30.853475	-1.632391	-1.251761	-1.516029	0.966029	ARDL(1, 2, 1, 0)
6	31.688786	-1.620628	-1.192419	-1.489720	0.966312	ARDL(2, 2, 1, 0)
3	31.957561	-1.568397	-1.092610	-1.422944	0.965117	ARDL(2, 2, 2, 0)
30	30.896163	-1.564012	-1.135803	-1.433104	0.964350	ARDL(1, 2, 2, 0)

ARDL sınır testi kullanılarak gerçekleştirilen eş-bütünleşme testi sonuçları Tablo 3.26'da verilmiştir. ARDL sınır testine ilişkin F-istatistik değeri bütün anlamlılık düzeylerinde üst sınır kritik değerlerini aşmaktadır ki bu da bizi 1991-2020 periyot aralığında Türkiye için politik küreselleşmenin (KOFPoGI) yanı sıra modelin kontrol değişkenleri olan istihdam (İSTİHDAM) ve katma değer (KATMADEĞER) ile tarımsal hammadde ihracatı

(İHRACAT) arasında eş-bütünleşme ilişkisinin yani uzun dönem ilişkisinin olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Tablo 3.26. KOFPoGI için Sınır Testi

<i>F-istatistik: 8.9117613</i>		<i>Kritik Değerler</i>
<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	<i>Alt Sınır</i>	<i>Üst Sınır</i>
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.50%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Optimal gecikmeli model olduğu tespit edilen ARDL (2, 0, 0, 1) modeli aracılığıyla yapılan tahminler sonucunda KOFPoGI, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerine ait uzun döneme ilişkin katsayılar Tablo 3.27’de gösterilmiştir. Sonuçlara göre KOFPoGI değişkeni %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı, İSTİHDAM ve KATMADEĞER değişkenlerinin her birinin ise %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Ayrıca KOFPoGI değişkeni için bulunan uzun dönem katsayısının (-3.5534) negatif olması 1991-2020 dönemleri arasında politik küreselleşmede meydana gelecek %1’lik artışın Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %3.5534 oranında azaltacağını ifade etmektedir. İSTİHDAM değişkenine ait uzun dönem katsayısının (2.5591) pozitif olduğu görülmektedir ki bu da tarım sektörü istihdamında meydana gelecek %1’lik artışın Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %2.5591 arttırdığına işaret eder. KATMADEĞER kontrol değişkeni için tespit edilen uzun dönem katsayısı da (2.8030) pozitifdir ve Türkiye’de tarım sektörü verimliliğindeki %1’lik artışın tarımsal hammadde ihracatını 2.8030 arttırdığı belirtmektedir.

Tablo 3.27. ARDL(2, 0, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları

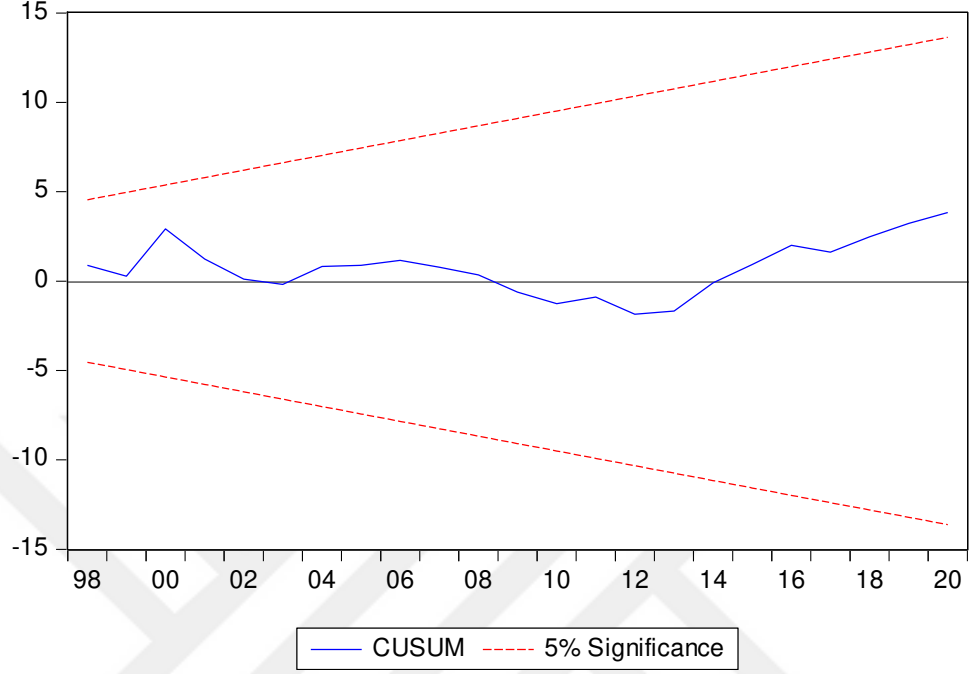
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
KOFPoGI	-3.553386	1.290770	-2.752919	0.0113
İSTİHDAM	2.559129	0.350403	7.303390	0.0000
KATMADEĞER	2.802991	0.532981	5.259079	0.0000

Tablo 3.28 ARDL(2, 0, 0, 1) modeli için bulunan kısa dönem katsayılarını ve modele ait tanı testlerinin sonuçlarını göstermektedir. Çıkan test sonuçlarına göre İHRACAT değişkeninin bir periyod gecikmeli dönemine ait kısa dönem katsayısı negatif ve istatistiksel olarak %10'da anlamlıdır. KATMADEĞER değişkeninin cari periyoda ait kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak %10'da anlamlıdır. Hata düzeltme terimine ilişkin katsayı negatif işaretlidir ve %1'de istatistiksel olarak anlamlıdır. Jarque-Bera normallik testine ait sonuçlarına göre elde edilen test istatistik değeri %1'de istatistiksel olarak anlamlıdır ve bu da modelin hata terimlerinin normal dağılıma sahip olmadığına işaret etmektedir. Breusch-Godfrey otokorelasyon testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır ve bu da modelin hata terimlerinin otokorelasyon sorunu içermediğini göstermektedir. Harvey değişen varyans testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır dolayısıyla modelin hata terimlerinde değişen varyans sorununun olmadığını göstermektedir. Ramsey RESET testine ait test istatistiği istatistiksel olarak anlamsızdır ve tahmin edilen modelin model kurulum hatası içermediğini göstermektedir.

Tablo 3.28. ARDL(2, 0, 0, 1) Modeli için Kısa Dönem Katsayıları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>P-değeri</i>
C	-49.63814	7.806591	-6.358491	0.0000
DLOG(İHRACAT(-1))	-0.214753	0.119296	-1.800179	0.0850
DLOG(KATMADEĞER)	0.925156	0.518658	1.783748	0.0877
EC(-1)*	-0.803641	0.126598	-6.347965	0.0000
EC = LOG(İHRACAT)-(-3.5534*LOG(KOFPoGI)+2.5591*LOG(İSTİHDAM)+2.8030*LOG(KATMADEĞER))				
Tanı Testleri				
	Test istatistik	P-değeri		
Jarque-Bera Testi	19.0947	0.0001		
Breusch-Godfrey testi	1.1572	0.3336		
Harvey Testi	1.5816	0.1975		
Ramsey RESET Testi	0.0738	0.7884		

Grafik 3.6’da ARDL(2, 0, 0, 1) modeli için elde edilen CUSUM parametre stabilite testi sonuçları verilmiştir ve yapılan test sonuçlarına göre parametre tahmincilerinin stabil olduğu söylenebilir.

Grafik 3.6. ARDL(2, 0, 0, 1) Modeli için CUSUM Testi

SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte ticarete serbestleşme yaygınlaşmış ve uluslararası ticaret daha kolay bir şekilde gerçekleşmeye başlamıştır. Küresel sermaye artmakta ve ülkelerdeki refah genel olarak yükselmektedir. Fakat refah artışı genel olarak gelişmiş ülkelerde yaşanmakta ve ticareti şekillendiren ülkeler yine gelişmiş ülkeler olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ticarete serbestleşme bütün sektörlerdeki üreticilerin küresel baskılara mağdur kalması ile sonuçlanmaktadır. Nitekim gelişmekte olan ülkelerdeki tarımsal hammadde üretiminde çalışan kişiler de bu durumdan etkilenmekte ve dolayısıyla tarımsal hammadde ticaretinde olumsuz gelişmeler yaşanmaktadır.

Türkiye’de ilk liberal politikalar DP hükümeti ile 1950’lerde hayata geçirilmiştir ve dış yardımlarla beraber tarımsal üretimde ve ticarete artış yaşanmıştır. Farklı dönemlerde uygulanan korumacı ve liberal politikalar tarım sektörünü ve tarımsal hammadde ticaretini şekillendirmiştir. 1980’lerde tüm dünyayı kasıp kavuran küreselleşme dalgasından Türkiye de etkilenmiş ve liberal politikalarla birlikte Türkiye’deki her sektör dış dünyaya açılmıştır. Günümüzde de bu durum devam etmekte ve devletçi politikaların uygulanması zor gözükmemektedir. Çünkü uluslararası finansal kurumlar (IMF, Dünya Bankası, vd.) ve diğer uluslararası siyasi anlaşmalar (AB üyelik anlaşmaları, DTÖ anlaşmaları, vd.) serbest ticaretin daha çok yaygınlaşmasını hedeflemektedir. Türkiye de bu tür anlaşmalara taraf olduğu için dış ticarete serbestleşmeye devam etmektedir. Elbette korumacı politikalar bazı durumlarda uygulanmaktadır fakat genel olarak küresel arenada ve ülkemizde liberal politikalar etkindir.

Tez çalışmasının üçüncü bölümünde, 1991-2020 periyodunda Türkiye örneklemini için genel küreselleşme, ekonomik küreselleşme, ticari küreselleşme, finansal küreselleşme, sosyal küreselleşme, kişilerarası küreselleşme, bilgisel küreselleşme, kültürel küreselleşme ve politik küreselleşme şeklindeki dokuz farklı küreselleşme değişkeni ile tarımsal hammadde ihracatı arasındaki uzun dönem ilişki ARDL metodu kullanılarak analiz edilmiştir.

Yapılan ampirik analizler sonucunda genel küreselleşme, ekonomik küreselleşme, sosyal küreselleşme, kişilerarası küreselleşme, bilgisel küreselleşme ve politik küreselleşme türleri için istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Elde edilen uzun dönem sonuçlar şu şekildedir.

-Genel küreselleşmede meydana gelecek %1’lik artış Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatını %3.7011 azaltacaktır.

-Ekonomik küreselleşmede meydana gelecek %1'lik artış Türkiye'de tarımsal hammadde ihracatını %1.6782 azaltacaktır

-Sosyal küreselleşmede meydana gelecek % 1'lik artışın Türkiye'de tarımsal hammadde ihracatını %1.6270 oranında azaltacaktır.

-Kişilerarası küreselleşmede meydana gelecek % 1'lik artış Türkiye'de tarımsal hammadde ihracatını %2.2046 oranında azaltacaktır.

-Bilgisel küreselleşmede meydana gelecek %1'lik artışın Türkiye'de tarımsal hammadde ihracatını %1.463819 oranında azaltacaktır.

-Politik küreselleşmede meydana gelecek %1'lik artışın Türkiye'de tarımsal hammadde ihracatını %3.5534 oranında azaltacaktır.

Beklentilere paralel bir şekilde küreselleşme türleri içinde genel küreselleşme indeksinin tarımsal ihracat üzerinde en etkili küreselleşme türü olduğu görülmüştür. Genel küreselleşme indeksinin ardından politik küreselleşme gelmiştir ki bu da bizlere küreselleşmenin politikalar ile alakalı olduğunu, tezin ilk bölümünde ele aldığımız neoliberal politikalar sayesinde daha çok yayılma imkânı ve etkisini genişlettiğini ima etmektedir. Yine tezin ilk bölümünde ele aldığımız üzere Türkiye gibi bir ulus devletinin politik küreselleşme nedeniyle olumsuz etkilenmesi doğaldır. Çalışmadaki diğer bağımsız değişkenlere baktığımızda ise, tarımdaki emek girdisindeki artışın, tarımsal üretimi arttırarak tarım sektöründe ihracatı arttırdığını görmekteyiz. Tarım, ormancılık ve balıkçılık sektöründeki katma değer olarak ele aldığımız ve tarım sektöründeki verimliliği gösteren değişken ise, tarım sektöründe yaşanan verimlilik artışının tarımsal üretimi arttıracığı ve böylelikle tarımsal ihracatın artacağını göstermiştir.

Küreselleşme karşı konulamaz bir kavramdır. Eğer güçlü bir sektörel yapılanması yoksa o ülkeler dış ticaretten olumsuz etkilenmektedir. Yapılan analizden elde edilen ampirik bulgular (küreselleşme türleri ile tarımsal hammadde ihracatı arasındaki negatif ilişki), Türkiye'nin son yıllarda çok geniş bir tarımsal ürün yelpazesi (bakliyat, buğday, ayçiçeği, pirinç, saman vb) için yoğun bir şekilde ithalatçı konumda olmasının, ülkenin ihracat kabiliyetinin kaybolmasına sebebiyet verdiği gerçeği ile örtüşmektedir. Küreselleşme olgusunun Türk tarım hammadde ihracatını olumsuz etkilemesi nedeniyle Türkiye tarım sektöründe ticaret açığı vermektedir. Fakat bu demek değildir ki ticaret açığı sürekli verilecektir. Türkiye'nin tarımsal ürün ithalatçısı konumundan tarımsal ürün ihracatçısı

konumuna gelebilmesi için politika yapıcıların tarımsal üretim maliyetlerini azaltıcı ve tarımsal üretimi arttırıcı teşvik ve destekleme politikalarını hayata geçirmesi gerekmektedir. Maliyetleri azaltma konusunda farklı yollar izlenilebilir. Fakat bunlardan en yaygın olarak kullanılanı, çoğu Avrupa ülkesinde de bulunan, kooperatifçiliğin yaygınlaşmasıdır. Kooperatifler sayesinde dayanışma artacak ve maliyetlerdeki düşüşün yanında verimliliğin artması da beklenir. Avrupa’da AB Ortak Tarım Politikasının modern, sürdürülebilir ve verimli bir tarım oluşturabilme hedefinden dolayı Hollanda, Finlandiya, İtalya, Almanya ve Fransa gibi pek çok Avrupa ülkesinde çiftçiler kooperatiflere üyedir ve Friedrich Wilhelm Raiffeisen’in “Tek kişinin yalnız başına başaramadığını çok kişi birlikte başarır” sözündeki gibi kooperatifçilik sayesinde farklı ülkelerde verimlilik artışı sağlanmıştır.

Buna ek olarak özel ve devlet kurumlarının küreselleşmeye uyum sağlamasının, pek çok sektöre fayda sağlayacağıdır. Pek çok yerli araştırmacı da küreselleşmenin getirdiği serbest ticaret ortamının kurumlar ile birlikte faydalı olabileceğini vurgulamaktadır. Bu sebepten dolayı her ülkede etkin ve verimli kurumlar gerekmektedir. Örneğin yapılan tarımsal teşviklerin sürdürülebilir olmasından dolayı gerekli kontrollerin daha sıkı ve dolaylı yapılması gerekmektedir.

Verimlilik karşısında yaşanan bir diğer sorun, miras yoluyla ekilebilir arazilerin parçalanması ve verimli haldeki toprakların farklı nedenlerden dolayı kullanılmamasıdır. Bilindiği üzere pek çok gelişmiş ülkedeki tarım arazileri oldukça geniştir ve miras yoluyla bu arazilerin bölünmesi tarımsal kültürel yapı tarafından engellenmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki bu tarımsal kültürel yapının Türk tarım sektörüne adapte edilip uygulanması Türk tarım sektöründe ölçek ekonomisini arttırmak suretiyle yurtiçi tarımsal üretimin daha hızlı büyümesine katkıda bulunacaktır.

Coğrafi olarak bakıldığında ise Türkiye bulunduğu konumundan dolayı pek çok tarımsal hammaddeyi üretecek bir iklime ve verimli bölgelere sahiptir. Aynı zamanda farklı bölgelerde farklı ürünler yetiştirilebilir. Nitekim tarihsel olarak içinde barındırdığı verimli topraklardan dolayı pek çok savaşa sebebiyet veren Bereketli Hilal bölgesinin bir parçası Türkiye’de bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’ye gerekli olan tarım sektörüne gerekli yatırım ve sermaye ile tohum konusunda araştırmalar, sulama konusunda geliştirmeler ve makineleşme konusunda ilerlemedir. Yapılan araştırmalar sayesinde maksimum verim alınabilecek arazilerde gereken ürünler yetiştirilip, yapılan teknolojik ve politik desteklemeler ile gelişim ve sürdürülebilirlik elde edilmelidir.

Türkiye’de tarımla uğraşan kişilerin diğer sektörlerde çalışan kişilere oranı gün geçtikçe azalmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için kırsal kalkındırmak gerekmektedir. Sağlık, hizmet, eğitim gibi hayati öneme sahip altyapılar ile kırsal kalkındırma için gerekli adımlar atılabilir ve tarım sektörüne yapılacak teşvikler ile yaşanan köyden şehre göçü tersine döndürülebilir.

KAYNAKÇA

32.Gün, “ABD Ambargosunun Perde Arkası | 1975 | 32. Gün Arşivi”, *YouTube* (26 Eylül 2020). [Erişim: 20.04.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=lBxAuB6UJbE>]

Acar, M. (2002). Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?. *Liberal Düşünce Kış-Bahar*(7), 25-26.

Akyol, M. (2018). Tarımsal Teşviklerle Tarımsal Katma Değer Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Yeni Endüstrileşen Ülkeler İçin Panel Eşanlı Denklemler Sistemi Analizi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(3), 226-236.

Alpar, G. (2021). Küreselleşme Kavramının Kökenleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 41-53.

Anderson, K. (2006). Reducing Distortions to Agricultural Incentives: Progress, Pitfalls, and Prospects. *American Journal of Agricultural Economics*, 88(5), 1135-1146.

Anderson, K. (2010). Globalization's effects on world agricultural trade, 1960–2050. *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, 365(1554), 3007-3021.

Anderson, K. (2014). Globalisation and Agricultural Trade. *Australian Economic History Review*, 54(3), 285-306.

Anderson, K. ve Martin, W. (2005). Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda. *World Bank Policy Research Working Paper* 3607.

Anderson, K. ve Swinnen, J. (2009). Eastern Europe and Central Asia. İçinde Anderson, Kym (Ed.), *Distortions to Agricultural Incentives: A Global Perspective: 1955-2007* (s.259-288). The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7665-2>

Anderson, K. ve Valdés, A. (2009). Latin America and Caribbean. İçinde Anderson, Kym (Ed.), *Distortions to Agricultural Incentives: A Global Perspective: 1955-2007* (s.289-322). The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7665-2>

Anderson, K. ve Masters, W. A. (2009). Sub-Saharan and North Africa. İçinde Anderson, Kym (Ed.), *Distortions to Agricultural Incentives: A Global Perspective: 1955-2007* (s.323-357). The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7665-2>

- Anderson, K. ve Martin, W.** (2009). China and Southeast Asia. İçinde Anderson, Kym (Ed.), *Distortions to Agricultural Incentives: A Global Perspective: 1955-2007* (s.359-387). The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7665-2>
- Annan, K.** (2000). 21. Yüzyılda Birleşmiş Milletler Raporu (Özet). [Erişim: 07.04.2024, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020095134bm_28.pdf]
- Ay, A. ve Yapar, S.** (2005). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(13), 57-80.
- Aydın, M. K. ve Bacaksız, M. A.** (2020). Neoliberal Ekonomi-Politik Düzenin Tarım Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(4), 374-389.
- Aytekin, İ.** (2013). Küreselleşme ve Ekonomik Küreselleşme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 123-134.
- Baldwin, R. E. ve Martin, P.** (1999). Two Waves of Globalisation: Superficial Similarities, Fundamental Difference. *NBER Working Paper No. 6904*. <https://nber.org/papers/w6904>
- Başlamışlı, M.** (2021). ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi. *Asia Minor Studies*, 9(1), 695-712.
- Berberoğlu, C. N.** (1977). Türk Ekonomisinde Tarım Sektörü ve Türk Tarımının Önemli Ekonomik Sorunları. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 314-338.
- Bernhofen, D. M. ve Brown, J. C.** (2005). An Empirical Assessment of the Comparative Advantage Gains from Trade: Evidence from Japan. *The American Economic Review*, 95(1), 208-225.
- Bezlepkin, I. V. & Oude Lansink, A.** (2006). Impact of Debts and Subsidies on Agricultural Production: Farm-Data Evidence. *Quarterly Journal of International Agriculture*, 45(1), 7-34.
- Blandford, D.** (2003). Liberalización del comercio agrario, globalización y economías rurales [Agricultural Trade Liberalization, Globalization and Rural Economies]. *Información Comercial Española, Revista de Economía*(803), 23-32.

Bojnec, Š. ve Majkovič, D. (2006). Globalization of Slovenian Agriculture and Food Trade. *Managing Global Transitions* 4(4): 347–361.

Brueckner, M. ve Lederman, D. (2015). Trade Openness and Economic Growth: Panel Data Evidence from Sub-Saharan Africa. *Wiley on behalf of The London School of Economics and Political Science and The Suntory and Toyota International Centres for Economics and Related Disciplines*(82), 1302-1323. <https://doi.org/10.1111/ecca.12160>

Cebeci, İ. (2011). Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(43), 359-386.

Ceylan, R. F. ve Özkan, B. (2013). Agricultural Value Added and Economic Growth in the European Union Accession Process. *New Medit*(4), 62-71.

Cho, G., Sheldon, I. M. ve McCorriston, S. (2002). Exchange Rate Uncertainty and Agricultural Trade. *American Journal of Agricultural Economics*, 84(4), 931-942.

Çelebi, M. (2007). Küreselleşmeye Bağlı Olarak Tarım Sektöründe Yaşanabilecek Olumsuz Yöndeki Gelişmeleri Minimize Etmede, Toprak ve Tarım Reformunun Yeri ve Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2), 117-130.

Çelik, M. Y. (2012). Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(32), 57-74.

Çuhadar, P. (2020). Gelişmekte Olan Ülkelerde Politik Ekonomi, İklim Değişikliği ve Tarım İlişkisinin Dinamik Panel Veri Analizi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 26(1), 41-50.

Dağ, M. M. ve Akbay, C. (2022). Sürdürülebilir Tarımsal Uygulamalar ile Küresel Gıda Krizine Karşı Alternatif Çözümler. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 182-194.

Darbyshire, Tom, “Pizza Hut Gorbachev TV Spot Commercial: 60 International Version”, *YouTube* (8 Kasım 2011). [Erişim: 02.04.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=fgm14D1jHUw&t=1s>]

De Silva, N., Malaga, J. ve Johnson, J. (2013). Trade Liberalization Effects on Agricultural Production Growth: The Case of Sri Lanka. *2013 Annual Meeting*, 2-5 Şubat, Orlando, Florida.

Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-12.

Dumrul, Y. ve Kılıçarslan, Z. (2017). Economic Impacts of Climate Change on Agriculture: Empirical Evidence from ARDL Aproach for Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*(5), 336-347.

Eğri, T. (2014). 2000 Sonrası Türk Tarım Politikalarında Dönüşüm ve Çiftçi Algısı: Kırklareli Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 89-104.

Ener, M. ve Demircan, E. (2006). Küreselleşme Sürecinde Yeni Devlet Anlayışı ve Türkiye. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 197-219.

Erçakar, M. E. ve Taşçı, M. (2011). Tarım Ürünlerinde Verimlilik-Fiyat İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 171-186.

Erdinç, Z. ve Aydınbaş, G. (2021). Tarımsal Katma Değer Belirleyicilerinin Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 213-232.

ETC Group (2019). *Plate Tech-Tonics: Mapping Corporate Power in Big Food*. [Erişim: 17.04.2024, <https://www.etcgroup.org/content/plate-tech-tonics>]

FAO (2023). *Food Balance Sheets: 2010-2021*. [Erişim: 18.04.2024, <https://openknowledge.fao.org/items/17eed970-56d7-4280-b15f-9c1c2f45056c>]

Fulginiti, L. E. ve Perrin, R. K. (1993). Prices and Productivity in Agriculture. *The Review of Economics and Statistics*, 75(3), 471-482.

Gardner, B. L. (2005). Causes of rural economic development. *Agricultural Economics, International Association of Agricultural Economists*, 32(1), 21-41. doi: 10.1111/j.0169-5150.2004.00012.x.

Gerek, S. (1991). Türkiye ve Avrupa Topluluğu'nda Tarım Sektörünün Yapısal Özelliklerinin Karşılaştırılması. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 231-243.

Gingrich, C. D. ve Garber, J. D. (2010). Trade Liberalization's Impact on Agriculture in Low Income Countries: A Comparison of El Salvador and Costa Rica. *The Journal of Developing Areas*, 43(2), 1-17.

Government of Canada (2022) *Canada's Export Performance to the European Union*. [Erişim: 20.02.2024, <https://agriculture.canada.ca/en/international-trade/market-intelligence/reports/canadas-export-performance-european-union>]

Gölçubuk, B. (2002). Küreselleşme ve Küreselleşmenin Türkiye'nin Tarım Politikasına Yansımaları. *Mülkiye Dergisi*, 26(236), 97-112.

Günsoy, G. (2000). Türk Tarımının Yapısal Sorunları Çerçevesinde Tarım Reformunun Uygulanabilirliği. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1-2), 349-376.

Güryay, E., şafaklı, O. V. ve Tüzel, B. (2005). The Comparative Analysis of Agricultural Sector Productivity in North Cyprus and the European Union. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 51-61.

Hasanoğlu, M. (2012). Küreselleşmenin Devlet Yönetimine Etkileri. *Sayıştay Dergisi*(43), 68-82.

Hatunoğlu, E. E. ve Eldeniz, F. (2012). 2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları. *Sayıştay Dergisi* (86), 27-56.

Hennessy, D. A. (1998). The Production Effects of Agricultural Income Support Policies under Uncertainty. *American Journal of Agricultural Economics*, 80(1), 46-57.

Huang, H. ve Khanna, M. (2010). An Econometric Analysis of U.S. Crop Yield and Cropland Acreage: Implications for the Impact of Climate Change. *Agricultural & Applied Economics Association 2010*, 25-27 Temmuz, Denver, Colorado.

İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri (İMMİB) (2024). *DTÖ 13. Bakanlar Konferansı/Nasıl Bir Ekonomi*. [Erişim:25.03.2024, <https://immib.org.tr/tr/dto-13-bakanlar-konferansi>]

Jussaume, Jr. R. A. (2014). Japonya'da Küreselleşme, Tarım ve Kırsal (Kesimde) Sosyal Değişme. (Çev.) Yusuf şahin. *Mülkiye Dergisi*, 25(228), 59-82.

Kapdan, E. (2022). *Tarım Sektörünün Küreselleşmesi ve Türkiye'de Tarımsal Dönüşüm*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Karabulut, K. ve Akyol, H. (2017). Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950). *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 6(11), 70-84.

Karagöz, M. A. (2015). *Türkiye-AB Tarımsal Dış Ticareti ve Dış Ticarete Konu Olan Başlıca Tarımsal Ürün Fiyatları Üzerine Bir Değerlendirme* (AB Uzmanlık Tezi). T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ankara.

Kaya, L. ve Çadırcı, Ç. (2022). Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 539-560.

Kaya, M. ve Aydemir, C. (2011). Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 14-36.

Kaya, T. (2017). DTÖ Anlaşmalarındaki Yükümlülüklerden Kaçınmaya Olanak Sağlayan İstisna Hükümleri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 169-192.

Kolady, D. E., Spielman, D. J. ve Cavalieri, A. (2012). The Impact of Seed Policy Reforms and Intellectual Property Rights on Crop Productivity in India. *Journal of Agricultural Economics*, 63(2), 361-384.

Liboreiro, J. (2024, Şubat 13). All You Need to Know About the EU Agriculture Sector. *euronews*. [Erişim: 18.04.2024, <https://www.euronews.com/my-europe/2024/02/13/all-you-need-to-know-about-the-eu-agriculture-sector#:~:text=An%20estimated%208.6%20million%20people,by%20far%20the%20largest%20employers.>]

Lio, M. ve Liu, M-C. (2008). Governance and agricultural productivity: A cross-national analysis. *Food Policy*, 33(6), 504-512.

Lippert, C., Krimly, T. ve Aurbacher, J. (2009). A Ricardian Analysis of the Impact of Climate Change on Agriculture in Germany. *Climatic Change* (97), 593–610.

Maddison, A. (2001). *The World Economy: Millennial Perspective*. OECD Publishing, Paris.

Martin, W. (2018). A Research Agenda for International Agricultural Trade. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 40(1), 155-173.

Masseti, E. ve Mendelsohn, R. (2011). Estimating Ricardian Models with Panel Data. *NBER Working Paper 17101*. <http://www.nber.org/papers/w17101>

Michael, B. (2003). Theorising the Politics of Globalisation: A Critique of Held et al.'s "Transformationalism". *Journal of Economic and Social Research*, 4(2), 3-17.

Nastis, S. A., Papanagiotou, E. ve Zamanidis, S. (2012). Productive Efficiency of Subsidized Organic Alfalfa Farms. *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 37(2), 280-288.

OECD Data (2022). *Producer Protection 2000-2022*. [Erişim: 15.04.2024, <https://data.oecd.org/agrpolicy/producer-protection.htm#indicator-chart>]

OECDiLibrary (2022). *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2022: Reforming Agricultural Policies for Climate Change Mitigation*, 26. Turkey. [Erişim: 25.04.2024, <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/c2e35ce5-en/index.html?itemId=/content/component/c2e35ce5-en>]

Örnek, İ. (2007). Dünya Ticaret Örgütü Kapsamında Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türk Tarım Politikasının Değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 319-347.

Pinilla, V. ve Serrano, R. (2008). The Agricultural and Food Trade in the First Globalisation: Spanish Table Wine Exports 1871 to 1935 – A Case Study. *American Association of Wine Economists Working Paper No. 19*.

Rizov, M., Pokrivcak, J. ve Ciaian, P. (2013). CAP Subsidies and the Productivity of EU Farms. *Journal of Agricultural Economics*, 64(3), 537-557.

Roe, T., Somwaru, A. ve Diao, X. (2002). Do Direct Payments Have Intertemporal Effects on U.S. Agriculture?. *TMD Discussion Papers 104*, International Food Policy Research Institute.

Schmidhuber, J. (2003). Globalization in Food and Agriculture. İçinde Bruinsma, Jelle (Ed.) *World Agriculture: Towards 2015/2030* (s.265-296). FAO.

Seo, S. N. (2008). Assessing Relative Performance of Econometric Models in Measuring the Impact of Climate Change on Agriculture Using Spatial Autoregression. *The Review of Regional Studies*, 38(2), 195-209.

Soyyigit, S. ve Yavuzaslan, K. (2019). Tarımsal Katma Değeri Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme: E7 Ülkeleri Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 10(19), 403-429.

Sun, L. ve Reed, M. R. (2010). Impacts of Free Trade Agreements on Agricultural Trade Creation and Trade Diversion. *American Journal of Agricultural Economics*, 92 (5), 1351-1363.

Şahinöz, A. (1990). Yeşil Devrim ve Açlık Sorunu. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 233-239.

Şanlı, F. B. (2004). Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 160-166.

Talas, M. (2010). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Tarım ve Gıda Güvenliği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(8), 17-24.

Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM) (2021). *Tarımsal Dış Ticaret Sektör Politika Belgesi 2021-2025*. Ankara.

Taş, S., Kenger, B. ve Özbek S. (2021). Tarım Anlaşması’nın Türk Tarım Sektörüne Yansımaları. *Journal of Economics and Research*, 2(2), 34-46.

Terin, M., Keskin, A. ve Terin, S. (2012). Gümrük Birliği’nin Türkiye-AB Tarım Ürünleri Dış Ticareti Üzerine Etkileri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 43(2), 133-139.

The World Bank (WB) (2023). *GDP per Capita (current US\$) – Russian Federation, United States*. [Erişim: 30.04.2024,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=RU-US>]

Tokathoğlu, M., Selen U. ve Leba, R. (2018). Küreselleşme Sürecinde Tarımın Stratejik Önemi ve Tarımsal Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Devletin Rolü. *Journal of Life Economics*, 5(4), 151-176.

Tomanbay, M. (2019). İktisadi Düşüncenin Gelişimi ve İktisat Okulları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 31-45.

Tsakok, I. ve Gardner, B. (2007). Agriculture in Economic Development: Primary Engine of Growth or Chicken and Egg? *American Journal of Agricultural Economics*, 89(5), 1145-1151.

Türe, İ. (2009). Küreselleşme, Kapitalizm ve Ulus- Devlet. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(530), 41-48.

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) (1999). *Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye*. İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) (2002). *Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2023). *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)*. [Erişim: 12.03.2024, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-tarafli-iliskiler/dunya-ticaret-orgutu-dto>]

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023). *İşgücü İstatistikleri, 2022*. [Erişim: 05.03.2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390>]

Viju, C. ve Kerr, W. A. (2011). Agriculture in the Canada-EU economic and trade agreement. *International Journal*, 66(3), 677-694.

Vozarova, I. K. ve Kotulic, R. (2015). Quantification of the Effect of Subsidies on the Production Performance of the Slovak Agriculture. *Procedia Economics and Finance* (39), 298-304.

Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, N. (1997). Küreselleşme. *Öneri Dergisi*, 1(6), 171-175.

Zhengfei, G. ve Lansink, A. O. (2006). The Source of Productivity Growth in Dutch Agriculture: A Perspective from Finance. *American Journal of Agricultural Economics*, 88(3), 644-656.